

Illyés

Gyula

jegyzetei;

Kányádi Sándor, Kiss Benedek,

Szilágyi Domokos versei;

Gaál Gáborra emlékezünk;

Für Lajos az 1849-i nemzetiségi

törvényről;

egy

honvéd-

tiszt

napló-

jából

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-2869 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVIII. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

1974. AUGUSZTUS

ILLYÉS GYULA: Gyors jegyzetek	3
KÁNYÁDI SÁNDOR versei: Félfüllel Délről, Érzelmes költemény, Őszike, Kötél, Játszva magyarul, Sóhaj, Négy szemközt estefelé	7
SZILÁGYI DOMOKOS versei: Felezőidő, Én csúnyácskám, én gyönyörűm, Undor, Psalmus CLI, Harmincévesen, Zsoltár, vigasztalan, Gyermekek	11
KISS BENEDEK versei: Töredékek, Piros pipacs, fekete ipiapacs	15
ANNUS JÓZSEF: Húsvéthétfő (kisregény, II.)	17

ÖRÖKSÉG

Gaál Gáborra emlékezünk, halálának 20. évfordulóján

GAÁL GÁBOR: A művelődéstörténet kulcsa: a totalitás	38
TORDAI ZÁDOR összeállítása: Egy év Gaál Gábor-i „Utunk”	45
SÁRRÉTI SÁNDOR: A transzilvanizmus fogalmáról ...	54
FÜR LAJOS: Európa első nemzetiségi törvénye	58
GARZÓ IMRE: Tíz hónap a haza szolgálatában (Egy 48-as honvédtiszt kiadatlan emlékiratából — Közli: Varsányi Péter)	67
OLASZ SÁNDOR: „Szavuk immár csak a tett...” (Heltai Gáspár halálának és Szenci Molnár Albert születésének négyszázadik évfordulóján)	78

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Csehszlovákia — 1973 a mérlegen (Kiss Gy. Csaba)	81
Lengyelország — A legjobb lengyel irodalmi havilap (Kovács István)	83

Szovjetunió — A kritikáról és a dagestáni költészetéről (Benedek András)	85
---	----

KRITIKA

CSETRI LAJOS: Sarkadi Imre drámái	88
SZAKOLCZAY LAJOS: Bálint Tibor: Nekem már fáj az utazás	92
VARGA LAJOS MÁRTON: Gion Nándor: Ezen az ol- dalon	94
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Gonda Zoltán munkái a 10. és a 14. oldalon
Kopacz Mária grafikái az 57., 80. és a 87. oldalon
Rajzok Gaál Gáborról a 38. és a 45. oldalon, fényképek a Műmelléklet I—II. lapján

ILLYÉS GYULA

Gyors jegyzetek

A költők dolga az, hogy magukkal foglalkozzanak. De nincs elviselhetetlenebb, ha csak egy hajszállal többet foglalkoznak magukkal annál, ami engem is érdekel: vagyis az én személyes ügyem.

*

Esztendők óta ez az irodalom a műhelyét mutogatja. A művei helyett is.

*

X. is zsonglőrmutatványt végez a szerszámaival. Bár csak forgatná.

*

Káprázatos. De nem csodálatos.

*

Goethe: „Óvakodjunk attól, hogy irodalmárainkkal együtt azt mondjuk: a Költészet: Politika, vagy hogy a politika megfelelő tárgy a Költő számára. Thomson angol költő nagyon jó verset írt az évszakokról, ám nagyon rosszat a szabadságról, mégpedig nem azért, mert hiányzott a poézis a költőből, hanem mert a tárgyból hiányzott a poézis. Mihelyt politikai hatásra törekszik egy költő, föl kell esküdnie egy pártra, és mihelyt megteszi ezt, mint költő elveszett; búcsút kell mondania szabad szellemének, elfogulatlan áttekintőképességének, és fülére kell húznia a korlátoltság és a vak gyűlölet sapkáját.”

Szó szerint ez hát az a híres vélemény. (Eckermann, 562. lapján.) De aki erre esküszik, az is nyomban fülére húzza az elfogultság sapkáját. Nincs tárgy, amelyből „hiányzik a poézis”. Amelyből nem csíholható ki. Ha költő üti hozzá az acélt. Bár olyan egyszerű volna a kérdés, ahogy a kezdő — a századkezdő — Goethe hiszi. Még rossz politika is szikráztatott jó verset, sajnos.

*

Barbár vagyok, született, kinevelhetetlen. Leplezni sem tudtam. Megtévesztő csak az volt, hogy féltett szentélyekbe is behatoltam, bonyolult zárú ládákat is kinyitottam. De hát ilyesmiben a barbárok ugyancsak találékonyak, fölülmúlják a szakképzetteket is. Ugyanaz a kéz hánnya a trágját s köszörülte volna a gyémántot. Valamiképp ugyanazzal az indulattal; sőt céllal. Mindezt nem holmi barbár — divatos — büszkeség mondatja. Erőszakosan szerettem volna — szeretnék — nem barbár lenni.

*

A néprajzosok merészsége. Lévi-Strauss szellem-kalandos útleírásai — a Szomorú Trópusok-ban — vannak olyan abba-hagyhatatlanok, mint hajdan May Károlyéi. A civilizáció törvényeit a még ruhát s lakást is alig ismerő, még rovarokkal is táplálkozó, szemtanúk előtt szeretkező dél-amerikai törzsek közt tanulmányozza. Szeme van olyan szomjas, mint volt (a most nemzetközi tekintéllyé lett) Roheim Gézáé a csurungák közt és a magyar népszokások mélylélektani boncolása közben. Kár, hogy Lévi-Strauss szépíró is vágyik lenni, annak pedig itt még erősen közepes. (Bámulom Örvös Lajost, a fordítót, ahogy a mondatok kusza öserdejében követni tudja a tapogatódzó gondolat ösvényét.) A könyv egy-két következtetése — mert nincs kellően kifejtve s a helyére téve — épp csak meghökkent, a merészségével. Lévi-Strauss szerint a népe-nyomást nem kis mértékben szolgálta az írásbeliség: lehetővé tette az alattvalói listák készítését, a hivatalok szívós szervezését. A bürokrácia ott született, ahol a betű: a szumér városokban. A másik merészsége a kalandbíró etnográfusnak egy hazafias jó tanács: egészítse ki Franciaország (az akkori) negyvenötmilliós lakosságát legalább huszonötmillió idegennel, nyissa föl határait, főleg Afrika felé; az Egyesült Államok is ilyen szabad beáramlástól lett erős nagy nemzet. Mivel ez a tétel sincs kellőképpen helyére téve, a nem szakmai kérdések is alaposat ingathatnak rajta. Vajon Dél-Amerikában, ahol a határok éppoly szabadok voltak, miért nem kovácsolódott nagy erő? S a nagy erejű Észak valóban olyan nagy egységű nemzet-e?

✱

A magyar „magány”. A múlt és közelmúlt magyar szellemi élete az irodalomtörténészek gazdag mézelő akácosa lehetne. Egy kis méhszorgalom, és kaptárnyi az izes, az értékes — és értékesíthető — anyag. Az ember taláalomra is hosszú sorát mondhatja a címszavaknak, melyek egy-egy kaszyuk fölé ragasztva olyan anyagot gyűjtene a filológusnak, csak győzze kipörgetni. Tegyük csak föl kísérletül az annyit emlegetett fogalmat: a „különvalóságot”; azt, hogy a magyar „testvértelen ága nemének” — egyedüli sorsú nép. Írjuk egymás alá, mi is volt erre a fölismerésre vagy hiedelemre szellemi életünk válasza a néhány század folyamán, amióta nekünk is van sajátos szellemi életünk.

Prédikátoreknak ez az ürügy a zsidókkal való atyafiaskodásra: azokat is kiválasztotta, bár szenvedtetve, szent célra az Úr: cél lappang a mi szenvedéseinkben is. Széchenyi nemzedéke ettől serken tette, de mámorba is ettől merül. Ahogy Herder ábrázolja Európa feltörő népei közt a magyar magányosságot (s ebből következő eltűnhetőségét): ez provokál. Ez lehetne a mi „kihívás”unk. De ez az édes-bús magányra ítéltég, amit a romantika életreceptjei közül a németiség kiválaszt s hozzánk közvetít: tetszelgésre lustít. Petőfi is meg-részegül a 49-es debreceni magánytól, mikor Európa újra csendes lett, s „Magára hagyták, egymagára. A gyáva népek a magyart” — de ő az eszmék szent szeszétől mámorosodik. „Emelje ez föl lelkeinket. Hogy mi vagyunk a lámpafény.” Nem sok réteghántást kell fölfedezni, mi van Arany hun eposza alján. Sóvárgás, ki a magányból.

A kritikaszellem, mely például Sajnovitsék igazát higgadtan vitte diadalra a halszag elutasítóival szemben, a századfordulón váltott előadásmódot, nyilván Arany nemzeti vállalkozásának — a múltteremtő eposzok — ellenhatásaként. Föltehető, hogy Arany János — az eposzi hitel igénylője — utánanézett a korában föllelhető dokumentumoknak, mielőtt a hun—magyar rokonságot élete főművének szerkezeti alapjává tette. Az Akadémia főtítkárát s csoportját

bajos volt Arany költői munkásságáért vagy költői hitvallásáért támadni. Holott főleg az utóbbinak ugyancsak volt ellenzéke. Vajda János köréből elfogadható, támogatható volt az elkanyarodás Aranytól: az út előre vitt.

Nem ez kapott hangsúlyt. Arany magány sugallta eszméi — és érzelmei — helyett a szegény hunokra szálltak a nyilak, hovatovább napot homályosító tömegben. Véletlenül van előttünk a példa, de érdemes egy percre elidőznünk vele.

A magyar honfoglalás nagy adatait — annak két szakaszát, az avarok népi összetételét — a legutóbbi évtizedek tárták elénk tüzetes vizsgálatra. Árpád törzsének föltételezett hun rokonsági fonala komoly állításként a két háború közt hangzott el, mindmáig komoly cáfolat, tudósi fényderítés nélkül. E terület hangneme változatlanul mégis a fölényé, a lefitymálásé. Noha az új adat azóta is igen sok, a kérdés eldöntése ma is ott áll, ahol Arany korában. Eredménytelenebbül tehát ritkán folyt annyi értekezői tinta, nyeletett annyi előadói nyál mint arról, hogy okkal keresztelhetjük-e gyermekeinket oly szívósan Attilának és Csabának; a hun—magyar kapocsról annyit tudunk, mint eleinte; a lelkességénél csak annak lelkes cáfolatai alaptalanabbak.

Fölidézve, hogy a századfordulón a magyarnak nevezett nyelvi közösségből milyen nacionalista hurrák dörögtek a millennium ürügyén, megérthetjük első hallásra az addigi kritikai hang elég gyors átváltását kezdetben leplezett, majd nem is leplezett becsmérleléssé. Az még lehet megható is, hogy egy bajlátott nép megünnepli a névnapját. Az Árpád vezette törzsek Duna-völgyi betörésének (vagy beűzetésének) évfordulóján épp csak e törzsek esetleges maradékai nem vivátoztak s vedeltek az Adyval is oly keserű nyelető magnum alдумason.

E maradékok közt épp ekkor másfajta ünnep terjed országossá: a zokogó búcsúé a hajójeggyel távozótól. Mert kik maradnak itt, kiknek táruhnak itt épp most kaliforniai bányák? Kik veszik hangjukkal birtokba az országot? Későbbi szerepükért Rákosi Jenő és Herczeg Ferenc már ekkori képére sátáni vonásokat rajzol az irodalomtörténet. Nem jóhiszeműségük s szolgálatkészségük bírálendő. Hanem hogy kinek hittek — véltek — ők szolgálatot tenni. S hogy honnan a kételymentességük? Ami — érthető áttétellel — tájékozódókészségüket eleve végzetesen megrontja, még jóérzéseik fokozódása közben is.

Meghökkentő hátratekinteni, hogy mit mond még a jóhiszeműség is az országról és az országnak; hogy miképp alakul s kiknek segédletével a közvélemény. A nép akkor némul el, amikor „hangadói” és szórakoztatói támadnak. Megjelenik a század egyiptomi csapása, a bértollnok, oly tömegben, hogy a „szabad foglalkozásúak” közé nyomul, vetekedve az ügyvéddel, a művésszel. Működéséről ez esetben sem elítélésűl, hanem csak helyi ábrázolásául kínálhatunk ismét a filológusnak elvégzésre könnyű, de hatásra súlyos munkát. Alapul véve azt, hogy a népek jellegversenyében „magyar az, aki nem más”, kérjük meg a filológust, foglalja kutatócédulákra, hogy e korszak foglalkozás-szerű közvéleményirányítói miképp oszlottak meg a magyar nyelvet használók közt a nem mások és azok közt, akikről akár akkor, akár később azt bizonyították, hogy mások; mert nem a magyar anyanyelvű közönség érdekeinek adtak hangot. E munkának csak úgy van értelme, ha az adatjegyző ironit hidegebb tárgyilagosság vezeti, mint a gyanús tumorhoz közelítő sebészi kést. A múlt ilyen föltárása után ilyen szigorú tárgyilagossággal kell szemlélnünk a logikusan elkövetkezett katasztrófát is, majd épp ilyen hűvös okszerűséggel kell kimondanunk a kérdést, mely önmagában csak téboly kitörése lehetne:

hova tette egy egész nép a szemét, az esztét, a tájékozódóösztönét útjának egy olyan szakaszán, melyen azért bukott oly irtózatossá, mert hisz azon a vak fehér botja is kitapogathatta a egyetlen lehetséges irányt.

Vegyük föl csak a szálát az első világháborúnál. A nép jövődó uralkodója — Ferenc Ferdinánd — nyíltan vallja, hogy megveti a magyart, családi örökségképp. Oldalról leteríti egy golyó, egy másodfokúan megvetett nép sorából. Mit diktált volna Kossuth szelleme (a még friss vakolatú mauzóleumból)? Egy bojtárgyerek kikövetkeztethetné és szóba foglalhatná. A hangadók most excellálnak és most alapvizsgáznak. És oly tömör össz-szólamban, hogy méltó a föltevés: szeme s esze veszte után egy nép a hangját is elvesztette, a sajátját. Épp azért vonul hangadóinak dermesztő bőgésével egy olyan küzdelembe, melyben még vezetői számára is az esély egy a százhoz. Ne forgassunk szenteskedő szemet, oldalvást se: reakciós csinnadratta. A zengő szólamba, hogy életünket és vérünket atyai Habsburgjainkért, bekapcsolják az árnyalt prímét a radikalizmus író és közíró vezérei is. A közösségbe tartozás transzcendens élményét, kezében puskával, a hazai Rilke-jelöltek egyik legőszintébbje a szerbekkel szemben fedezi föl. A haladó polgárság havi tájékoztatói Mittel-Európa diadalát várják a Győzelemtől. Van még vajon ország azon kívül, ahol az a távoli lovas üget riasztva a holt nádasokat? Vannak még, bárcsak mutatóba, afféle szellemi végváriak, már nem is a „nemzet”, hanem legalább az épp idetorlott „tömeg” őrzésére?

Túlzás volna, hogy Ady mindenütt az egyetlen alibi. A Fortissimo komor költője az ő hangjával vetekedőn magaslik társául. Vannak mások is — a Halottak Élén járónak mindmáig nem eléggé rangfokozott, mert szelíd harcívó társa: Szép Ernő (épp a szerbektől szólva) és Nagy Lajos (a keserűség mélyén), és mind a hazudni képtelenek: Móricz, Tersánszky, Szomory; majd az Esztendő és a Tett köre. Volt még a cinizmusnak is egy akkor jól romboló tábora, az Okos Gyermek — kellően szintén nem méltatott — Országos Egyesülete, Karinthy és Kosztolányi emelkedő katedrája alatt. Hangot azonban nem ezek kaptak; véleményükre csak később derült fény, a kívánt pillanatban magatartásuk magánkörű maradt. Semmi nem jellemzőbb a tudatvesztés fokára, hogy az iszonyatos tévút végén a magát nemzetnek hívó népegyüttes úgy lépett újkori történelmének nagy szakadékába, hogy szeme diadalkaput vélt látni. Mikor kelt legharsogóbb röhejt a balek? Ha elterültében azt várja, ami a hősnek jár. Ha gyógyíthatatlan balek.

*

Tavaszcél tavaszra ez a fa egyre közelebb nyújtja az ablakhoz az egyi ágát. Valóságos ormányként; már az üveget karcolja, betöréssel fenyegetve. Csakhogy ez a fa gyümölcsfa — meggyfa —, és júniusban szinte benyújtja a szobába a pirosodó gyümölcsét: ízleljük meg, jó-e már. Rádásul ezt a fát valaha én ültettem. Végre hálát is tapasztal az ember! — ez kezdetben csak a tudatom alján mocorgott, tavaly vagy tavalyelőtt. Mióta szóba, illetve gondolatba foglaltam a homályos érzést, a fa eleven társam lett; valahányszor odanézek, meghat az emberiessége, a tanítványi fogékonysága; nem lökhetem vissza, nevelői tapintatból sem.

KANYÁDI SÁNDOR

Félfüllel Délről

L. K.-nak és T. O.-nak szeretettel

valószínűtlenül arányos szobában
valószínűtlenül hosszúkás asztal
mellett dolgozik a költő írja
valószínűtlenül hosszú verseit
egy többnyire sárga kép is van
a háta mögött vagyis velünk
szembe a falon többnyire sárga
ennél pontosabban nem tudnám
de nem is fontos a költő beszél
unalomszámba menő lassúsággal a
sztriptízes versmondás érdekes-
ségeiről beszél a költő
de amikor a tiszteletreméltó
városatyák megtudták hogy csak
csóré versek lesznek óne vetkőzés
megvonták a nagylelkűen följánlott
tiszteletdíjat s még a teremért is
bért követeltek úgy bizony hiába
sikongott sírt turbékolt búgott
marokrafogott hajtincsein
gordonkázva a költőnő
benzin nélkül maradtak a „kis
piros bulldózerek” egybül
haptákba vágta magát a rend
szakállához kapott az erkölcs
szakállunkba markolt a felelősség
pedig de nagyon szerettek volna
együtt egy jó kis gruppenszekszet
követtek még egy ideig mint
valami kóbor ebek jöttek utánunk
a rímek de aztán egy-egy póznánál
személtládánál minél lemaradoztak
vakkanásukat se hallani már
de lám a karaván mégis
halad

Érzelmes költemény

emlékezzél meg rólam is egyszer
te huszonegyedik századi
szelid kecskepásztor
míg félkönyökre dőlve
egy tisztáson szalonázol

tudtam egy könyvrevaló
dülő- és határnevet
s forrásokat melyekből
ha tenger nem is
de egy jókora tó
kicsurgott azóta
falvak városok
utcák nevét tudtam
s hidakét
földrészeket jártam be
álltam az ararát lábánál
a vezúvon s az empire state
building tetején
falut fűthettek volna
kézfogásaim szétosztott
s kapott melegével
ha még idejekorán beér
a bioenergetika

emlékezzél meg hát rólam is egyszer
te huszonegyedik századi
szelid kecskepásztor
mikor bicskádat bekattintva
nekihasalsz és jót iszol
a forrásból

Őszike

M.-nek

fehérpillájú parázs
föllobbanni kész
tűzből
nézek én is
szűkrehúzott-szemű
szigorodó éjszakába:
téged kereslek
minden csillagon

Kötél

valami mindig visszafog
egy ki-nem-mondott szó
egy hirtelen felötlő arc
egy ökölbe szoruló kéz
egy margaréta
— szeret nem szeret —

s a szégyen
két kisfiú
meg egy asszony életre-
szóló szégyene

de ki ne érezte volna már
talpában a végső
súlytalanság jóleső
bizsergését

Játszva magyarul

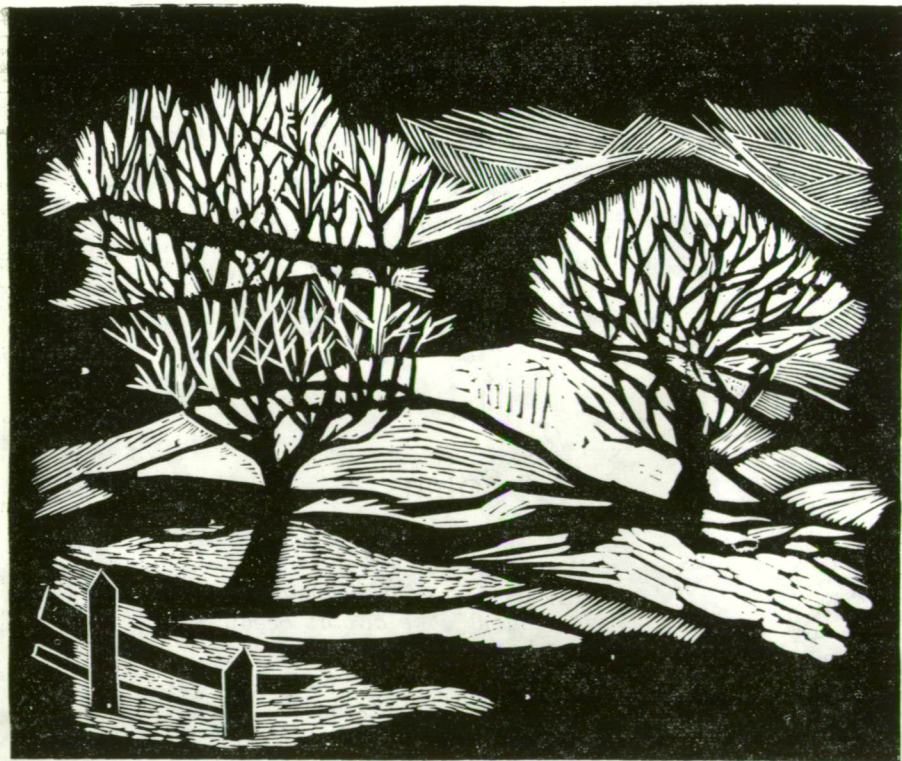
aki megért
s megértet
egy népet
megéltet

Sóhaj

ó akinek háza s hazája
valahol a befagyott óceán
izland s kanada közti
jégmezője fölött egy
szinte állni látszó
idegen felségjelű
repülőgép

Négyszemközt estefelé

miként a szokásból lassan kivesző
házasember-táncot járkák olykor
az illedelmes falumbéliek
tűzzel még de hejehuja nélkül
s inkább az emlékek mint a muzsika
melegétől el-elbotló hangon
mondanak ezt-azt mondanék én is
fel-felparázsló szemedbe nézve
mondanám amit a kéz a vállon
s a csípőn öröktől fogva
el szokott mondani amikor
csak ketten vagyunk a földön

GONDA ZOLTÁN METSZETE

SZILÁGYI DOMOKOS

Felezőidő

*Kályhában tűz lobog.
Indulok, indulok.
Indulok tájaimra,
szemügyre venni mind.
A szem alátekint,
és lát sok buta pászmát
a Koponyák Hegyén,
hol a Testet vigyázzák —
nem tömérdek egyén,
hanem tömeg. Barázdák
agykérgen elmosódva.
A bőszület, garázdák
egyakarató sódru.
Ejjél. Éjfelekig
virrasztok, hogy midőn
(mikor?) elérkezik,
elérkezik, ne lepjen álom —
elérkezik, ébren találjon
a felezőidőm.*

Én csúnyácskám, én gyönyörűm

*Tedd, hogy szeressem magamat,
tedd, hogy az agyam, hogy a testem
ne csupán percekig szeressem,
mint eddig — mert csak így lehet
Téged is, jaj, szeretnem, szívem,
ne szélsőségesen, de híven,
ne ily szeszélyesen, de hűn,
én csúnyácskám, én gyönyörűm,
én ósdi „keserédesem”,
kencétlenül is ékesen,
hogy világ minden éke sem
ér föl vele. Tedd, hogy a tested,*

*gyönyörködven, magad szeressed,
tedd értem, magadért te tedd
kibírhatóvá ezt az életet.*

Undor

*Az undorban is megfürödtem,
hisz undorokra, készre jöttem,
ezernyi undorral mögöttem —
tanulságos történelem.
Egek, de hisz nem volt ez önként,
és nem tudom, mivégre történt
ez éppen énvelem.*

*De most már mindegy, hogy kivel —
hajdan hittem: cipelni kell
más helyett is, s már nem tudom
ledobni terhem félúton.*

*Altassatok, hülyítsetek:
az egyik fönnjáró beteg,
ágyban fetreng a másik.
Nemsoká a bódult világ
mindegy-agyamba vásik.*

Psalmus CLI

*Isten, ki e földre löktél
s ezer száakkal kötöttél
hozzá, — mért, hogy élhetetlen,
aki elmetélhetetlen
tőlük, halni gyáva —:
Isten, ennyi halhatatlan
csupán, amért éltem adtam?
Mért játszol hiába?*

*Isten, fényes fogvatartóm,
testem bilincsédbe hajtom,
bilincsédbe nincsen-lelkem —
mindenemben kínra leltem,
— volnék inkább árva!
Tartasz csak játékszerül, ten
árnyékosban elmerülten —
mért játszol hiába?*

*Isten, kinek úgyse kellek,
mért bódítsz földi szerelmek
föl-fölívelő, lehulló,
meg-megújuló, kimúló
méreg-mámorába?
Várja lakóját a föld is,
mit számít, akárha ölt is —
s Te játszol hiába.*

*Istenem, ki földhöz kötve
tartasz foglyul már örökre
vagy fölötte vagy alatta,
mint ki mindenét eladta,
üres éjszakába
lökve, végleg virradatlan,
önmagam örökbe adtam.
Játssz tovább hiába.*

Harmincévesen

*Harmincéves korára ősz az ember,
fejbúbig rokkant harmincévesen.
Nem mer a világosságra kilépni,
nem mer meghunyni a sötétbe sem.*

*Furcsa hernyó az ember: hogy virágja
önnön benső részeiből kirágja —
kivedli, s élettelen-szárazon
utolsókat vonaglik már a szón.*

*Igy mi. Én is így, Te is, szívem, így.
Hinnél, szegénykém, de hát mire higgy.
Majd ajtónkon — homlokunkon — megírjuk,
mint Dosztojevszkij hőse, hogy: egérlyuk.*

Zsoltár, vigasztalan

Mártának

*Bejártam a bejárhatót,
s tudni szeretném, mi van ott,
ott a bejárhatón túl.
Ahol vagy kijózanodik
avagy belébolondul
az elme, hogyha kondul
elállhatatlan kondulás
és kong és kong bolondul;
hiába földi rög szemed-
füled, hogy ne hallj és ne láss,
hiába szólítsz szenteket,
hiába párnás poklot
(az is utadba botlott),
hiába a fájós füvek,
nem-válogató férgek,*

*hiába az életbe rúgnod,
hiába esdel szörpöt, lúgot
és bájitalt és mérget,
hiába ezerszer unott
szellemi szépség-koktumok,
csak nem tudod, csak nem tudod,
hogy mi van ott, hogy mi van ott,
miután a bejárhatót
bejártad a határig,
csak nem tudod, csak nem tudod,
hogy túlhan mire válik;
ebek harmincadján van minden,
csak ezt tudod — ennyi: az innen.
Ha megvigasztal az ige,
azt mondanám most: bújj ide.*

Gyermekek

*Rosszak? Nem mi, felnőttekül
vagyunk rosszak? Mint eleink
voltak, bizony, apánk-anyánk is —
ó, nem amiatt rosszak,
hogy a világra hoztak,
hiszen csak megint és megint
ez a vége (az eleje!) —:*

csak nem nézték meg eleve
 ezt a vacak földet, mifajta,
 hogy egyáltalán élni rajta
 érdemes-e — úgyis befalta
 eleinknek is eleit
 és elejét is és az alját,
 mint ahogy majd mohón befalják
 utódaikat is örök-
 falánk rögök,
 s fölül, alul, elöl, mögött
 oda jut mind, végignyögött-
 végigröhögött-végigkába
 élet után az éjszakába.

Roszzak? Nem mi, felnőttekül
 s szüleink-eleink voltak rosszak,
 hogy félig kész világra hoztak?

Én feleim, éjjeleim
 határán hiába figyelek:
 nem védnek védjelek,
 s jobb nem gondolni földre-égre,
 jobb nem tűnődni, hogy mivégre,
 csak az marad, hogy védjelek,
 ahogy tudlak, e vak világtól,
 méregtől, ólomtól meg ágtól
 s magamtól is megvédjelek.
 Amíg kisdéd lángjaink égnek,
 nincs helye ócska bölcsességnek.
 Vár egy asszony és két gyerek.

GONDA ZOLTÁN RAJZA

KISS BENEDEK

Töredékek

ÚJKORI DIADALÍVEK HÁTOLDALÁRÓL

- ... nagy árulások, árultatások,
nagy böjtök és nagy lakomák,
törek és zúzalék közt
törve és zúzódva egyre,
bujkálva a szív
kamráiban,
nappalok, éjszakák
katakombáiban ...
- ... festek zöld eget, vasárnapot,
lányok szállnak ki templomkapun —
ám kél, deresen felkél a hold,
az antik pesszárium ...
- ... csendőrlovaknak csillog a szőre,
szügyükig ha ér a kis fogoly,
aztán: pak-pak, bukik előre,
meztelen vére
folyva foly ...
- ... iszik az egyik, a másik felnyög,
hasba rúgja a hasas lovat,
kötne már kenderből nyakkendőt,
és sirni sem szabad ...
- ... sej, a legények karfonata,
feszes fonottaskalács-pántja
a vállakon,
a vállakon ...
- ... utolsó gyufával
utolsó cigaretta —
aztán vigye víz
a kalapom ...

... nagy árulások, árultatások,
nagy böjtök és nagy lakomák ...

... tejszínes gyönyör Kajafás arcán ...

... tulajdonképpen ez a világ ...

Piros pipacs, fekete ipiapacs

*Ifjúság, illatos szénaboglya, csörgő
szárkúp: takarj be engem — fázom!
Bizományból te nagykabát, te le-nem-vedlő
és kifordított, mint Krisztus-vállcsont!*

*Piros pipacs, hej,
piros pipacs!
Feketét nyitó ipiapacs!*

*Már én elbújtam benned, ifjúság,
illatos szénaboglya, szárkúp, te csörgő!
Köd vizén lengsz, vasmacskás nagykabát,
varázsszőnyeg-ladik! s egyláng a mesefaerdő.*

*Piros pipacs, hej,
piros pipacs!
Fekete-bibés ipiapacs!*

*Már én elbújtam benned, kigyulladt
erdőm, egy isten se csal ki onnat!
Hol hever s mérgezi füst: szikraszöcskés nyárban
hűség pecsétjét nyomja olvatag zöld viaszba hátam.*

*Piros pipacs, hej,
piros pipacs!
Fekete ipiapacs!*

Húsvéthétfő

II.

A bölcsekedésnek és a csöndes meditációnak is vége szakadt azonban a következő percekben. Nem Böbe avatkozott be, ő egyre hervadtabban hevert a festő mellett, simogatta a fiú szakállát, s dünnögött hozzá. Maja állt most föl, a párdüctermetű lány, aki eddig úgy hallgatott, mint valami idegen, aki nem érti a többiek szavát. Ebből a merev szoborállapotból éledt most meg, hozzá még elég látványosan és hangosan, ahogy föltámadni általában szokás.

Feri a csörrenésre figyelt föl, Takács azonban már előbb megállította gesztikuláló kezét a levegőben, mert látta, hogy Maja meglendíti a poharát. Az üveg röptét már Feri is láthatta. Célba talált, kitörte a könyvszekrény üvegét, s megállt a vastag szakkönyvek sorfala előtt, mint egy részeg tábornok.

Senki nem mozdult, nem szólt. Maja mégis védekező állásba lépett. Ökle kékült, lába remegett. Szemén most látszott, hogy a maga csendességében bizonyára gyakran üritette a poharat.

— Senki ne merjen közeledni! — vicsorította undorítóan. — Megölöm, aki egyet lép. Értitek? Kis senkik! Nullák! Légyszarok a villanykörtén! Mit képzeltetek? Kellenék, mi? Jó lennék, mi? Belőlem pedig nem zabáltok, vegyétek tudomásul, hitvány kis senkik!

Fejét hátravágta, de nem kellő erővel. Haja nem lendült a nyakába, hanem szétterült az arcán, egészen beborította. És ott, a rengő haj alatt idétlenül és szánnivalóan röhögni kezdett. Zihált, hörgött szaggatottan. Ám, amilyen gyorsan lerázta a vérszomjas amazon maszkját, ugyanilyen gyors váltással csapott át ijesztő nevetése fuldokló, vonító sírásba.

— Laci..., Lacikám! Ments meg engem, Laci...

Arcát már csak egy pillanatra láthatták, amikor a fiú némán bólintva elvezette előttük. Fölbomlott, gyúrt arc nézett rájuk. Festéktől maszatos, bánnatos bohócarc.

— Most már semmi baj — nyugtatta Feri a festő. — Ilyenkor már nem csap újabb patáliát. Néha hosszabban dühöng, de most nyilván többet ivott. Sírás után már semmi baj. Laci lefekteti, aztán már alszik reggelig. Holnap tizkor újra fennkölt lesz, sőt királynői.

— Mi az oka? — kérdezte a hirtelen csöndben Feri.

— Hahaha! — kacagott most föl Böbe. — Mi az oka? Uramisten, ilyen hülye kérdést! Na, ne ijedj meg, én nem csinálok kabarét, akármennyit iszom. Eldőlök, mint a zsák, és alszom. Na, mit gondolsz, mi az oka? De nehéz kitalálni! Hát a konyak. Mert ő csak azt iszik. De sokat. Én whiskyt. Szintén sokat, de jobban bírom. Jó, az oknak is van oka. Hát azt meg a fene tudja. Csak sejti az ember. Én megmondtam rég: egy nő ne tanuljon, ne legyen „entellektüel”. Mert az már akkor se tisztességes családanya, se jó kurva nem tud lenni.

— Különös nézet.

— Nem nézet ez, hapikám, hanem tapasztalat. Vagy mit gondolsz, én talán boldog vagyok, hogy itt fetrengek az öcséd drága szőnyegén, veledem a piát, megjátszom az unatkozó úrinőt? Maja meg a kiégett hollywoodi sztárt? Azt hiszed, mi ettől boldogok vagyunk? Egy frászt! Csak az isten tudja, hány rétegét vettük már magunkra a cinizmusnak, nagyképűségnek, rohadtságának, nehogy valaki észrevegye: akkor lennénk boldogok, ha az általunk annyira lenézett libák helyén ülnénk egy vacak szoba-konyhában, s néznénk a tévét. Melletünk egy rendes hapsi, aki az Urunk, a kiságyban egy pihegő kölyök, aki a Gyerekünk... Érted már, te ló?

— Értem...

— Érted te a fenét! Nem is értheted. De nem baj. Hagyom az egészset, mert a végén én bögöm tele a szobát, azt pedig nagyon röstellném. Stefán, kísérf haza!

— Természetesen, Böbém!

— Természetesen! Mi vagy te? Fregatthadnagy, vagy himringyó? Mondjad inkább úgy, ahogy érzed: gyereünk, öreglány, hiszen ez is benne van az apanázsban. Mert tudjátok meg, hogy rendszeresen pénzelem. Ezeket adok neki vászonra, konyakra és más nőkre! Röhej az élet, hapsikám! Na, gyereünk, apacslegény, te szörös hernyó!

— Megbocsáss... — nyújtott kezet Takács —, nekem is mennem kell. Ha Laci visszajön, mondd, hogy köszönöm az estét. És téged. Ez az egész... nekem is szokatlan, azt hiszem, rendhagyó eset. Talán Majának valami családi dolog... vagy nem is tudom. Hát... nagyon örültem, szervusz!

— Ne haragudj, vén Börcsök — szólt vissza az ajtóból Böbe. — Talán ma én is többet ittam egy kicsit. De az is jó... Na, szia!

Elmentek mind. Feri nem állhatta a rengeteg szétszóródott üveget. Mindenütt ropogott a cipője alatt. Neki hajolt, hogy összeszedje.

— Megörültél? — ijesztett rá Laci. — Hagyd a fenébe. Majd elintézi az öreglány holnap. Kapja a pénzt olyan napokra is, amikor haza se jövök.

— De mit szól?

— Kit érdekel? Különben talált itt már különbet is!

Feri egy hamutartóba szórta azt a néhány cserepet, amit eddig a márkába gyűjtött. Most látta csak, milyen közel esik a szekrényhez az ablak.

— Még jó, hogy nem ide dobta.

— Azt nem szabad neki. Azért egyszer megvertem, mint szódás a lovát. Hullarészegen is eszébe jut. Megjegyzem, ezt is régen csinálta már. Földhöz igen. Oda majd' minden alkalommal odacsap egy poharat. Ezt régen csinálta. Nem figyeltem rá eléggé. Többet ivott.

— És mi ez nála?

— Nézd, túlságosan ismerős ügy. Ha érdekel, hát röviden: professzorlány, akinek túl simán ment minden. Magánórák, nagy nyaralások. Kocsi a segge alá, amikor ülni tudott. Udvarlók már tizenhat-tizenhét éves korában. Aztán... de ez is olyan törvényszerű: disszidált egy nagy hajú senki sráccal. Hazahozták persze. A küretet már itthon csinálták, a papa klinikáján. Folytatta a tanulmányokat, mintha mi sem történt volna. Megnézheted az indexét: még csak évet sem vettett. Mi lehet ebben érthetetlen? Idekerült valamennyi vándorlás után. Azonnal engem szúrt ki. Másnap már itt aludt, s azóta mindig itt akar. Majdnem hűséges hozzám. Néha persze nem elég neki ez az egész. Fölugrik Pestre, de olyankor egy hétig ottmarad. Bedobja magát mindenbe, aztán rohan hozzám, hogy mentsem meg. Pár napig persze nem tudok rá nézni se...

— És máskor tudsz? Már ne haragudj, de én, mint vaskalapos monogám és ártatlan kiscserkész, ahogyan Böbe nevezett, ezt valahogy nem tudom elképzelni. Valahogy, az isten tudja...

— Értem én, bratyó! Te egy őstulok vagy. Nem hat évvel vagy idősebb nálam, hanem hatvannal. Mert miért állsz te ily elhűlve az én „bűnöm”, az

én lelkem hullája fölött? Azért, mert ti — vaskalapos monogámok — valójában egynejú török basák vagytok. Asszony, borotva — csak az enyém. Jó atyátok, Gárdonyi mondta talán. Mert a másik ember, ha nő, nektek éppoly magántulajdonú tárgy, mint a borotva, netán az esernyő.

— Talán. De az esernyő ez esetben ember, s az ő teljes egyetértésével birtokoljuk.

— És akkor ti is tárgyakká lesztek az ő számára?

— Örömmel.

— Ez így marhaság. A személyiségéről mondjon le mindkettő?

— Nem biztos. De ezt a kockázatot is megéri, mert az értelmes élet, hogy ilyet már ne is mondjak: boldogság...

— Ugyan! Prédikáció következik? Mert akkor átöltözőm.

— Ne siesd el. Na várj csak. Mit gondolsz például, hogy Maja mikor lenne boldog?

— Könnyű kitalálni: ha feleségül venném.

— És?

— Nem vagyok bolond. Te is láttad: Maja nem Éva. Soha nem is lehetne az. Végképp romlott. De ha mondjuk „megmenteném”: átverne, megcsalna feleségként is.

— Természetesen. Hát csak nem adná föl a személyiségét!

— Ugyan, bratjó, hagyjuk már ezt a hülyeséget. Minden elmélet sántít, ha kiviszed a gyakorlatba. Legjobb, ha nem gyártunk ilyesmire elméletet. Én nem tudok a házi áldás szellemében élni. Magam szabom magamnak a törvényt. Attól vagyok ember. Te más vagy. Emlékszem, az ágyad fölött hónapokig kint volt nagydiák korodban a Szózat néhány sora. „A nagyvilágon e kívül...” meg: „Itt élned, halnod kell...” Jó, tudom, ma te is röhögsz rajta, gyerekes dolog volt. De az egész valahogy jellemző rád. Elfogadod a törvényt, a szokásokat, talán nem is gondolkodsz rajta, jó-e neked. Azt hiszem, azért, mert te jobban paraszt maradtál, mint én.

— Biztosan, de ez nem föltétlen baj. Ne is röpködjünk filozófiai magasságokban. Nézzük most csak ezt az apró törvényt. Mondjuk a Szózatban levőt, de egészen egyszerűsítve: nem tartod semmire?

— Nem.

— Ez azt jelenti, hogy esetleg... kimennél?

— Ha úgy alakulna, miért ne? Akin két ilyen átok ül, mint a főnököm és Maja.

— Itthagyhatsz őket. Ötven ilyen kórház van még.

— De azokban is van Balogh főorvos, Maja pedig utánam jönne.

— Ugyan, ne marháskodj.

— Nem marháskodok. Tudom.

— De nem erről van szó. Azt mondd meg, hogyan tudnál elszámolni magaddal, ha mondjuk kimennél? Ez az egész neked semmit nem jelent? Hogy is mondjam? Az ország, amelyhez tartozol. Hogy patetikusan s néked nyilván idegesítőbben mondjam: a haza. Na, ne ijedj meg, nem akarom elmondani Selmeczi tanító úr régi, március tizenötödikei beszédét. Nem is arról a megfoghatatlan értelmű hazáról beszélek, hanem a népről, családról, arról a néhány ezer emberről, akit ismersz, aki ismer. De a legközelebbiekről is. Apámékról mondjuk...

— Akik verejtékes munkával segítettek engem, hogy elindulhassak a tudás várához...

— Nana, ez már túlmegy korszerű és megengedhető cinizmusod határán. De ha akarod, beszélhetünk erről is. Gondold csak el, mi van veled, ha verejtékes munkájuk gyümölcsét nem beléd investálják, hanem házat vesznek a nagyutcán, téged pedig dolgozni zavarnek, hogy keresd a pénzt, kell a törlesztésre. Képzeld el a saját sorsodat, ha ott maradtál volna a „piszkos, gatyás, bamba társak” között...

— Ugyan már: ha! Ilyen nincs. De ha akarod, legyen: Adyra én is emlékszem, még ma is olvasom néha. Pedig tudod, én köpök minden ilyen marhaságra, hogy irodalom, meg efféle. De az a pali tudott. Az utolsó nagy dobása volt ennek a népnek. Na, mindegy. De emlékezz csak, ugyanebben a versben azt is ott találod, hogy „*Minden más táján a világnak Szent dalnok lett volna belőle...*” Itt pedig: „...*ha virág nőtt a szívében, a csorda-népek lelegelték.*” Jól idéztem?

— Igen.

— Na, látod! Mi van tehát, ha nem ide születek? Na?

— Cáfolhatnálak Adyval, de ne tartsunk előadói estet. Maradjunk tanácsod szerint a tényeknél. Ide születél, ez a tény. És csak ehhez képest lehet arról beszélni, mi lehettél s mi lehettél volna. Oda születél közénk negyvennégyben, amikor apám ismét beöltözött már, hogy a saját rabszolgaságát élete árán is megvédje. Nem sorolom, te is tudod: bizony szükség volt a verejtékes munkára, hogy valami legyél. Rajtuk múlt, csak rajtuk. Legalább annyit megérdemelnének, hogy a névnapjukra egy lapot küldj, mondjuk...

— Haggy már ezekkel a marhaságokkal! Az ilyesmit én mindig elfelejtem. Inkább viszek az öregnek egy hónap múlva két üveg pálinkát. A Ferencnapot meg például soha nem is tudom, mikorra esik. De ha te is ambicionálsz, mert töltsd a talicskában, hát följegyzem, és legközelebb...

— Ne idélenkedj! Nekem soha nem hiányzott. És különben sem a bugyuta formákat védem. De ha ezek a formák valakinek többet jelentenek. Majdnem mindent jelentenek. Gondolj már bele, bár neked nehezebb, te valóban nem maradtál paraszt, még csak falusi sem. Te vagy az első, aki nem egyszerűen elment tanulni, hanem „kiemelkedett” közülünk.

— Ugyan ne hülyéskedj! Te írod a tanulmányokat, lassan híres ember leszel.

— Az nem attól függ. De mondom tovább: nekik ott egy lap nem két forintot ér. Sokkal többet. Nem adnák semmi pénzért, hogy a fél utca tudja, Börzsökek lapot kaptak az orvos fiuktól. Lám, nem feledkezett meg az apjáról!

— És akkor mi van?

— Neked semmi. De nekik három jó napjuk van. S az fontos, hogy legyen. Három rohadt évért kárpótolhatja őket. Sose felejttem el, milyen boldog volt anyám, amikor doktorrá avattak. Pedig nem látott, jó hátul álltunk. De csak törölgette a szemét, szipogott, sóhajtozott a boldogságtól. Tudod, mit jelentett az neki? Dehogy tudod. Hiszen, ha tudnád!

— Jaj, az avatás! Hát akkor se voltam elég jó fiú. Csak később mesélte el, hogy Szalai Tibi a ceremónia végén elővezette az anyját, s bemutatta a rektornak, aki gratulált neki, hogy ilyen rendes, okos fiút nevelt fejkendős asszony letére. Én is kivezethettem volna, engem éppúgy nem ismert a rektor, mint Szalait. De én az illet nem tudnám megcsinálni. Pedig értem: „jólesett volna”, ez is „kárpótlás” lett volna. De hát ez hülyeség, bratyó! Bugrisság. Mit ér az ilyen színjáték?

— A kivülállónak semmit. De nekünk tudnunk kell, mert mi nem csak a fejkendős asszonyt látjuk, s a csizmás parasztot, hanem az anyánkat, apánkat. Láttuk őket rongyokban a poros földeken, sőt úgy láttuk többet. A szenvedéseik és nem örömeik növesztettek bennünket...

— Hagyd már azt a szenvedést! Ettől tudok a falra mászni! Anyámtól is ezt hallottam mindig. Örökké ezt fújta. Hogy mennyit szenvedett ő, merthogy öt-hat éves korában már mennie kellett a tarlóra a libákkal. Mezítláb, mert rossz cipő, az ugye öné egy olyan tanyában, ahol hat gyerek nőtt egyszerre. De nem elég, hogy anyám ilyen zolai naturalizmussal festi a gyerekkorát, most már te is jössz nekem a sirámokkal, mint aki többet szenvedett, mint három lelengyerek együttvéve. Arról van szó, hogy fölkapok a múltból egy eleve-nebben élő mozaikot, és azt ránagyítjátok az egész életre.

— Hidd el, nem így van. Éppen fordítva: a szomorúbb képek inkább kopnak, s erősödnek föléjük az idillikusabb emlékek. De hiába. Végképp nem tudják elföldni amazokat, mert évek szenvedéseit nem törölheti ki belőlünk néhány boldog nap.

— Szenvedés! Úgy cipelitek ezt a szót, mintha az örökélet záloga lenne. Mutogatjátok, akár valami érdemrendet. Hát azt hiszitek, érdekel valakit? Én is csak illendőségből hallgatok, amikor rákezditek. Biz' isten, tényleg nem tudom, mire jó ez?

— Nem jó, dehogy jó.

— Akkor rosszul kérdeztem. Azt nem értem, miért rángatjátok elő mindig, ha kell, ha nem? Miért tartjátok fontosnak dicsekedni a szenvedéssel? Volt, elmúlt, kész. Örüljetez neki. De nem: ti belemásztok a sebekbe, szaggatjátok, mint az őrlőt. Fájjon még egy kicsit! Fájjon jobban! Ez megint olyan — ne haragudj meg érte —, olyan parasztdolog. Szenvedni, sirni, nehogy valaki megirigyeljen a boldogságért. Ez egy hülye dolog. Emlékezz csak: elpatkol valaki, körülálljátok a koporsót ordítva, jajveszékelve. Nagyobb zajt csaptok, mint a lakodalomban. Spanoljátok magatokat: sirj csak, bőgj, fájjon jobban! Lássa mindenki, mennyire szenvedtek! Hát én ebből nem kérek. Valahogy én egyáltalán nem igénylem a szenvedést. De semmi filozófiai magyarázatát sem találok, hogy bármilyen okból szükségem lenne rá. Nem hiába dumálták nektek évszázadokon át a trottyos, vén papok: arcod verejtékével eszed a kenyeret, ez a föld csak szenvedést adhat, mert tudd meg, porszem, hogy a siralom völgyében találtad magad... A tudat mélyén még mindig ott él a duma lényege, ma sem mertek kételkedni az igazságában. Talán még te sem, pedig te már fölemelted a fejed, rálátásod lenne, tudhatnád, hogy a király meztelen. Hát én ezeket kiradíroztam magamból, ahogy sok minden mást is. Nem érek rá, de nem is akarok ilyesmin tipródni. Figyeljek néha, milyen büszkén vallod be, hogy tudsz kaszálni, lovat befogni, mert parasztok voltunk. Tudd meg, hogy én éppen fordítva csinálom: letagadom, ahol lehet. Elég volt az egyetemen hurcolni nagy fene „előjogaimat”. Mert az elején még ott állt a lapunkon. A legzseniálisabb találmány, hogy azokat a nagy M és P betűket levakartatták. Tudod, kinek lett jó? Nekünk. Mert valójában Értelmiségiék és Egyébék előnye szűnt meg. Némely prof ugyanis alig titkolt igyekezettel támogatta őket, s rugdosott ki bennünket, ha tehette. Gondolta, mi az uralkodó osztályok gyerekei vagyunk, az éppen elég dicsőségnek, ne akarjunk még aranygyűrűt is. Tudod, hogyan nézett énrám az első főnököm, amikor megtudta, hogy nem orvoscsalád gyermeke vagyok? Azt se csodáltam volna, ha akkor lezavar az udvarra, keressem meg a kertészt, kérjek tőle egy gereblyét, mátlól kezdve ott segédkezzek.

— Sokszor néztek így énrám is, Laci.

— Igen, csak hogy te ettől büszke leszel...

— Ne nézz hülyének!

— Jó, nem leszel büszke, de a pillanatnyi röstelkedés után erőt ad. Csakazértis! Meg majd én megmutatom! Jó lehet neked. Lehet, erősebb is vagy, mint én, más környezetben élsz, tekintélyesebb vagy a magad körében. De én ezek között ezt nem tudom csinálni. Mert ezek között nem lehet. Csiszolódní kell inkább, mint a kavics, akkor jobban megférünk a mederben, nem törjük egymás oldalát.

— Erről van szó! Én is ezt akarom. Hát azt hiszed, én annyira őrlöt vagyok, hogy kaszaélre akarom hányatni mindazokat, akik nem a két kezük munkájával keresik a kenyerüket? Hiszen akkor magam fölött is ítélnék. A kavicsok: rendben. Úgy igaz. Csiszolódjunk, igazodjunk, hogy látni se lehessen már, melyik milyen kőzetből való. Nem jól ismersz, ha arra gondoltál, hogy én meg akarok maradni valami torz, érdes őskövületnek. S téged se akarlak rávenni, hogy netán külsőségekkel demonstráld hovatartozásodat: káromkodj a kórház folyosóján, mint apánk az ökrökre, s köpködj a pipa mellől,

mert az úgy igazán népies. Azt szeretném megértetni, hogy a múltat, a földet, amelyből kinőttél, nem utasíthatod úgy a hátad mögé, mintha soha semmi közöd nem lett volna hozzá. Hidd el, erőt ad, ha vállalod, gyöngít, ha megtagadod. Magamról tudom. Valóságos pszichológiai gyógymódot dolgoztam ki például: amikor belesavanyodok hosszú hetek nyomorító robotjába, hazaugrunk hét végén. Testileg-lelkileg fölfrissülve jövök vissza mindig. Megrohan a sok ezer emlék, amit távolból soha nem lehet úgy földézni, azok újakat, majd még újabbakat ébresztenek, s ekkor következik a csoda: folyamatként látom az életet. Ne röhögi, mert komolyan így van. Látom a saját kis percéletemet, de eléje látom apámét, öregapámét, s hozzá olykor ide a másik végére a fiamét, unokámét is. Akkor érzem igazán: nem csak kell, érdemes is. A folytatás felelőssége mindennél nagyobb. Érted? Közhely, de igaz: az ember egyedül hangya, másokkal együtt isten. S ez nem csak a pillanatnyilag együttélőkre értendő. Úgy teljes ennek az igazsága, ha belegondolsz, beleszámítasz több nemzedéket, sok nemzedéket, minden nemzedéket. Az emberiség így egész.

— Értelek én, de hiába erőlködsz, én úgysem tudok a te fejeddel gondolkodni. Folytatás, mondd. Nemzedékek. Értem. De nem veszed számításba, micsoda különbségek vannak a nemzedékek között. Akár közöttünk is már. Sokszor elgondolom, nekem is előbb vagy később kellett volna születnem. Mindkét eset jobb. Mert itt vagy te: bármennyit rikódsz itt nekem, valójában egy szerencsés fickó vagy. Mindenben. Csak egy valamit: emlékszem, amikor Évának udvaroltál, s nyáron oda írta a levelet anyámékhoz, otthon voltál egy hétig. Egy hétig, s ez idő alatt három levél jött és ment. Én már ezen fönnakadok, pedig ez még semmi. Elárultad nekem akkor, hogy minden este pontban tíz órakor egymásra gondoltok, így egyeztetek meg. Tíz előtt néhány perccel mindig kimentél az udvarra a csillagok alá. Én röhögtem bent. S látod: most nem röhögök. Marhára irigyellek most azokért az estékért. Én soha nem hülyültem még bele senkibe, pedig több nőm volt, mint ahánnyal te egész életedben táncoltál. Nekem mindig a szakítások, a lelépések okozzák a gondot. Az istenemet: rutinból tán már azt is faképnél hagyom majd, akibe netán beleszeretek. Nem értem, mitől van ez. Mondom: vagy előbb, vagy később kellett volna születnem.

— Hülyeség! Valamikor én is gondolkodtam ilyesmin, de hát ez gyerekes dolog. A korosztálynak vannak közös jegyei. De nem ezek a meghatározók. Ne hidd, s ne légy fatalista. Ne hagyd magad vitetni az árral. Gondolkodó ember vagy, gondolkodj! Szerelmi ügyekben pedig ne sajnáltsd magad. Én csak kettőt láttam itt ma a hölgy ismerősökből. Ha a többi is ilyen, hát egészen elviselhető a nyomorod.

— Na, most meg te hülyülsz. Feküdjünk le, s aludjunk, mert a végén én mondom neked a szocialista prédikációt, s te kötözöd föl az én cinikus álarcomat.

✱

Csöngettek. Két rövidet, ahogyan Éva barátnője szokta. Zsolti fut, és nyitja is azonnal az ajtót. Mire az anyja kiér, majdnem vissza is csukja. Zavar-tan pillogó locsolkodó gyerek áll a küszöbön. Éva meglátja a keskeny nyíláson.

— Zsolti, hagyd! — szól ki a fiára. — Engedd be ezt a fiút! Hát nem ismered meg? Vigh Csaba. Anyuhoz járt óvodába. Játszottatok is együtt valamikor. Gyere, Csabi, gyere. Locsold meg a nagylányunkat. Mert van ám Zsoltinak kistestvére, Krisztinek hívják. Jé, milyen nagy legény vagy már! Hányadikba is jársz?

— Másodikba, mert én októberben születtem, és nem mehettem a Tündivel.

— Ó az unokatestvéred, ugye?

— Igen, a Bakai Tünde.

— Emlékszem rá.

— Én is ismerem — szól közbe Zsolti. — Napköziben a mi csoportunkkal ebédel.

— Én is szoktam ott, csak te nem ismeresz meg sose — mondja a vendég fiú.

— Jaj, de alapos kis kölyök — súgja bent a mama Ferinek. — Hogy talált ez ide? Tudta a címeket?

— Biztosan meglátta lent a táblát, gondolta, meglocsolja Éva óvó nénit. Szeretik a kicsik.

Csaba időközben végzett odaát, jön biztatás nélkül ebbe a szobába. Megáll a mama előtt peckesen, bátran elkiáltja a locsolóverset, aztán fölgebeszkedik, s szórja, szórja a szagos vizet a selyemkendőre, a mama már a fejbőrén érzi.

— Jó lesz már, hallod, elég már! Hát, te igazán talpraesett legény vagy, ócskös. Na, várj csak, mindjárt keres neked a néni valamit. Aztán tudod-e, ki ez a néni?

— Hát, biztos a Zsolti nagymamája, mert olyan öreg...

Csattanva, nyerítve kacag föl a mama:

— Nahát! Csuda kis pofa. Látjátok: ez az igazi gyerek. Ilyenkor még őszinték. Jaj, de alapos! De jól eltaláltad, én tényleg a Zsolti nagymamája vagyok. Na, mindjárt meglesz már, amit keresek, de addig megmondhatnád, hogy hívnak?

— Engem Vigh Csabának.

— Ügyes vagy, Csaba. Na, itt van, nézd!

Feriék kissé feszengve nézik a pénz előkeresését, a hosszú babrálást, de ők ketten, a mama és a vendég fiú minden zavar nélkül bonyolítják az üzletet. Csaba megnézi a kerek pénzt. Felderül az arca, amint megállapítja, hogy tizes. Beejti a zsebébe, csak aztán köszönni meg. Éva nem bánná már, ha indulna, de a mama újabb kérdést tesz föl a gyerekek!

— Aztán kerestél-e már sokat?

— Hát, amikor idejöttem, akkor volt száznegyven, mert keresztanyám százast adott. Akkor itt Éva óvó nénitől bejött tíz, a nénitől is tíz, így már százhatvanam van.

— Ez igen! Na, ez aztán az életrevaló gyerek. Látod, Zsoltikám, ha te is járnál, mennyit kereshetnél! Mert neki csak az a százasa van, amit a mamától kapott.

— Az is jó, ha nem jár — mondja a gyerek. Közben farol a heverő felé. Éva már attól fél, hogy leül, akkor pedig a mama úgy megfaggatja, hogy ebédig el nem mehet. Csaba azonban csak zavarában ténfergett arra, mert most megáll, hangosan köszön, hirtelen megfordul, s gyors léptekkel indul kifelé.

Ebédig mégis Csabával telik az idő, mert a mama újra és újra föl kacag, ahogy meséli, milyen alaposan befelelt neki az a betyár kis kölyök. Mert annak aztán van beszélőkéje, nem úgy, mint Zsoltinak, akiből úgy kell kihúzni a szót. Nem is tudja, kire ütött ez a gyerek. Egész biztos a Böröcsök dédapjára, aki juhász volt kint a pusztán, s igen kevés szóval élt. Sátoros ünnepen ment haza a faluba, de akkor se szólt egy nap háromnál többször. Estefelé elkezdett készülődni. Ha kérdezte szüle, hogy ezt vagy azt pakoljon-e a tarisznnyába, csak bólintott. Amikor aztán minden együtt volt, megállt a küszöbön, s annyit mondott: indulok. Avval el is ment.

Éva várja a mondat végét, hogy mehessen a konyhába.

— Gondoltam, fölteszek egy kis levest. Másodiknak ott a tojás meg a sonka. Mamának jó lesz így?

— Nagyonis, kislányom. Otthon is pont így ebédelnék. Mondtam Klárikának, hogy pörölgjön egy kis levest ő is, jólesik a sok nehéz koszt után. De apátok meg is kívánja. Nem eszik már olyan jót ezekből a nehéz füstös dolgokból, mint valamikor. Na, mondja is a rádió, hogy nem jó az senkinek, nekem se, de én azért hál' istennek még elég jóízűen elnyámmogom a rossz

fogaimmal. Hanem ez az apátok, ez úgy uradzik, már alig ismerek rá. Hozatja velem a boltból a vaját, meg azokat a főlvágottféléket. Azt mondja, jólesik neki. De még a konzervát is megkedvelte már, pedig avval ki lehetett volna zavarni a világból. Azt mondja, jó. Meg könnyebbnek érzi, mint ezeket. Na, nem is sajnálom én tőle, egye csak. De akkor minek kell akkora hízókat vágni? Kisebb is elég lenne már nekünk. Na, talán jövőre. Kláriék úgyis külön hizlalnak...

— Külön?

— Csakis. Egy kenyérre nem megyünk, fiam, annak sosincs jó vége. Megmondtam előre. Csinálják csak, ahogy jónak látják.

— Na és a lakodalom?

— Szent Istvánkor lenne, ha isten segít. Én nagyon szerettem volna külön, sátorban, ahogy illik. De most úgy főlvette már ezt az új divatot mindenki: közösen csinálja a két ház, a kultúrban. Nem mondom, ott helyben van minden: üstház, asztal, még tányért, egcáigot meg poharat is adnak, csak valami használati díjat kell fizetni. Meg persze, ha eltörik valami. Úgy néz ki, hogy nálunk is csak ez lesz a döntés. A nászék nagyon rajta vannak, én meg nem akarok Matilddal mindjárt az elején ujjat húzni. Tudod, milyen infámis fajta.

— Nemigen ismerem én.

— Ej, dehogynem, ott laktak szüledék felé árendában az öreg Barta-féle házban. Tán még Lajcsi is ott született.

— Dereng valami.

— Az öccsit biztosan ismerted, olyan bolondos kölök volt. Sanyi, na. Szűcs Sanyi.

— Ja, hát azt mindenki ismerte! Disszidált az, ötvenhatban, úgy tudom.

— Úgy van, úgy van. Na, arról van szó.

— És mi van vele?

— Nem mondanak róla semmit, hallod. Tán Kanadába ment, de gyanús nekem, hogy belekeveredett az ott valamibe, amilyen kantya gondolkodású volt. Évről évre nem hallani róla semmit. Pópityék Karcsija már kétszer volt itthon családotul, ott kint nősült meg, de magyar a felesége is. Na meg küldi a csomagokat tán minden hónapban, de erről a Sanyiról nagyon hallgatnak. Én meg nem kérdelem, ugye, nehogy azt mondják, hogy jaj de érdekel. Az a jó, hogy ez a Lajcsi tiszta apja. Ez nem az ő fajtájuk. Ez örökké dolgozik, működik, halad a keze alatt a munka. Nem is kocsmazik, nem lehet azt mondani, hogy mennyire oda volna az italért...

— Kész az ebéd! szól be szertartásosan, némi rendetlenkedő pózban Zsolti. — Tessék kezet mosni, mert mindjárt tálalunk!

Feri azonnal föláll, a mama csak fészkelődik. Lenyúl, s fölteszi lába mellől a táskát az asztalra.

— Hát akkor evvel mi legyen? — kérdi bánatosan.

A fia nem szól, oda se néz.

— Eltehetnéd már. Igazán nem értem, fiam, mi a bajod evvel, hogy mink...

— Megmondtam, anyám, kétszer is megmondtam. Jó, majd beszélünk még róla. Ebéd alatt nyugodtan ittmaradhat, nem bántja senki. Zsolti! Kisérd el a mamát a fürdőszobába, vegyél ki tiszta törülközőt. Én is megyek mindjárt, csak elszívom ezt a cigit az erkélyen.

*

Mióta megemlítette azt az istenverte pénzt, rágódtam rajta eleget. Ki mondtam hangosan, de ami nekem fontosabb, magamban is: nem kell, nem jár. Nem szabad elfogadni, mert ez az egész ostobaság. Közben ketyegni kezdett a kis számológép, de leintettem azt is. Azzal nem nyugtathatom meg a lelkem, hogy éppen el tudnánk költeni. Majd keresek, prémiumot kapok, nye-

rek, vagy mit tudom én, s akkor megveszem mindazt, ami az imént megfordult a fejemben. Ezzel hát végeztem. Miért töprengnek mégis? Miért maradt az agyam valamelyik szögletében az a parányi rádió, amelyik halkán, de állandóan suttogja: fogadd el, tedd el, nem neked fontos ez, hanem nekik. Hogy közben te is jól jársz? Már az is baj? De hát ez hülyeség! Nekik az lenne a fontos, hogy ez is megmaradjon, sőt fiaddzon, ne keljen már-már magatehetetlen korukban is a két kezük munkájából egyik napról a másikra élni. Érezzenek már végre biztonságot! Nagyobbát, többet, mint a két kócos tinó az istállóban. Mert nekik most az a valuta. Csakhogy azok elpusztulhatnak, takarmány nélkül maradhatnak, semmivé válhatnak. Nem tudnak földet venni, hogy azt jussoljon utánuk a sok hálátlan kölyök, hát az egyiknek házat csináltatnak, a másiknak autót vesznek, a harmadiknak egyenesen az árát adják oda. Hát ennyire mozdulatlan kövületek a régi normák? Hiába változott meg körülöttük minden, hiába a tisztas biztonság, évszázadok parazsa fűt még mindig: szerezni, gyűjteni, gazdagodni. Ahhoz pedig kell a kockázatvállalás, a bizonytalanság izgalma, mint minden tétre menő játéknál. Csakhogy ez nem könnyű passzió. Ehhez kell az emberfeletti, a kiméretlen, a baromi munka is. És mindezt a kölykökért, akik már mind más törvények szerint élnek, ha becsülik is, de alig értik és értékelik ezt az állati gebeszkedést. Némelyikük már nem is akarja érteni. Csak legyint: vén bolondok!

A mindannyiunkban mindenkor meglevő önzés teszi-e, hogy így érzem: ha csak én kapnék tőlük, azt valamiképp még igazságosnak is tartanám. De várjunk csak: hiszen nem is én kaptam először, hanem Laci. Igaz, kevesebbet. Ahogy ők mondták, azért, mert nekem „több jár”. Igen, igen. De az ötletet mégis Laci gátlástanalán kérésre adta. Talán anélkül kevesebb erővel gürölnének, mert hiszen ezt az újabb ötvenezret is az a pimasz kérés préselte ki belőlük. De miért érzem, hogy nekem, egyedül csak nekem járna? Járna? Már megint ez a hülye szó! Hiszen nem is a pénz érdekel engem, hanem a gesztus, hogy ide akarják adni. Nem azért — erről ma délelőtt is meggyőződhettem —, mert úgy tudják, elismerik, hogy én egész emberként dolgoztam otthon kölyökként, s végig a diákevekben is, egész nyáron. Nem, mert erre úgyszólván nem is emlékeznek. Hiszen csak nemrég kérdezte anyám, tudok-e kapálni egyáltalán. Szolgagyerek hónapjaimra apám mondta egyszer: egy vagy két hét volt az csak, mert megsajnálunk nagyon, és hazahoztunk. Én pedig pontosan tudom, hogy csak a vakáció utolsó napján, késő este mentem haza, mert még akkor is nekem kellett megítatnom a sok lovat, tehenet, borjút, miközben a gazda cigarettát sodort az ágasnak támaszkodva. Egyszer valóban megsajnálta, mert csúnyán kirepedt a kezem. Haza is akartak vinni. De csak akartak! De mégis hagytak, nagyon kellett a bér. Talán csak az érzésre emlékeznek, hogy sajnáltak, s szerettek volna hazavinni. Érthető, ha ma úgy vélük: haza is vittek. Hányszor mentem párás, hideg hajnalon sírva a cséplőgéphez. Mindig úgy éreztem, ezt a napot már nem bírom ki. Az előző is nehéz volt, de ebbe már belepusztulok. Küldtek mégis: mindenkinek nehéz, fiam, nekünk is nehéz, de csináljuk, ha már ilyen sorsot mért ránk a teremtő. Ezt is elfeledték már mindnyájan, nekem se jutott eszembe éveken át. Nem emiatt, nem a ledolgozott munkaórák összeadása után találják tehát úgy, hogy tartoznak nekem. Ha eszükbe jut is, nem mondják. Ahogyan azt sem, hogy az én példám segített a kicsiken is. Azért is engedték őket könnyebben, mert én már bebizonyítottam: megállhat a lábán a magunkfajta akkor is, ha nem kapanyélre támaszkodik. Valóban izgat a kérdés: tudják-e, miért akarják adni, vagy csak a véletlen alakította a döntést? Vagy csak érzik, hogy én vagyok a gyerekeik közül az egyetlen, aki pontosan tudom, mennyi munka, eszeveszett küzdelem van abban az újjáépített sátor tetős házban, a hármunk oklevélben, a Laci autójában, Klári új bútorában, s persze ebben az újabb ötvenezer forintban. Sejtik, hogy én tudom, és tudják, hogy én ezért sokra tartom őket. Nem mondom, nem mutatom, nem vagyok mézes-mázos. Nálunk

sose volt szokás egymást nyalni-falni. Talán az fontos nekik, hogy én, mint valami hangos fénykép, emlékeztetni tudom őket azokra az esztendőkre is, amelyekről Lacinak, különösen pedig Klárinak semmi emléke nem lehet. (Ez egyben hátrányom is lehet: gyakran észreveszem, hogy nem minden emlékre tartanak igényt. Egyik-másikra elkomorulnak, s hallgatnak. De így van ezzel minden egykori szegény család. Sokat szenvedtünk, küzdöttünk bizony. Hogy szegények voltunk-e? Jaj, édes istenem, hát nem voltunk gazdagok, de azért annyira elesettek sem. Nekünk legalább kenyerünk volt, meg soha nem fázott a gyerekek lába, mert az én uram szüstermühelyben dolgozott a fog-ságban, így hát bármilyen rongy lábbeliből tudott valami cipőféléet eszközölni. Azok voltak a szegények, akiknek a gyereke még iskolába se járhatott télen, s mezítláb járt mindjárt, ahogy a havak elolvadtak. Mire a másik azt mondhatja: nem mi voltunk a szegények, mert a mi gyerekünk a meleg kuckóban ült, amazoknak viszont hiába barmolta az apjuk a sok rossz bakancsot, ha a macska is elpártolt a háztól, olyan hideg volt a lakás. Némelyik családban úgy rejtegetik a hajdani szegénységet, mint a lopott holmit. Különösen a homokvidéken, ahonnan pedig a legkisebb részért is eljöttek valamikor mifelénk a fekete földre aratni, csépelni a legdologbíróbb emberek. Most egyik-másikból milliomost csinált az őszibarack, az alma, a szőlő. Aki ma fényes autón furikázik, nem dicsekszik szívesen azzal, hogy valamikor az apostolok lován járt. Ráadásul mezítláb.) Forgathatom persze így-úgy, azt csak nem hagyhatom ki a számításból, hogy a első kis hang most is suttog: nem neked fontos, hanem nekik. Igaz is lehet. Néhány közelebbi rokon már biztosan tudja, mit is döntöttek a bikák áráról, akkor pedig hamarosan értesül róla a fél falu. Mondják is már ezóta: Börcsökék aztán megmutatták! Ferinek is kivágta az öreg a mellényzebből azt, amit a doktor úrnak odaadott. Klári bűtört kap meg lakást, ráadásul nagy lakodalmat csinálnak neki. Ez igen! Senki nem mondhatja, hogy nem álltak helyt.

Helytállni? De miért? Hát meddig kötelesek ők bábáskodni mellettünk? Hát micsoda megkeveredett állat az ember? Mennyire másként van ez a madaraknál: amelyik ott kirepült, mehet a nagyvilágba. Próbálna csak akár néhány falatért visszasettenkedni az ősi fészekbe: úgy eltángálnák onnan, akár a legveszettebb ellenséget. A madár persze nem tesz különbséget a porontyai között, az emberszülő majdnem mindig. Legtöbbször tán éppen ennek palástolására szolgál a nagy igyekezet, amellyel végül mégis leleplezi magát. Valami ilyesmi lehet talán nálunk is. Fájna, ha egyszer kiderülne, rosszul gondolom, de én egészen pontosan érzem, hogy valójában engem tartanak magukhoz legközelebbinek. Laci arisztokratizmusa korán megmutatkozott, hamar el is szakadt tőlük végérvényesen. Büszkéek rá, mert formailag ő emelkedett közülünk legmagasabbra. Mindketten belepirulnak, amikor ki mondják: Laci fiam, az orvos. Klári amolyan ráadás gyerek, „szödelék”. Mint-ha nem is testvérünk lenne. Keservesen végezte a technikumot, az érettségije tán nem is sikerült első nekirugaszkodásra. Szép és kedves lány, bizonyosan jó feleség és jó anya lesz belőle. És egykoron tisztességes gondviselő. Szemük fénye tehát ő, mégis érzem, hogy engem tartanak legtöbbször. Azért is bizonyára, mert első voltam, aki tágabb határban is széjjelnéztem. Mert be is számoltam mindig mindarról, amit megtudtam. Emlékszem, egyszer óras magyarázatot adtam apámnak az ábrázolóról, mert megkérdezte, miféle tantárgy az. Hozzá is szokott a magyarázataimhoz. Kérdésekkel kezdi ma is, valahányszor találkozunk, s tülesünk a formaságokon. El kell mondanom az unostalan hallott külpolitikai híreket és kommentárokat, amelyeket ugyanonnan tudok én is, ahonnan ő, gyakran kevésbé pontosan, mert ő kint az istállónál állandóan hallgatja a kis táskarádiót. Úgy ismeri a bemondókat, riportereket, hogy akár a nívódíjat odaítélő bizottságba is beválaszthatnák. Tud mindenről, mégis tőlem kérdi, s láthatóan akkor nyugszik meg igazán, ha én hagyom helyben, hogy jól „szűrte le” a lényegét abból, amit hallott. Amikor szülém

hagyatéki tárgyalása volt, elvonatozott értem: legyenek csak ott, mert ő soha nem volt még ügyvéd előtt, igen tart a huncut, csavaros eszűktől. Hiába mondtam, hogy efféle is csak filmen láttam még, el kellett mennem, merthogy mégis csak járatosabb vagyok a világban.

Most kezdem talán tapintani azokat a rugókat, amelyek az egyszerűnek látszó lelkek nagyon is bonyolult manőverezéseit irányítják. Mert gondoljuk csak végig: miért adták oda oly könnyen, sőt nagy örömmel Lacinak a jussolt pénzt; pedig említették, hogy azt valójában nekem szánták. Hát éppen ezért. Ne mondhasa az öcskös: persze, Feri kapta, pedig annak nincs rá nagy szüksége, de hát az az istenük, persze az elsőszülöttség joga! Először kapott tehát Laci, s utána még mindig nem én, hanem Klári. Bútor, stafíring és bizonyosan tartalék pénz is van az átalakításra meg a lagzira, Mindez miért? Nem csak a szükség alakította ezt a sorrendet, hanem a meggondolás: ne szólhasson rossz szót ő se, hogy végre a bátyjára is sor kerül. Nem is olyan egyszerű tehát az egész. Mennyi fejtörést okozhatott szegényeknek? Hányszor kellett újrakezdeni a számítgatásokat, a mérlegelést! Valóságos diplomáciai, politikai bravúr, ahogyan ezt a maguk számára rettenetesen bonyolult rendszert megtervezték, s immár meg is valósították.

Gondolkodni kell tehát a válaszon. Mert micsoda összeomlása lenne ez örömeik építményének, ha anyám hazaállítana, szepegve szétnyitná apám előtt a táskát, s azt mondaná: nem jól számoltunk, tata, itt van a pénz, ahogy volt. Nem kellett nekik. Nem értették meg, hogy jó szívvel adjuk, s hogy már azelőtt is nekik szántuk, csak a sorrend mást kívánt. Nem értik, hogy mink ezt nem tegnap találtuk ki, régóta tervezzük már. Azért vettük tavaly télen a három tinőt, s azért vesződtem azokkal az utálatos libákkal is, pedig nem nekem való már az ilyen gonosz jószág, mint a liba. Örökké nyargalni utána, aztán tépni, később tömni a hideg öl földjén, szaladni Vincze sógorért, ha mellényelt. De hát minden hiába volt: nem kell nekik. Magyaráztam, persze hogy magyaráztam. Ha a többi kapott, nekik is jár. A kis menyem, az nem szólt rá semmit, de Feri valósággal lekapott, hogy miért csináljuk ezt az ostobaságot! Még le is kiabált, szegény kisgyerek el nem tudta találni, mi van az ő jámbor apjával. Azt hitte, valakiről mesél, azt utánozza. Hát így állunk, tata! Most azt mondd meg, mit csináljunk?

Nem olyan egyszerű hát az egész, ahogyan én hebehurgán megítéltem. Gondolkodni kell még, s persze a végén alighanem el kell fogadni. Persze jó lenne suttymóban megkérdezni Évát, vajon ő mit szól hozzá. Ez is lám: más asszony ebben a helyzetben bizonyára megelőzte volna már a félrehívásban. Jól lemarházná: mit önérzeteskedsz, te ökör? Talán stószban állnak a szekrényben a betétkönyvek? Egy frászt: Zsolti iskolai bélyeggyűjtő lapja az egyetlen ilyen folna a háznál. Amúgy meg hatszáz forintunk van elsejéig. De neked a nagy füne lelkitusád fontosabb, mint az, hogy engem a hat évvel ezelőtti növendékeim is a télikabátomról ismernek föl! Éva azonban nem szól, pedig bizonyosan számítgatni kezdett ő is: Zsoltinak dzseki, magának tavaszi kabát, cipő, blúz. S bizonyosan eszébe jutott az automata mosógép, amire csak legyinteni szoktak: a gépet igen, az árát nem nekünk találták ki. Bizonyosan számolgatott, de nem szól. Tudja, hogy lelkiismeretem szerint döntök, s ismeri a fajtánk protokollszabályait: egy meny éles helyzetekben mindig hallgasson, ki tudja, mikor fordítják ellene a legőszintébb, legártatlanabb megjegyzését is.

✱

Ebéd végére kifogynak a különféle ételekről való beszédből. Feri idegesen bontja a borokat. Magának rizlinget, az asszonyoknak négyéves tokajit. „Terelni kellene a szót, hogy valamire rákapjon, s kedvvel beszéljen, különben készülödni kezd a vonatra, s menthetetlenül szóba hozza megint. Most, hogy kissé hajlok a másik döntés felé, még nehezebb. Még nagyobb igyekezzettel odáznám el, hogy újra szóba kerüljön a pénz. Mert milyen áthajlással

tudom a délelőtti ellenkezőjét előadni? Végül is nem mondhatom ki nyíltan: meggondoltam magam, ide azzal a dohánnyal!"

— Ez aztán a bor! — csettint a mama. — Halljátok, ha ilyen teremne a mi kolhozunkban, tán én is rászoknék. Ez igen finom! De csalós is, ugye fiam, ne nagyon nyalakodjak tovább, mert még úgy járok, mint Irén, Tóth Jancsiné. A húga eljegyzésén megkötyagosodott valami meggylikőrtől, vagy miféle pancstól. Azt mondja másnap a répafieldön: halljátok, látomásaim voltak, akár a túlvilági lelkekkel is beszélhettem volna, mint Bödő Roza néni.

— Ej, de jó, hogy említi! — kap rá Feri. — Régen akartam már kérdezni róla. Mert emlékszem én, hogy emlegették annak idején, de akkor nem érdekelt. Most viszont már vagy két helyen találkoztam a nevével.

— Hol?

— Könyvekben.

— Ne beszélj!

— De bizony. Több tudós említi.

— Nem is tudtam, hogy ennyire híres lett szegény.

— Hogyne. Egyik helyen egész hosszan írnak róla: aludt napokig, elrejtetett. Olyankor szenvedett, de beszélt az elhunytak lelkével.

— Ez így is volt pontosan. Közben is mondta, mit beszél velük, de olyankor a családjá senkit nem engedett be, amikor el volt rejtőzködve. Mikor aztán fölkel, lehetett menni. De el tudta az mondani akkor is pontosan, hogy mit mondtak neki a túlvilágiak.

— Apa, ez igaz? — kérdi a gyerek.

— Tudod, kisleány, ez olyan néprajzi ízé... Sámánokról beszélgettünk már, emlékszel.

— Ja, amikor az emberek még nem tudták, mi a villám, és minden marhaságot kitaláltak...

— Jaj, de vén huncut vagy! — paskolja meg az arcát a mama.

— Valahogy így. Olyan régi dolog ez is — hagyja rá az apja.

— De hát ez a néni nem volt olyan régen.

— De ez nem is olyan igazi sámán volt, csak olyan látóasszony, úgy mondták.

— Ja, szóval ez olyan babonaság-bolondság?

— Olyasmi. De te ezt még nem érted, menj csak át a mi szobánkba, és olvasgass. Egyszer majd föl vesszük magnóra, amit mama tud erről a néniről, s ha nagyobb lesz, majd elmagyarázom.

— Magnóra? Ugyan már, fiam, hiszen emlékszel, hogy a múltkor is csak ökögtem-makogtam bele. Jobban tartok tőle, mint a fényképezőgéptől.

— Meg lehet azt szokni.

— Bizonyosan, mert látom, némelyik abban a tévében is oly bátran mondja, mintha ott se lennének avval a sok géppel.

— Anyám volt Roza néninél?

— Háromszor is. Na, először csak akartam. Szüléd vitt el, de akkor engem visszaküldött. Azt mondta, az a menyecske ott a stelázi mellett majd csak akkor jöjjön, ha igazán hinni tud. Mert most erősen kételkedik, úgy érzem, és azt nem szeretem. És tudod, hogy igaza volt: én tényleg úgy mentem be, hogy butaságnak tartottam az egészet. Mint a beteg gyerekekre a ráimádkozást, meg ilyesmit. Hanem másodszorra már nagyon akartam hinni. Nem is küldött el. Megkérdezte, melyik halottamról akarok hallani? Persze, Kálmán bátyádat mondtam, épp akkor egy éve halt meg a Don-kanyarnál. Három nap múlva kellett visszamennem, akkor elmondta, hogy nem golyótól halt meg, hanem fagyás által. De eltemették tisztességgel, pedig rengeteg volt olyan, akit nem. Odaát a túlvilágon jó dolga van, nekünk azt üzeni, hogy Kálmánnak kereszteljük, ha még egy fiunk születne. És elhiszed, hogy nyomósan beszélt? Pontosán tudtuk már akkor, hogy éjszakai őrsgében halt meg szegény, de én nem mondtam neki, hogy tudom. Elmondta pontról pontra: reggel ment a

társa leváltani, hát ott feküdt szegény a kerítés mellett, mint egy hasáb fa. Ugye, elaludt, megfagyott. A másik is igaz: nekem is mondta, amikor a frontra ment, hogy szeretné, ha valamelyik testvére Kálmánnak keresztnéne egy gyereket. Legalább így maradna valami emlékezete. Mert annyira érezte a halálát szegény, tudta, hogy nem jön haza. Amikor Laci született, én mondtam is, de apád annyira ragaszkodott a Lászlóhoz, mert az ő nagyapját úgy hívták. Na, amikor Klárit vártam, akkor ráállt, de hát az meg lány lett. Így aztán nem tudtuk teljesíteni szegénynek a kívánságát.

Éva is kisettenkedik, viszi Krisztát is, véle a főzelékes kistálat. Akkor is futkos a hideg a hátán, amikor Feri tudományos szenvtelenséggel beszél ezekről a dolgokról; így pedig, ahogy az anyósa előadja, egyenesen félelem fogja el. Érzí, hogy szorul össze a torka.

— Nem gondolja — kérdi Feri —, hogy közben érdeklődhetett Kálmán bátyám felől? Volt rá három napja.

— Ki se mozdult az a házból, fiam. És soha senkitől nem kérdezett semmit. Tudott mindent. Ángyodnak azt megmondta, hogy az anyja ma is nehezzel, mert nem abba a ruhába öltöztették a temetésére, amelyiket az ura vett neki az első gyerek születésére, pedig ő a halálos ágyán kérte, meg is mutatta ángyodéknak. Na, látod, ez már csak valami, mert szegény Jusztina nénénket még kint temették el Erdélyben, arról már igazán nem kaphatott hírt Roza néni. Sokat tudott, az bizonyos. Rengetegen állítják, akik ugye többször jártak nála. Hát mondják, hogy a halála napját is megjósolta hetekkel előtte. Úgy is lett, ahogy megmondta. Azon a napon, abban az órában halt meg. A temetésin, amikor a pap az első szót kimondta, nagy piros felhők kezdtek följönni. De nyomban kitisztult az ég, ahogy az első kapa földet ráhajították...

Feri is összerezzen. Ijesztő, hogy éppen ebben a pillanatban berreg föl a csengő.

— Nahát! Valami délutáni locsolkodó? — mondja, miközben csendes léptekkel elindul az előszoba felé. Valameddig hangtalanul lesekszik, aztán nagy csattanással megnyitja az ajtót, s hahotázást, gurgulázó nevetést enged be rajta. De nevet ő is, meg beszél. Zsibong az előszoba. Isten tudja, kik jöttek és hányan, de akkora lármát csapnak. Közben ilyeneket hallani:

— Nahát! Gyertek be gyorsan, kell a locsolkodó! — ezt Feri mondja.

— Zöld erdőben jártam, kék ibolyát láttam... — ezt valami elvékonyított férfihang kántálja.

— Hát itten áll az öreg Börcsök háza? — ezt meg egy női hang kérdi, ugyancsak elváltoztatott, de ez meg inkább mélyített, kongó alt.

— Gyerünk befelé! — biztatja őket újból Feri. Aztán bekiált: — Nézze már, anyám, milyen locsolkodókat hozok!

Jön a mama, előnyargal Zsolti is, nyomában az anyja, karján Krisztával. Ketten egyszerre mondják az asszonyok:

— Laci!

Hanem elbizonytalanodnak, ahogy a fiú hóna alól előbújik a nő is. Eleven-szemű, filigrán. Rojtos szárú hasított bőr nadrág, magas nyakú sárga pulóver feszül rajta. Nyakában ötvöslánc, haja majdnem feketén csillog, a válláig ér. Szép pár, mondaná bárki, ahogyan ott állnak az előszoba neonfényében. Noha Laci nem öltözött éppen húsvéthoz illő ünnepibe. Fakó farmer, széttaposott mokasszin, kémzsanyakú pulcsi az öltözéke. Ujjai közt tornáztatja a slussz-kulcsot.

Feri mindeddig nem is gondolt rá, hogy a többiek nem ismerik a hölgyet. Most kap észbe: hát azért áll olyan tanácstalanul Éva, s nem indul Laci felé a mama sem. Mert akkor már ügyet kell vetni a másokra is, ha a mellette állót ölelgetik. Be kellene hát mutatni nekik, de hát sokat ő se tud róla, még a valódi nevét sem. A mamának pedig egy vacak kis becenévvel nem konferálhatja be.

— Laci — fordul az öccséhez —, talán helyénvaló lenne bemutatni Bőbét.
— Hát már be is mutattad: Bőbe. Amúgy pedig Pollák Erzsébet kisaszony, aki patikáriusként építi a szocializmust. Na, megfelel?

— Ez mégiscsak több. Különben mi már találkoztunk — mondja magyarázólag a többiek felé Feri. — Októberben, amikor Lacinál jártam.

Éva feszeng. Voltak együtt Lacinál? Nem is említette? Talán csak összefutottak az utcán, s azért nem tartotta fontosnak. Akkor viszont meg sem ismerné, amilyen gyenge a memóriája. De megismerte, sőt akkora lármát csapott neki, mintha az angol királynő tisztelte volna meg szerény hajlékukat.

Feri észreveszi Éva parányi szemrebbenését, de ebben a helyzetben nem tud mit tenni. Fura egy dolog: töprengett ő, amikor hazaért, vajon beszámoljon-e a zűrzavaros estéről? Kedve lett volna, hiszen Évával mindent megbeszélnek. Mondott is valami általánosságot, hogy szegény Laci nem találja önmagát, valahogy megváltozott, már-már javíthatatlan cinikus, és kiégett. A konkrétumokat azonban elhallgatta. Éva is nő, és ők könnyen egyszerűsítnek, ha tudják, sem akarják a dolgokat a maguk bonyolultságában vizsgálni. Éva is elhamarkodottan ítélte volna, ilyen ítéllettől pedig féltette Lacit.

Elcsendesedik mindenki. A bemutatkozás szertartásos. Feri igyekszik törni a zavart csendet:

— Anyánk, akit nyilván fölismertél azonnal, hiszen Laci az ő szemét örökölte.

(— Tegeződnek is! — rebben ismét Éva szeme.)

— Csókolom — mondja Bőbe, amikor kezét fognak.

— Börcsökné — feleli rá zavart mosollyal a mama.

— A feleségem, Éva — mutat tovább Feri.

— Szervusz — indul felé Bőbe, s azonnal pusztára nyújtózkodik.

— Ez meg a trónörökös: Zsolti. Harmadik osztályos tanuló, aki talán kitűnő is lehetne, ha írásból és rajzból nem kegyelemből kapná még a négyest is.

— Ugyan, most mit égeted? Különben sem sikerült, mert én is pocskul írok, a rajzot pedig mindig utáltam. Tehát: szia, Zsolti, mi rokon lelkek vagyunk!

— Gyerünk be végre! Ja, és ki ne felejtsem, itt a heverőn házuk büszkesége, ahogyan anyukája ledobta ide, különben Krisztának hívják, és nyolc hónapos.

— Jaj, de tündér! — kapja föl azonnal Bőbe. Kriszta most nem hisztizik. Nyomban megragadja a himbálózó nyakék bronzpénzeit, rázza, csörgeti őket. Aztán elkomorul, megállítja legyező kezét, próbálja szeméhez közelebb vinni a diszeket. Kissé kancsítva, csöndesen tanulmányozza őket. — Tündér baba! — szorítja az arcához Bőbe, s látható kedvvel tartogatja tovább.

— Zsoltikám! Hozd át a borokat, és keresztes tiszta poharakat! Megkínáljuk a locsolókat, mert legalább verset mondtak.

— Nekem csak szódát hozz, Zsolti! — szól utána Laci. — Nem ismerem az itteni rendőroket, de ami a nagyobb baj: ők se engem.

— Táncsak nem szoktál inni, amikor vezetsz, kisfiam?

— Megesik az is, anyám.

— Édes istenem, hát hogy mersz ilyet tenni?

— Nem vészes az. Én például nyugodtabban és biztosabban is vezetek, ha van bennem valamennyi.

— Ugyan, ne mondj ilyet!

— De így van, anya. Na, ne féljen azért, nem szoktam én részegen száguldozni. Bőbe se engedné...

Ferit megüti a szó. Ejha! Hogy is állunk végül? Októberben még Maja volt, s Bőbe különben is a festő mecénásaként... Ez valahogy zavaros. Most aztán hogy kérdezzen rá? Tudja pedig, hogy őket csöppet sem hozná zavarba, ha egyenesen és természetesen eléjük állna: hát Maja? Mi van vele? Nem

kérdezheti mégsem. A mama, főként pedig Éva hamarosan túlságosan is jól értené a szituációt.

— Böbe, neked megfelel a tokaji?

— Kösz, igen, de abból is csak keveset kérek. Le akarok szokni...

Ez is ijesztő mondat itt a mama előtt, de legalább alkalmat teremt a kérdésre:

— Mi van, tán új mozgalmat indítottatok? A végén még Maja is leszokik!

Csend lesz. Furcsa, riadt csend. Mint otthon valamikor, ha csöndes duruzsolás közben hirtelen elcsattant a lámpaüveg. Böbe leül Krisztával a heverő szélére, de most nem mosolyog. Nem is nézi a gyereket, feje fölött a semmibe réved. Laci a hajába tűr, száját feszesen széthúzza, szeme is összeszűkül.

— Már leszokott — mondja tompán. — Mindenről. Az életről is.

Éva sápadtan áll, Feri nagyot nyel. A mama kapkodja a fejét. Hol rájuk, hol Lacira, hol meg Böbére csillantja a szemét. Keresi, melyikük lehetne a tolmács, aki ezt a rengeteg talányt lefordítja neki.

Feri segít:

— Laciék kolléganője volt. Doktornő, ott a kórházban.

— És?

— Lelkibeteg volt. Sokat ivott, sirt...

— Injekciózta is magát — mondja Laci. — De soha nem tévesztett. Ez sem műhiba. Akkor meg akart halni.

— Hol csinálta?

— Nem mindegy?

— Nem — mondja Feri.

— Talán igazad van. Otthon csinálta, Pesten, az apja magánrendelőjében.

— Borzasztó — ereszkedik le a mama a fotelba —, borzasztó! — Most látja, hogy a pénzes táská még mindig ott áll előtte az asztalon. Elkapja hirtelen, s leállítja a lába mellé a szőnyegre. — Borzasztó! — mondja ismét, pedig az ő számára alig több az eset egy újsághírnél: fiatal orvosnő öngyilkos lett. Borzasztó és szomorú — kész. Talán érdekelné még, hogy miért tette, hagyott-e búcsúlevelet, kit okolt a haláláért. Szeretné is kérdezni, de látja, hogy a többieknek nem csupán egy hír ez. Még Ferinek sem, nyilván mert ő is ismerte. Az pedig mindjárt más, ha az ember ismerte. Akkor már nem annyi, hogy öngyilkos lett ez és ez, ennyi meg ennyi éves, ilyen foglalkozású, ilyen vagy olyan utca ennyi szám alatti lakos. Akkor már más, akkor már kilépett az életből valaki, akit ismertünk, aki bennünket is ismert. Elment, s belőlünk is elvitt valamit. Akkor már nem ciccegésre és fejcsóválásra való szenzáció, hanem gyász.

Nem kell fölszólítani senkit, megkapja Maja az emlékező csendet. Többet is egy percnél.

— Nekem is csak szódát, kisfiam — mondja a mama Zsoltinak, mert a gyerek mozog azért, ügyeskedik a poharakkal, hozza a nagy kétliteres szifont, spricceli Laci bátyjának.

— Akkor már nekem is — sóhajtja Böbe.

Feri nem biztatja, hogy kérjen mégis a tokajiból. Odaviszi neki a poharat, s elveszi tőle Krisztát.

— Átviszem a helyére, aludjon a kisasszony.

Kriszta tereli el a figyelmet az iménti csöndről. Amikor az apja átveszi, pityeregni kezd, s kapkod Böbe után.

— Nézzétek a kis betyárt! — nevet a mama.

— A láncom tetszik neki — vidámodik Böbe is. — Leszedem én neked, kis tündér, nézd csak...

— Hagyd csak — szól közbe Éva. — Elszakítja. Meg a szájába szedi, mert megint jön egy foga. Van a ketrecben gumibaba, rágja azt.

— Majd én átmegyek vele — ugrik Zsolti. — Fölrakom a bohócfejet, azon úgy röhög!

— Jaj, hogy beszélsz! És különben se sokat hancúrozz vele, mert akkor nem alszik el reggelig.

Laci rágyújt, kínálja Bóbét, Ferit. Vesznek mindketten. Finom külföldi cigaretta. Kellemes illatú.

— Pihentetőül — mondja Feri, amikor elfogadja. — Mert én a Fecskét úgy megszoktam, ezekkel a gyöngébbekkel nem tudom becsapni a tudómet.

— Akár apám. Kínálom most is, megnézi, legyint. Azt mondja: a kis-asszonynak tán jó. Rozmaring. De én a dohánynál maradok.

— Hát voltatok otthon?

— Persze.

— Tényleg? — élénkül a mama.

— Onnan jövőnk.

— Apátokat otthon találtad?... kérdi, kissé bizonytalankodva, gondolkodva, vajon többes számban mondja-e az utolsó szót is, mert a jóisten tud elmenni rajta, ki is ez a patikuslány? Laci nem mond róla semmit. Feri se úgy tartja, mintha komoly lenne a dolog, amúgy meg elég kedves hozzá. A fene érti.

— Otthon volt apa, nézte a tévét, pedig valami gyerekműsor volt délelőtt.

— Hát, jól mondják, hogy gyerek lesz az ember, ha megöregszik.

— Valami kuruc—labanc csatározás ment, addig nem is nagyon állt szóba velünk, amíg vége nem lett.

— Klári?

— Serénykedett, mint egy kész gazdasszony. Kötény, hátrakötött kendő. De igen jó kávéfőzőt, süteményt hozott.

— Levest nem főzött?

— Nem tudom, mi eljöttünk tizenegy felé, hogy itt érjük anyámat.

— Akkor ti nem is ebédeltetek? — indul kifelé máris Éva.

— Ugyan, maradj már, hiszen ettünk mi. Útközben van az a csárda. Remek halászlé, túrós csusza! Egy falatot nem tudnánk enni.

— Laci imádja a halat. Különösen lének — mondja Böbe. — Főzök néha, de az soha nem ilyen finom, bár ő dicséri...

A mama ismét kapkodja a szemét egyik arcról a másikra. Vajon melyikről olvashatná le, hogy ez meg már ugyan mit jelent? Éva ugyanígy nézeget, de megnyúlik Feri arca is. Már az előbb gyanúsította magát: talán nem is azzal a Bóbével jött Laci, akivel ő találkozott azon a bolond hippitanyán? De hiszen ma is látja a képet: fekszik a dilettáns festő ölében, simogatja a szakállát, dűnnyög neki, aztán a legközönségesebben bevallja mindannyiuk előtt, hogy pénzeli a fickót, mint valami öregedő lotyó. Most meg itt ül frissen, életrevalóan, s úgy beszél, akár egy falusi bakterné, akinek semmi más nincs az életében, csak a pályamesterné mintáiról másolt kézimunkák, meg a konyha, amelyben egy Hilton-szállóbeli főszakács művészetével varázsolja a jobbnál jobb ételeket, s mindezt férje-ura egyetlen dicsérő böffentéséért. Hát mi történt ezekkel?

Laci sejti, miféle gondolatok indulhattak a fejekben Böbe félmondatára. Feri töprengését találhatja legvalószínűbbnak, neki válaszol hát:

— Nyilván kitaláltad — mondja már-már önmagától idegen komolysággal. De maga is észreveszi a stílusterést, és a mondat második felét már fél oktávval magasabban, a szokott nyegleséggel folytatja: — ...a csaj úgyszólván el van véve...

A mama hátrébb csúszik a fotelban. Fogalma nincs, mit jelent ez a bolond mondat, noha érti, mit mondott Laci. De ő csak a megszokott formában tudja látni a fokozatokat: udvarlás, vőlegénykedés, esküvő. Meg is kérdi hát:

— Eljegyezted?

— Ugyan, anya! Olyat mi nem csinálunk.

— Hát? Csak nem esküdtetek meg minden értesítés nélkül? Mert már olyat is hallottam, hogy manapság csak úgy hazaállít a fiatalúr, és azt mondja: bemutatam a feleségemet.

— Izé... Hát itt nem erről van szó, mert mi nem esküdtünk meg. Ha nem a dolog lényegét tekintve... Na, hogy is magyarázzam?

— Sehogy. Ne magyarázz nekem semmit, nem vagyok én olyan vén bolond, hogy ne érteném. Nézd, fiam: én tudom, hogy más a világ, hogy teljesen bolond a világ, de ez csak nincs jól. A vadházasság az vadházasság, annak semmilyen állam nem örül. Vagy megesküdni, vagy...

— Ugyan, anyám! — szól közbe Feri. — Majd megesküsznek. Nem olyan fekete az ördög, mint amilyenre festi. Nyilván lakást kell cserélni, elintézni egy csomó formáságot, miegymás...

— Így van — bólogat Laci hálásan. — Majd meglesz minden, az értesítés is. De értse meg, én nem vagyok húszéves. Böbe is huszonhét már. Most mit játszanánk meg az operett harmadik felvonását? Klárinak, meg a fiújának jól áll ez a menyasszony—vőlegény játék. Mi már kiröhögnék magunkat. Előre mondom: az esküvő is cirksuz nélkül lesz. Így megyünk el, ahogy vagyunk. Megadjuk az államnak, ami az államé: megkötjük színe előtt a szerződést. Úgyis neki fontos, nem nekünk.

— Nem is kell nektek a nagy fölhajtás. Kidobott pénz — helyesel Feri.

— Jól van, kisfiam, ne hidd, hogy én rá akarom beszélni. Tudjuk mi azt apáttal, hogy ő már nem kívánja a nagy lakodalmat, meg ilyesmi. Mások is csöndben csinálják már a magunkfajta is. Aztán apádnak mondtátok-e?

— Persze.

— Mit szolt rá?

— Gondolhatja: orvos, patikus — ez passzol. Ha megunjátok a kórházat, elmentek egy faluba, császárok lesztek. Annyi pénzt kerestek, mint a pelyva!

— Hát ő, ugye... De az anya! Fiam, az anya az mindig más. Annak a gyereke sorsa mindig a maga sorsa, mintha soha nem vágta volna el tőle. Aggódik érte, amíg csak él...

— Ne tessék félni, anyuka, én jó felesége leszek...

Ezt Böbe mondja, Feri pedig izzadni kezd. Mint a színházban, amikor valami modern darabban őt is fölvezette a színpadra egy bikinis nő. Leültette egy asztalhoz, amelyen ott állt a telefon, a darabbeli bürokrata tizórai: gusztusos szendvicsek, két mignon, kis tányér kaviár. De a telefon, a kaja, sőt az egyik óriás aktahalom is — fából! Úgyes asztalosmunka, akár a festett gyerekjátékok a vásárban. Kétméternyiről már igazinak látszott. Akkor érezte ilyen bolond helyzetben magát: nem tudta, mi igaz körülötte, s mi az, ami festett, ködből csinált varázslat, rafinált manipuláció, álság, hamisság.

A zavarbaejtő az, hogy Böbe tökéletesen őszintének látszik. Könnyes a szeme, ahogy megsimogatja „anyuka” vállát. De miért ne lehetne őszinte? Emlékszik ő arra a kifakadására is, amelyik akkor zajlott, amikor Laci hazavitte Maját. Tudd meg, hogy boldog és tartalmas életre vágyom, ezt mondta. Miért ne kapna utána két kézzel, ha úgy gondolja, most lehetősége nyílt. Neki is, Lacinak is. Maja halála olyan áramütés lehetett, amely fölébresztette őket. Igen, igen. Mégis előtolakszik a másik kép újra, pedig most az tetszik hihetetlennek: Böbe a festő ölében, ujjai a fickó vörös szakállában. Hihetetlen, pedig igaz. Ez is, az is. Persze, a nők óriási alakításokra képesek. Egy sincs színészi képességek híján. De van egyéb képességük is: egyik percről a másikra kifordítják a lelküket, akár a stoppolni való zoknit. Sokat adnak a látszatra, ezért tudják művészként alakítani a látszatot. Emlékszik még a tervezőnél a kis Clara Petaccira — mert csak így hívták Mariannat, a főnök titkárnőjét, ha már a direktor a Duce nevet viselte az egymásközi szóhasználatban. Mindenki tudta, hogy bizonyos napokon mindketten hosszabb ebédidőt tartanak, s noha külön távoznak, külön érkeznek vissza, egészen biztos együtt vannak, méghozzá — ahogy ezt egy rajzolólánny pontosan ellenőrizte — bizonyos özvegy

Bódi Szilveszterné lakásán, az udvari szobában. Előfordult, hogy Ferit nyomban a visszaérkezés után hívatta a főnök valamely ügyben. Láthatta tehát jó néhányszor, milyen mélységes tisztelettel jelenti be őt, hogy igazgatóelvtársazza a nagyfejűt, milyen fenséges hivatalossággal teszi le eléje a kávésbögrét, s — noha púderja alól még előpiroslott a szakáll nyoma — mint kacérkodott Ferivel, s mondott neki leszólo gorombaságokat a főnökről.

Minden hihető és minden gyanús lehet tehát. Ez a karcos hízelgő mondat is, amely, lám, bepárasítja a mama szemét. Meg is törli, s mintegy áldást adva sóhajtja:

— Becsüljétek egymást, kislányom, akkor nem lesz semmi baj.

Kislányom! Milyen könnyen kimondta szegény, pedig még neki, Ferinek is nehéz lesz őszintén a családhoz tartozónak érezni Böbét. Pedig a döntést igenli, helyesli. Eszébe nem jut gyanakodni, hogy talán Böbe „csapott le” Lacira, kihasználva az alkalmas lélektani pillanatot. Biztos benne, hogy közösen, erős egyetértéssel határoztak. Nagyjából egyformán pörköldözhetnek mindketten, együtt talán meggyógyulhatnak.

Fecskére gyújt most, kínálja amazokat is. Laciék azonban maradnak a „rozsmaringnál”.

— Aztán már nem is haragudhatsz, kislányom, ha kérdezősködök: a szüleidről se tudok semmit...

— Laci se nagyon, de majd összehozunk már egy ismerkedési esetet, ha meglesz az új lakás. Apám különben postamester, az anyám varrni tanult, de azt soha nem csinálta, csak ami a családnak kellett. Inkább apámnak segített, azzal jobban kijöttek.

— Testvéred?

— Egy húgom van, most érettségizik.

— Pályázik a te szakmádra ő is?

— Nem hinném. Annál normálisabb. Azt mondja, hülye lenne annyit tanulni. Elmegy kozmetikusnak, két év múlva annyit keres, mint Laci osztályos orvosként.

— Kértél új lakást? — tér vissza Feri a korábbi mondatra.

— Hát éppen itt a gáz, hogy nem kérhetek, mert nemrég kaptam. Azt mondják, amíg nincs gyerek, nem is kaphatok nagyobbat. Viszont lenne egy másik megoldás, az lenne az igazán klassz. Ott a magánrendelés is megoldható, csak hát...

— Hány szobás?

— Három lovarda. De nem is ez a lényeg, hanem a ház: fél villa a kertvárosban, de a belső végén. Ötpercnire a kórháztól. Főnyeremény. Bolondnak is megér háromszázötvenet. És képzeld: az öreg elcserélné az enyémet, ha adnék rá százhuszat. Hetven kapé, a többi mehet törlesztve.

— Bitang jó bót! — csettint Feri.

— Lenne! Igen ám, ha pénzem lenne...

Feri köhögni kezd a cigarettától. El is nyomja mindjárt, törölgeti a szemét.

— Az igazság az — folytatja Laci —, hogy azért jöttünk... A tata mondta, hogy anyám éppen most hozta el... Böbének van húszezer, ha ez ötven, akkor két hét múlva költözhetnének...

A mama reszketni kezd, szorítja a fotel karját, majd váratlanul fölpattan. Hadonászni kezd a kezével, tádog is, de hang nem jön a száján. Kiabálna, de csak fuldokló suttogás tör ki belőle végül:

— Hát nem! Ezt... ezt már nem! Ezt már igazán nem! Hogy én azért másszam a földet egész nyáron, azért kínlódjak a rohadt libákkal, apád azért gebedjen az istállóban, hogy te egyet gondolsz, hogy te ideállítsz...

Fehér, vértelen az arca. Éva már indulna, mellette legyen, ha valami baja történnék, de Feri megelőzi. Könyéken fogja, nyugtatja:

— Na, anyám, ne izgassa már magát. Meg lehet ezt beszélni szépen is...

— Ezen nincs mit megbeszélni — löki félre a fia kezét. — Ez a pénz a tied, azt én másnak nem adom! — Lenyúl a táskáért, fölkapja. Fogja maga előtt, szorosan a hasához húzva, mintha attól tartana, Laci kitepi a kezéből.

— Álljunk csak meg! — emeli föl a kezét Feri. — Itt nem lesz polgárháború. Majd én átveszem a parancsnokságot. Mi anyámmal és Lacival át-megyünk az én szobámba. Menyek, barátokozatok! Gyerünk!

Laci szótlanul indul, keszgel utána a mama, most is fogva-szorítva a táskát. Leülnek odaát, Feri az íróasztal előtt kifordított székre, mint a család ügyvédje. A mamát csak egy percig lepte meg a fiú határozottsága. Most újrakezdi, amit elhagyott:

— Nem és nem. Meg lett mondva, fiam — integet Laci felé —: nem kell visszafizetned, amit az autóba adtunk. De most látom én, hogy akkor cselekedtünk rosszul. Elrontottunk. Hát micsoda dolog az, hogy ennek a lánynak húszezer forintja van, néked meg egy filléred se? Hát mit csinálsz te a pénzzel? Szórod, mi? Két kézzel, ahogy apád is csinálta volna, ha én nem állok mellette. Mit gondoltok, ha rá lett volna bízva, itt lenne ez a pénz? Fenét! Elüzletelte, elkocsmázta volna, ahogy jött. Annyi se lenne, amennyiért Dékány eltemetne bennünket. Én térítgettem, én irányítottam mindig, csak így juthattunk idáig. Ezért mondom, Laci fiam, hogy azt se érdemelted, amit eddig adtunk. Akkor is kértél máshonnan is...

— Hát épp erről van szó: azt is törlesztettem, pénzbe került a lakás, de közben a kocsí-fenntartása is. Meg az élet. Azt hiszi, anyám, hogy én is csak úgy beballagok a kamrába, levágok egy csülköt? Városi ember a vízért, gázért, szemégtödörért, de tán még a levegőért is fizet. Hát nem lehet ezt megérteni?

— Megértem, fiam, megértem. Azért adom Feriéknek. Mert ők is a városban élnek, nekik is kell a pótlás.

— Ketten könnyebb.

— Majd meglátod!

Feri közbeszól:

— Délelőtt én megmondtam, anyám...

— Az nem úgy van! Micsoda beszéd az, hogy nem fogadod el? Ilyen nincs! Az a tied, az neked jár. Azért rakosgattuk össze, nem pedig mindenféle...

— Jaj, álljon meg már, jó anyám! Ezt a szót, hogy jár, különben is kihagytuk már. Mert nem jár. Semmi, egyikünknek sem.

— Úgy van, azt is mondtad délelőtt, hogy Lacinak se jár. Akkor most mit vitatkozol énelem?

— Mondtam, mondtam. Az délelőtt volt. De most nem az a helyzet, ami délelőtt...

„Emlékszem jól a szavainkra. — Kimennél? — Ha úgy alakul, miért ne? És ha nem ide születek, akkor mi van? — És így tovább. De ezt anyám nem értheti. Sehogy nem tudnám megmagyarázni, mennyire más ez a Laci, mint akivel én alig fél évvel ezelőtt fél éjszakát beszélgettem, s akit ő sem abban az állapotában nem ismert igazán, sem a mostaniban nem ismer. Ha nagyobb kocsira kérné, ha nyaralásra, passzióra kérné, most nekimennék, belevágnék a képébe, kirugdosnám innen Bőbével együtt, történjék bármi. De nem arra kéri, hanem házra! Otthont akar: házat, gyereket, hazát. Az életre kéri, nem is a pénz, hanem a biztatást és a segítséget. Mit tegyünk, ha ennek a formája a pénz. Az ezerszer imádott, milliószor átkozott pénz! Mennyi mindent képes megtestesíteni! Hogyan magyaráznám meg anyámnak, hogy a doktor fia, az osztályos orvos most, harmincéves korában nőtt emberre?”

— Mi a más? — kérdi ellenségesen a mama. — Semmi nem más. Az, hogy betolakodik ide valaki, és el akarja vinni a te pénzedet, nem jelenti azt, hogy minden más. Amit mondtam, megmondtam. Különben pedig: mit akarsz te végül is? Mit agitálsz te engem? Csak nem azt akarod, hogy adjam oda neki?

Mert akkor inkább bevágom a tűzbe, egye a rosseb ott ezt a rohadt pénzt! Érted?

— Ne mondjon már ilyeneket, anyám. Beszéljük meg inkább nyugodtan...

— Hányszor mondjam, hogy nincs rajta mit beszélni? De ha akarsz, hát beszélj. Azt mondd meg kereken, hogy mit akarsz? Adjam oda neki, meg a kis... nem is tudom minek mondjam ezt a lányt? Hiszen hallok: nem is a menyasszonya, csak úgy van. Hát mernél te ilyenekre pénzt bízni? Majd jól befésüli ezt a szerencsétlen gyereket, aztán összeáll valaki mással, ezt kilöki a házból. Aztán mehetsz a törvényre, keresheted az igazadat! Ott senki el nem hiszi, hogy mi ennyit adtunk, az annyit adott, meg ez, meg az...

— Nyugodjon már meg egy kicsit, anyám. Az idegesség mondat most magával ennyi mindent...

— Ne köntörfalazz itt nekem. Mondd meg őszintén, mit akarsz? Odaadjam-e nekik?

— Oda.

— Nem adom. Akkor se adom, ha te azt mondog. Nem én! Apád se helyeselné.

— Nem biztos.

— Biztos! De az is elég, hogy én nem akarom. Kapott eleget, hallgasson. Nyújtózkodjon addig, ameddig a takaró ér! Évek óta tervezzük apáddal ezt az egészet. Most nem elég, hogy ő már megint kér, még te is azt akarod, hogy odaadjam. Mert neki adsz igazat. Csak azt tudnám, miért? Jól mondja az a mocskos szájú Persze Panna, ezt az egyet jól mondja: mind bolond, aki tanítatja a gyereket. Mert elveszti örökre. Mert már úgy vagytok az emberrel, mint az ügyvéd. Te úgy is beszélsz, Ferenc. Ez meg, akár egy jampi vagy miafene. De egyiket se értem, meg azt se, mit miért mondogok? S hogy miként kell fölfogni. Tényleg jobb lett volna, ha ott tartalak benneteket körülöttem ganétaposónak, traktorosnak, bárminek. Nem kellene örökké rettegni, hogy na ugyan mi van velük, melyikkel történt valami... Mert ez is, hallottad: miért ne autókázna ő attól, hogy ivott? Nyugodtabban vezet, azt mondja a taknyos! Hát éppen ez hiányzik még nekem! Édes istenem, hova tetted az eszemet, amikor hagytad, hogy elengedjem őket? Iszik és vezeti az autót! Hát mit képzelsz te? Eddig is mindig végigböngésztem az újságban a baleseti híreket. A szívem verése megállt, ha megláttam egy B betűs nevet. Hát mit gondolsz, mi lesz énvelem ezután, hogy ezt is tudom? Különösen, ha majd gyereked is lesz, viszed a családot is. De csak még egyszer próbáld meg, minden szál hajad kitépem egyenként, te!

— Ünnepelesen megfogadom, anyám. Soha többet!

— Látod, most is csak bolondot csinál belőlem! És ezen akarsz te segíteni?

— Nem úgy van, ahogy gondolja, anyám. Ezt szeretném megmagyarázni. Engedje már! Én valóban úgy gondolom, hogy segíteni kell neki. Most nem számít, hogy kapott, nem kapott, kinek szánták, kinek nem. Az a fontos, hogy kinek van rá nagyon nagy szüksége. Mi megvagyunk. Elkölthetnénk, de sokat nem változtatna. Neki viszont mindent jelentene. Mindent. Mint a sivatagi vándornak, ha a kúttól háromméternyire fölbukik, s nem tud tovább menni. Odaér valaki, elviszi azon a három méteren. Megmenekült. Ha nem segítenek rajta: elpusztul, hiába gyalogolt tíz kilométert, ha azt a pár métert nem teszi meg, minden igyekezet kárba veszett. Lacinak éppígy mindent jelent most ez, és nem ennyi vagy annyi pénzt...

— Mi az isten van teveled? Pap lettél? Úgy prédikálsz itt nekem, mint valami missziós. Hát ne prédikálj tovább, értem én jól, hogy mit magyarázol. Mondd meg akkor, hogy legyen hát!

— Megmondom én: visszavonom, amit délelőtt mondtam, tehát elfogadom a pénzt!

— És?

— Átvesszem ezzel a kezemmel, és emezzel odaadom Lacinak. Jó lesz így?

— Nem bánom. De csak kölcsönben!

— Jól van, legyen kölcsönben. Ha magánrendelőt nyit, meddig se tart visszafizetni neki. Akár egyben, akár apránként.

— Na, így beleegyezek. De azt megmondom, hogy rálesek: vagy a csekket mutatjátok meg, vagy ugyanígy előttem adja vissza. Ha nem engedné az isten, hogy megérjem, akkor majd Klári meg Évi ke ellenőrzik. Ezt megmondjuk nekik is.

— Na lám! Most derül ki, hogy anyám az igazi ügyvéd!

— Hej, dezertorok, látjátok, milyen az anya: mindenre rá lehet venni, mert mindegyik kölyke egyformán az övé. Mindegyiket egyformán szereti... Na, veszem akkor elő ezt a piszok pénzt, ha már annyi bajunk volt vele, szabaduljak már meg tőle...

Kicsatolja a táskát. Belenyúl, bele is néz.

— Te jóisten! — hebegi. — Az üveg!

— Milyen üveg?

— Szoktam tenni a vonatra egy üveg vizet. Ha megszomjaznék...

— És?

— És?

— Csak... csak az üveg van itt... Csak az üveg! Jaj, nekem, édes jó istenem, jajajaj...

Ennyit értenek, a többi artikulátlan üvöltés, makogó, szaggatott vonítás. Átrohan Éva, Böbe, Zsolti.

— Mi van a mamával? Jaj, vizet gyorsan!

— Hozom máris!

— Mi történt?

— Idenézz! — Feri fölemeli a nyitott táskát. Félliteres üveg kottyán benne, majdnem tele vízzel. Csavaros szájú régi pálinkás üveg, de most parafadugó van benne. Hintázik az üveg. Más nincs a táskában.

— Az... — nyöszörgi a mama —, az a vizsla koma lehetett... A villamoson... Pedig én vigyáztam... A másik oldalam a villamos oldalánál... Az meg nyomott, ha kanyarodtunk... Drága jó istenem!

— Böbe! — szól Laci. — Itt a kulcs, hozd föl a kocsiból a kis ládát. Van benne nyugtató.

Zsolti megjön a vízzel, átadja az anyjának. Éva itatja, Laci a tarkóját nyomkodja, nyugtatja. Újra vízzel kínálja.

— Vagy szódát kérsz inkább, mama? — kérdi Zsolti.

— Jó ez, kisfiam, kis unokám...

Ezt már érezhető könnyebbséggel mondja. Érthetően, lágyan, a legszebb hangján. Utána aztán fölszakad belőle az ütemes zokogás, patakokban indulnak a könnyei.

— Nincs nagy baj — súgja a bátyjának Laci.

— Nincs nagy baj — ismétli meg hangosan Feri. — Nyugodjon meg, anyám. Elmegyünk a rendőrségre, tán el is fogják. Különösen, ha büntetett volt. Mert maga fölisméri... Nyugodjon meg, hiszen minden megvan, minden jó lesz. Mi vészett el? Csak a semmi papírok...

Visszaér Böbe, beáll ő is a körbe. Zsolti most bújik elő kis ládájából, befurakszik közéjük. Előrenyújtott kezében remeg a százforintos:

— Ez megvan, nézzétek! Nézd, mama! Kinek adjam?

Senki nem szól. Keserűen mosolyognak. Mintha a mama zokogása is csön-desedne.

(Vége)

Gaál Gáborra

emlékezünk

halálának 20.

évfordulóján

GAÁL GÁBOR

A művelődés- történet kulcsa: a totalitás

RAJZ 1935-BÓL

1941 tavaszán előadássorozatot tartott Gaál Gábor kolozsvári haladó szellemű értelmiségiek körében. Ennek szövege — Gaál kezeirásával — 3 nagy formátumú (100—100 lapos) füzetben maradt fenn. Tárgya a művelődés általános története volt, tehát egyben kultúrelméletet is adott. Az első előadás egy közvetlen képből kiindulva bontotta ki az összefüggőség tényét, a második — amely a bevezetést zárta volt — általános elveket fogott össze. Ez utóbbit, tehát a második előadást (I. füzet 14—37. lap) közöljük itt, teljes egészében, általunk adott cím alatt. Az előadássorozatnak Gaál Gábor adta a „Művelődéstörténet” címet. Az egyes előadásokat csak római számokkal jelezte.

T— —r

Emlékezzünk vissza a múltkori hasonlatunkra.

Állunk a Hintz-patika előtt, és látjuk, hogy az elénk táruló képben, vagyis az élet egy mai, bár a valóság kétségtelenül kiszakított részletében, magától értetődő természetességgel vannak egymás mellett a legkülönbözőbb időből való, ugyanakkor azonban belső természetüket illetően is a legkülönbözőbb dolgok: a taliga, a repülőgép, a bivalyos szekér és az automobil, a katolicizmust manifesztáló templom s a türelmetlen ideológiájú mai napilap. S bár nemcsak különfélék, de némelyik ellenében, versenyben, sűrlődásban, harcban is áll a másikkal, mégis most megférnek, együtt vannak, egy funkcióban, a mai életben szerepelnek. A taliga ugyanazzal az elhivatottsággal gördül, ahogy az automobil, a templom ugyanolyan határozott a szerepéről, mint a sarki ideológia... Holott nyilvánvaló az ellentét, a feszültség, a verseny, a harc közöttük, még ha ez a feszültség csak az által is jelentkezik, hogy

az egyik fejlettebb a másiknál. Mégis együtt vannak, összeszővődnek, együtt jelennek meg, s ez az együttességük, ez az együttléteik a jelen. Ugyanakkor azonban egy mai városi kép, s mint ilyen, a művelődéstörténeti érdeklődés számára kész művelődéstörténeti egység. Milyen volt egy kisvárosi dél 1941 elején — elmélkedhet majd a 2500-ban kutató művelődéstörténész.

Ezt a művelődéstörténeti formát, egységet, pillanatot, amely a Hintz-patika előtt fejlik föl előttem, forgathatom is. Forgathatom térben és forgathatom időben s más és más jeleneket, más és más formákat kapok. Például 287 évvel ezelőtt, 1654-ben is állhattam volna itt. Ez a tér megvolt. Ez a sarok is. Pár lépéssel odébb, ahol ma a Bánffy-palota áll, ugyancsak egy palota, egy főnemesi ház állt. Akkor is, annak a háznak az erkélyéről ugyanúgy hátba kapta volna szemem a templomot. Tornya még nem volt, különben a teste változatlan, alig fiatalodott. A tér, ahogy áttekintek felette, valamivel zsúfoltabb, a Kossuth Lajos utca, és a többi is, amiknek most egész más a neve, szűkebb, felülről azonban az egész kép nyíltabb. A Gyalui-havasok felé akadálytalanul szállhat a tekintet. Az üzletek a házakból a templom köré, a templom tövébe kerültek, s mindenütt itt is sokadalom. Forgalmi rendőr persze nincs, a járművek közül is csak taliga, bivalyos szekér és hintó. A hintó a főnemesi ház előtt áll. Többen bámulják. Gép sehol. Az egész kép kétségtelenül más, mint a mai. Az emberek öltözte tarkább, sok a puskás ember, szanaszét téntfergnek. A hely most is a város szíve. Kék darabontok, a fejedelem katonái, poroszlók, polgárok, parasztok — ez utóbbiak öltözeke teljesen mai — ögyelegnek, állnak, tereferélnek. Az üzletek jellege azonban más. Inkább sátrak. Az ipari cikkeket is itt árulják, mégpedig jobbra azok az iparosok, akik csinálják, könyvfélét — ponyván. Könyvet nem is lehet venni máshol, csak a nyomtatónál. Ez a Farkas utcában lakik. Igen tudós ember. Írt egy magyar nyelvtant külföldiek számára. A magyar nyelv ekkoriban a Balkánon a diplomácia nyelve. Körös-körül sok a német szó, a román viszont ritka. Számos dolog hiányzik, ami ma mindennapi. Ezért azonban eleven. Most is mintha valami történne. Nem. A sokadalom szétnyílt, s devocióval enged maga között szabad úton egy feketébe öltözött barett-sapkás férfit. Talán valami fő-fő előkelőség, netán a fejedelem, hogy így tisztelik? Nem. Apáczai Csere János. Tanár. A Farkas utcai úgynevezett kisebbik iskolában tanít, mert büntetésből ide helyezték Gyulafehérvárról, a nagy iskolából. Filozófus fő, a filozófia miatt gyűlt meg a baja Gyulafehérvárt is az öregebb professzorokkal. Nemrégiben jelent meg a logikája — magyar nyelven, ami meglehetősen furcsa a körülötte levő tudós világban, ahol mindenki még latinul filozófál, még Németországban is, ahol csak 50 év múlva akad olyan merész, aki anyanyelvén mer bölcselkedni. Most különben már az Encyklopédiája készül, amiben majd az összes tudományok foglatát adja. A hóna alatt most is a könyv. Elkérem. Descartes, Cartesius. Á, nézzük csak, Descartes fölött ma is vitatkozunk még, ő a racionalizmus atyja, a művelődés felfogásában, a művelődési párhuzamosság, a művelődési paralelizmus elvét hirdeti, amely szerint a művelődés a világ különböző helyein, az azonos tudati-lelki berendezésű ember cselekedete által jött létre. Én diffúzionista vagyok — mondom —, illetve mondhatnám, s egész jól elbeszélgethettünk volna, meg is érthettük volna egymást. Apáczai tüzes híve a társadalom legmélyebb rétege, a jobbágyság felszabadításának...

Ebben a 287 év előtti képben is különböző időből való dolgok szerepelnek egymás mellett. Apáczai fejében a descartes-i bölcsélet, környezetében más gazdálkodás, más ipar, más állam, más erkölcsök, valamennyi akkor korszerű és akkor korszerűtlen adagolásban. Mindenképp: a mai művelődéstörténeti pillanat visszafelé követve a messzi múltat.

S a kép forgatható tovább. Oda, amikor még Kolozsvár római telep, s németeknek, magyaroknak még se híre, se nyoma. Talán a dáciai légio egyik művelt tisztje áll a sarkon, s nem tudja, mit csináljon itt a világ végén ebben az istenverte fészekben, mikor Rómában Marcus Aurelius a császár, de az sem odahaza ül, hanem valahol a Garam mellett bolyong, örökös a háború. De fordíthatom a képet térben is máshova. Fel egy havasi faluba, vagy túl az Urálon, Indiákon, bárhova.

Fordíthatom például most Berlinbe vagy Londonba. Álljunk meg képzeletben ott is egy forgalmas sarkon. Berlinben például a Potsdamerplatzen, Londonban a Piccadillyn: ma vagy tegnap. Ott is, mint mindenütt, egy összetett kép fogad. Ott is találkozhatunk a taligával és kocsival, az autókkal és forgalmi rendőrrel, templommal, bankkal, könyvesbolttal. — Általában egy ugyanolyan természetű képet élhetünk meg ott is, legfeljebb egy minden elemében felfokozottabb iramú mozgásban. Különben a rokonság nyilvánvaló. Nem is lehet másként. Ugyanannak a művelődésnek a világában élünk. Az eltérések fejlődésbeni és mennyiségi, nem pedig a megfelelést kizáró eltérések. S ami a leglényegesebb: korszerű és korszerűtlen, különben azonban azonos szerepű elemek vannak ott is együtt, mint mindenütt a jelen elénktárlkozásában.

Ugyanazok az elemek: amiket eloszthatok a gazdálkodás, a társadalom, az állam, az erkölcs, a tudomány, a vallás, a technika, a művészet, a bölcsélet körzetébe.

Különböző időből való elemek ilyen természetű együttléte ezer más téren megállapítható: Könyvben, műalkotásban, tetteben. Állunk például a Piccadillyn vagy a Potsdamerplatzen. Egyszerre repülőgépek jelennek meg a tér fölött, bombavető! s egy vagonrakomány bombát zúdítanak alá, s a következő pillanatban minden rom és láng.

Mi történt?

Korszerű és korszerűtlen elemek aktusa. A technikai tudás legfejlettebb és az emberi hajlamok legkezdetlegesebb elemei: a legmagasabb technika és a legalacsonyabb ösztön együtt, egymás mellett. Mint ahogy a világ egészében együtt, egymás mellett a legmagasabb gazdagság s a legvégzetesebb szegénység, a magas kultúra és a mély tudatlanság. Az élet valójában és tegnap is, szinte nem is egyéb, mint a korszerű és korszerűtlen pl. [?] igazolt *ellentétek* közti feszültség (feszültség a gazdálkodás, a társadalom, az állam, az erkölcs, a vallás, a tudományok, a művészetek, a bölcsélet terén külön-külön és együttesen), amikor ez a feszültség hol türelmes és nyugodt, elaltatott, hol türelmetlen és robban, felzaklatott. De azután lecsendesedik ismét. Mindenesetre mozog tovább.

Valójában ezek a hevenyében ide idézett képek az ember által teremtetett művelődésbeli világ látomását szeretnék sugalmazni. Mert két világ van: ez nyilvánvaló. S kettő azért, mert az egyik nem lehet üres, a másiknak meg hely kell: a kettő csak így egy és egységes. A természet világa: a levegővel, a hőmérsékletekkel, a növényi és állati sokféleséggel. A másik világ meg abból az egymástól eltanult magatartásokból áll, mint: termelés, építkezés, hadakozás, nyelv, öltözködés, bölcselkedés stb. stb., amiket mind az ember teremtet: a művelődés világa, amit hely és idő szerint ha rögzíték, más és más képet, a művelődés más és más pillanatát kapom.

Ez az idő és hely szerint más és más képben, művelődéstörténeti pillanatban mi még a közös a már érintett közös sajátságokon, közös elemeken kívül.

Ismét valami hasonlatfélével próbálkozom.

Íme:

most, 1941. február 10-én déli 12 órakor, amikor erre az előadásra készülök, jeleket igyekszem papírra vetni, hogy magyar nyelven fejezzem ki a művelődés természetének egyik-másik, a mi szempontunkból fontos vonását.

Ne nézzük most azt az utat, melyen át az elmúlt hatvan évszázad világtörténelme különböző tanulmányaim révén általában befolyásolja az én egyéni, erkölcsi és szellemi láthatáromat a jelenben, hanem vessünk pár pillantást azokra a mechanikus tényezőkre, melyek viselkedésemmel együtt járnak.

Mielőtt munkához fogtam, megnéztem az órát, mely jelezte aényt, hogy dél van. Az óra mellett, az íróasztalomon, egy naptár úgy, ahogy még az év elején kaptam, első oldalán a felírás, mely hírül adja az új évet. Tisztára mesterséges idő ez egy másik év elindítására — gondolom. — Méri a nagy idő fogalmát. Hogyan?

A magyarázatért sok évszázaddal visszafelé kell mennünk és az okait Rómában és Egyiptomban kell keresnünk.

Ilyenkor, amikor ezeket a sorokat írom, számunkra déli 12 óra van, mert egy bizonyos nép keleten több mint négyezer évvel ezelőtt a napot két részre osztotta, melyek mindegyikében tizenkét óra van. Itt Kolozsvárt e téli napon nem látható a nap, de az órák megerősít abban, hogy elhiggyem: dél van. Bár az órát, amivel mérem az időt, tíz-húsz éve készítették itt, csak egy találmány módosított formája, amit Németországban és Franciaországban már hatszáz évvel ezelőtt ismertek. Utána is nézek könyveimben a dolognak, s kiderül, hogy a mi órátípusunk megalkotására olyan régi időmérők vezettek, melyeket Európa a keleti muzulmán népektől kapott, és tudjuk biztosan, hogy efféle automaták és órák rájuk igen nagy igazságszerzővel hatottak. Harun-al Rasid palotája tele volt ilyen játékszerekkel, és a Nagy Károlyhoz küldött követtség hozott magával egy órát, ahogy ezt bizonyos Ibn-Batuta 1326-ban leírta.

Az arabul beszélő népek — derítem ki tovább — e készülékeket viszont a görögöknek köszönték. Bizonyos Al-Lazary időmérőjét „Archimedes órájának” nevezte. A ma hozzáférhető bizonyítékok alapján visszavezethetjük az éj és nap mesterséges megjelölését a régi babiloniakra — I. Amenhotep uralkodása idején Egyiptomban (Kr. e. 1500-ban) egy bizonyos Amenemhet már föltalált egy megjavított vízórát —, sőt megmagyarázhatjuk ez órák meghatározásának módjait is ugyan-ezen népek vízóráiból vagy klepszidráiból. Az év kimérését s újév napjának ünneppé avatását eredetileg a Nílus-áradás megfigyelésének tulajdoníthatjuk: ez hatezer évvel ezelőtt történt. Igaz, hogy később a heliopoliszi papok behozták a napra alapozott pontosabb naptárt, mely a Sirius nap felé való emelkedésének megfigyelésén nyugodott.

Ránk maradt még az újév napjának más, jelképes jelentősége is. Ezt is visszavezethetjük arra a mágikus befolyásra, melyet hitük szerint ez a nap gyakorolt a Nílusra és az egész közösség jólétére és bőségére. Ezek az eszmék még ma is megvannak, bár újév napjának dátuma júliusról arra a hónapra tevődött, melyet mi a római istennek, Janusnak, az utak megnyitójának nevével nevezünk.

Ha mi január elsején komoly elhatározásokat fogadunk meg és jókívánságainkat fejezzük ki, azért tesszük, mert hatezer évvel ezelőtt Hathor istennőről (és később Osiris istenről) azt hitték, hogy bőséget okoz az áradással: ez biztosította ugyanis az egész év élelemszükségletét. Azt is hitték róla, hogy ezt a célját nem csupán áradást okozó könnyhullatásával idézte elő, hanem nagy tömegű sör főzésével is, amelytől ő maga is megrészegedett és könnyeket hullatott. A túlzott alkoholivás íme, mellyel az újévet fölavatják, nem modern találmány. A legrégebb történetek egyike, mely az ókorból maradt, a Nílus folyó áradását — az árpamezők vérpiros árvizét — az emberek vérenek tulajdonítja, akiket hűtlenségükért agyonütöttek. (Ezt a későbbi vallásos irodalom általában mint az emberiség bűnbeesését ismeri.) Ez így — a kutatók szerint — valószínűleg korábbi fogalmazványok későbbi változata, melyekben magát Osirist vagy Hathort (Isist) ölték meg, hogy az életadó vér megtermékenyítse a földeket, és bőséget hozzon népeikre. Mikor a király (vagy emberi helyettesének) tényleges feláldozását végleg elhagyták, vörös okkerrel festett sör helyettesítette a történetben a király vérét mint életadó áradatot, melynek ivásától Hathor és papnői lerészegedve megünnepelték az újévet.

Íme, csak utaltunk a tényre, hogy az asztalomon egy naptár, első napjával, az újévvvel; s tizenkét óra, amikor írok és már tudomásul is veszem nemcsak azt, hogy az év kimérése az egyiptomiak találmánya volt a negyedik évezredben Kr. e., hanem a dátumok egész átrendezését is. Ezeket végrehajtották és áttették az év első napját júliusról januárra, és római nevet adtak neki. Tudomásul veszem a kétszer tizenkét óra mesterséges rendszerét, melynél ugyanarra a messze eső forrásra utalhatunk: az órákat is, melyek ez önkényes órafelosztások közötti utat mérik. Megismerem a második évezred egyiptomi és babilóniai emberének szerepét és a görögök szerepét is, akik elvitték ezt a mesterséget a keresztény korszakba. Megérttem Szíria arabul beszélő népeinek szerepét, akik életben tartották a XIV. századig, és a franciák és germánok szerepét, akik átvették Európában és nekünk adták. Még az oly egyszerű és közönséges cselekvés által is, hogy kimondom: 1941. február 10-ik

napjának tizenkettedik órája van — bonyolult kulturális örökséget veszek tudomásul, melyet a kultúra sokezernyi zászlóvivője ötven évszázadon keresztül a mi korunkra hagyományozott.

A papír, amelyre írok, oly kézművesség terméke, mely nálunk nem honosodott meg előbb a XVII. század végénél, s éppúgy, mint az óra, német közvetítéssel jutott hozzánk. Jó ötszáz évvel a XVII. század előtt a mórok hozták be Spanyolországba, ahonnan Itáliába jutott. Az arabok a papír használatát Turkesztánból Szíriába, Egyiptomba, Észak-Afrikába és Spanyolországba juttatták; ezt a mesterséget a kínaiaktól tanulták. Mi a rongypapír használatát a Távol-Keletnek köszönhetjük, de a kínaiak az írópapír előállításának gondolatát közvetve az egyiptomiaktól kapták, akik több mint húsz évszázaddal Kelet-Ázsia népeinek rongyból készített papírosa előtt, papiruszt készítettek a Nílusban termő növények beléből. Erre tintával és tollal írtak.

Mielőtt a papírkészítésben megvalósult gondolatok Európába jutottak, Egyiptomból Kelet-Ázsiába vándoroltak, azután visszatértek Szíriába Ázsia egész területén keresztül, innen keletről nyugatra, Afrika északi partjai mentén, Gibraltárnál Európába jutottak. Hosszú európai kalandozás után a mesterség végre eljutott hozzánk ötven évszázadig tartó afrikai, ázsiai és nyugati vándorlás után.

A nyelv — amelyen gondolataimat kifejezem — is igen távoli eredetű. Maguknak az írásjeleknek, amiket használok, több mint ötezer éves változatos történetük van, míg elvándoroltak Egyiptomból a Sínai-félszigetre és Föníciába, Görögországba és Rómába, Nyugat-Európába és Pannóniába, ahol a magyarok elei ráakadtak. A jelek a finnugor nyelv egyik változatát fejezik ki, mely már minden további nélkül elárulja ázsiai származását, más nyelvekből való kölcsönzéseit és a mély változásokat, melyek abból eredtek, hogy egy magára hagyott nép élt vele a kelet-európai történelem korántsem nyugodt sodrában.

Tehát ha oly egyszerű cselekvést is veszek fontolóra, mint az írás, és számot vetek az idővel, melyben létrejött, el kell ismernem, hogy mi mindent köszönhetek Európának, Ázsiának és Észak-Afrika egész területének több mint ötezer éven keresztül.

Ha kiterjesztjük e szemlélődést, és szemlét tartunk a székeken és asztalokon, melyeket használunk, a ruhákon, melyeket hordunk, az ételeken és italokon, melyeket fogyasztunk, napi életünk elfoglaltságain, eljárásainkon és szerszámainkon, akkor még inkább kibővül mindaz, amit a múltnak köszönhetünk. De ha nem korlátozzuk áttekintésünket a művelődés anyagi szövedékére, és szemügyre vesszük a társadalmi szervezetet, a királyság intézményét, a közigazgatás rendszerét, a politikai és vallási előírásokat, a házasságot és a társadalmi magatartást is érintő szabályokat és az illő vagy illetlen viselkedésre vonatkozó összes hagyományokat, minden bizonynyal észrevevesszük, hogy az egész világ művelődésének részesei vagyunk: ez örökséget ad át nekünk, és uralkodik magatartásunkon.

Mi következik világosan ebből?

A művelődés egysége és folytonossága.

A mi mesterségeink, szokásaink és intézményeink jellege nem egyszerűen, elszigetelt egyéniségek spontán találékonysága útján jött létre, hanem *kisszámú, aránylag egyszerű elv kifejtése folytán*. Ezek egy meghatározott középpontból elterjedtek az egész világon, és arra ösztökölték a találékony és gyors eszű embereket, hogy továbbfejlesszék azokat. Magatartásunkat, érzelmeinket és gondolatainkat befolyásolták az utolsó 5000 év parancsoló eseményei, sőt szinte uralkodtak rajtunk. Ez idő alatt a világ legtöbb részében az emberek átvették a közös örökség elemeit, és saját szükségleteikhez és vágyaikhoz alkalmazták. Így ösztönzést nyertek arra, hogy találékonyságukat az átvett művelődés átalakításának és fejlesztésének szenteljék. Akár fejlődésnek tekintjük, akár nem az eszmék és tevékenységek e helyi kialakulását, semmiképpen sem tévesztendő szem elől, hogy *a művelődés diffúziója* minden emberi tevékenység alapvető folyamata. Minden egyéni ismeret abból a társadalomból származik, amelyben az egyén él, pontosabban megfogalmazva az egyénnek a környezetére való visszahatásából. Másoktól szerzi az ismereteit: de hogy éppen milyen

sajátos tanítást vesz át és sajátít el teljesen, és hogyan alakítja át és használja fel, ez már az ő saját ügye. Alapvető tény az, hogy agyvelejének sajátos emberi alkatanál fogva, magatartása leglényegesebb tényezője a társaitól való tanulás. A diffúzió ténye nemcsak az ember egyetemes művelődésében érvényesül, hanem az egyéni művelődésben is. Diffúzió térben és időben.

Ennek az elvnek a következtében nyer igazolást, hogy a művelődéstörténetben mindenkor egymáshoz kapcsolódik az okok és hatások oly sora által, melyek a világ állapotát minden megelőző állapotával összekötik. Előfeltétele ennek a szemléletnek a közös eredetből való leszármazás és az a meggondolás, hogy a művelődés elemeinek a föltalálása nem annyira szellemi kiválósággal vagy kivételek kezdeményező erővel rendelkező személyeknek tulajdonítható, hanem inkább a körülmények körülményes összetetalálkozásának: ezek az emberek figyelmét arra terelték, hogy a cselekvés egy bizonyos lehetséges irányában elinduljanak és közvetlen hasznát lássák e cselekvéseiknek. *A művelődéstörténet sem mitológia.*

Foglaljuk tehát össze, hogy minek tekintsük a művelődéstörténetet, miután anyagának természetét legfontosabb vonásaiban jellemeztük.

Tekintsük az ember által létrehozott egész környező világ történetének.

A művelődést tekintsük totális, mindent átítató, átható tevékenységnek. Így azután a művelődéstörténeti szemlélődés e totális tevékenység alakulásának, eredményeinek a szemlélete.

A művelődéstörténet ebben a felfogásban visszaállítja azt a megbontott egységet, amit az egyes tudományok szétszakítanak. Míg azonban ezek az egyes tudományok a maguk tartalmi kérdéseiknek, problémáiknak kifejtésével és továbbvitelével foglalkoznak s így a művelődés munkáját részleteiben gyarapítják vagy visszafejlesztik, ahogy épp a szóban forgó művelődésteremtő csoport ereje bírja, addig a helyes és totális művelődéstörténet a művelődés egész munkájának felfakadását, alakulását szemléli, s ezeknek a folyamatát rekonstruálja feltételeiben, okaiban, jelentéseiben. Ezért munkafelülete: a világtörténelem egész teljességében.

Ez a munka így ugyanúgy áll részletkutatásból, amikor az egyetemes művelődés egyes elemeinek alakulását kíséri figyelme, mint az egész kulatásából, amikor valamely történeti vagy akár Hintz-patika előtti pillanat távlatából ragadja meg az egészet. A részletek kimerítő tisztázása nélkül természetesen semmiféle egészösszefoglalás sem lehetséges, ám: a valóság minden pillanatában, még ha olyan kihasított képben jelentkezik is, mint a Hintz-patika előtti — az egész, a totális gyűrűzik fel. A részlet a művelődéstörténetben sohasem csak speciális, sohasem áll csupán önnönmagában [ez a hibája az egyes tudományok által (irodalomtörténet stb.) adott művelődéstörténeteknek] — mert minden részleg csak az egészbe való beleszővődöttségében jelenik meg.

Így merül föl a művelődés elemeivel való kapcsolatban az összefüggés, az összefonódottság, az egymásbakapcsoltság, az egymásbaszővődöttség kérdése, problematikája.

Mit értünk ezeken?

Az előbbiek tulajdonképpen már utalnak rá, mondjuk meg azonban még világosabban.

A művelődéstörténeti összeszővődöttségen azt a művelődéstörténeti törvényszerűséget értjük, amikor valamely művelődéstörténeti képződmény, jelenség vagy elem, az önmaga legsajátabb területéről a vonatkozások egész során át más művelődéstörténeti képződmények, jelenségek vagy elemek hasonló természetű szférájába megy át. Ezért például valamelyik képet vagy szobrot nemcsak azokban a vonatkozásaiban kell néznünk — ha művelődéstörténetileg akarjuk értékelni —, amikben ugyanazon művész vagy kor más képeivel vagy szobraival áll, hanem azokban a vonatkozásaiban is, ahogy az egyidejű és általános irodalom, vallás, társadalom, gazdaság stb. jelenségeivel összefügg.

Így a helyes művelődéstörténeti vizsgálatban a művelődés eseményei, alakulatai pontosan abban az összefüggésben ábrázolandók, amelyekből eredetileg szövődték. Ez a felfogás nem száll szembe a részletkutatással és specializálódással a művelődés-

történeten belül, csak épp gondosan számot vet azzal a totalitással, ami a mindenkori valóság. Ezért azután a helyes művelődéstörténet ugyanúgy a művészetek, mint az állam története, irodalom, vagy vallás, technika és szellem, gazdaság és erkölcs története, miután a művelődés folyamatában minden egyes elem a művelődés alakulásának minden további elemével egybenőtt és összeforradt.

Ha azután keressük, hogy ebben a totális szempontú szemlélődésben melyik az a meghatározó, aminek elsőséget kölcsönözhetünk, ha valaki azt a kérdést vetné föl, hogyhát mégis mi a kutatás talpa, és melyik az a pont, ahol a kutató mindig megveti a lábát, akár épületet, akár lelki magatartást szemlél a művelődés folyamatából — erre azt válaszolhatjuk, hogy a legfontosabb mindenekelőtt a *társadalomegész*: az a csoport, akik csinálják.

Már csak azért is a társadalomegész a legfontosabb, mert az emberi művelődés különböző részletei nem azért szövődnek egybe, mert részdarabjai egy valahol szabadon lebegő szellemnek, hanem mert a művelődés minden részlete a mindig egészben jelentkező emberi élet, s ebben is bizonyos meghatározott embercsoport holállásának, sorsának a kifejezése. Ezért mindig a társadalom irányából kell a művelődéstörténeti részt, vagy egészt megközelíteni, miután csak a társadalomtörténeti folyamat elérésével ragadhatjuk meg azt az alapvető összefüggést, amihez szervesen hozzánőnek a művelődés egyes és összes megnyilvánulásai, objektivációi.

Próbáljuk meg azonban az előbbieket még közelebből tisztázni, annál is inkább, mert ezáltal egyes művelődéstörténeti előadásunknak mintegy az általános tartalmi genezisést adjuk meg.

Hogy valamely, a történések összefüggésébe zárt művelődésbeli elemet vagy csoportot megközelítsünk, az első az elemmel vagy alakulattal egyidejű gazdálkodási forma megnevezése. Innen tovább ahhoz az egyidejű hatalom- és uralomforma elemzéséhez haladunk, ami a megnevezett gazdálkodási formához csatlakozik. A hatalom- és uralomforma alakítja ki a hadsereget, a bürokráciát, a közigazgatást. Hasonlóképp a gazdálkodás más oldalról és egyidejűleg messzemenően befolyásolja a család formáját. Ez viszont közvetlenül hat a nevelésre és az ember társasvonalainak kialakítására. A családforma határozza meg a szekszualitást és az erotikát, s ezzel az érzelemalakulás egész struktúráját. Innen azután már lehetséges a költészet, a líra stb. világába bejutni.

Viszont: *csak ez a felsorolás lépcsőzetes*, mert jóllehet a gazdaságból indultunk ki, a valóságban minden elem meghatározottsága kölcsönös, vagyis nemcsak meghatározott, de meghatározó is egyben, s talán épp ez az *interdependencia*, a kölcsönös függés elve az első, ha már ilyen első elv után érdeklődünk a történések sodrában.

A továbbiakban ezt a technikát próbáljuk alkalmazni, ahogy időnk engedi, s ahogy ez a legközvetlenebb. Be fogjuk mutatni a felhozott szempontok érvényesítésével az európai művelődés döntő fordulóit, persze az idő rövidsége miatt csak vázaltszerűen. Bemutatjuk

1. az agrártérbeli s a rákövetkező
2. városi és merkantil,
3. kapitalisztikus és imperialisztikus térbeli művelődések keletkezését és strukturális változását. De minden régít úgy, hogy mai meglevőségek értelmét is adja.

Ez az előadás akkor éri el a célját, ha egészével konkrétan válaszol arra a kérdésre, hogy hol állunk ma a történelmi-társadalmi folyamatban, vagyis az emberré emelkedés folyamatában. Akkor éri el a célját, ha megmondja, hol állunk most tulajdonképpen művelődésileg, nem mint egyes nép vagy egység, hanem mint emberiség. Erre akarunk felelni, mert szükségét érezzük annak, hogy a jelenlegi hallatlanul összekuszált helyzetet tisztázzuk, s a helyzet értelme és jelentése felől orientálódjunk.

Egy év Gaál Gábor-i „Utunk”

LÁSZLÓ GYULA RAJZA 1946-BÓL

Nem *Korunk*, hanem *Utunk*.

Ismétlem, mert mindenki a *Korunkra* gondolna: azzal szokás Gaál Gábort azonosítani. Igazságtalanul. Igazságtalan ez a folyóirat sok-sok munkatársával, leginkább Dienes Lászlóval, az alapítóval, akinek elvei szerint tette Gaál azzá a folyóiratot, aminek ismerjük. De Gaállal is az, mert a *Korunk* nem volt egyetlen műve.

A felszabadulás utáni munkájáról például alig esik szó. A dogmatizmus miatt. Pedig még ez sem ilyen egyszerű. Ezt mutatja az is, ahogy az *Utunkot* szerkesztette. Főleg az első évben: amikor a „kétheti” lapot valóban szíve szerint csinálta.

*

Az első szám dátuma 1946. június 22. S a címlapon ez áll: a Romániai Magyar Írószövetség lapja. Szerkeszti: Gaál Gábor.

És mi más lehetett az első szó, mint: „a történelem”. Mert a beköszöntőt, az egész lapot, a szerkesztés elveit megjelölő vezérlő cikket így indítja G. G.:

A történelem szabadító ténye a művelődés új életformáit és új élettartalmait: a népi demokrácia életformáit és élettartalmait tette időszerűvé. Ezeknek az új életformáknak nálunk, bár eszméjük tiszta és példájuk él, még kevéssé valósult meg a gyakorlata (...)

Küzdeni kell hát érte, és érte kell küzdeni.
(...) Nagy messziről a múltból s nagy messziről a térből, a háború poklából, betiltott könyvek meg az elhallgatás magányosságából összefogódzkodtunk tehát, mi, romániai magyar írók, erre a világunkért és magunkért folyó, tudatunkat, állapotaikat újjáteremtő együttes munkára.

Arra a távoli, remek célra való törekvés az álmunk, hogy a magányunkból ki akarunk törni, s nem akarunk a faluval szemben más öntetű „városi”, a kézi munka mellett idegen „értelmiségi” lenni. Ezzel az ihlettel akarunk szólni, s másokat is megszólaltatni és egész nemzetiségünket ebbe a szólamba beledaloltatni.

Ez a történelem: jelenlevő valóság. Erről van szó.

De a történelem nemcsak ebben jelen probléma. S a lap egy egész oldalon szól a „múlt-történelem” arcának megtisztításáról. A kérdés: *Miről szóljon az erdélyi történelem?*, mert hiszen: *Revidiálnunk kell történelemtanításunkat.* E gyűjtőcím alatt megjelent egyik cikkben László Gyula így ír:

(...) *A közvetlen múlt rendezőelve, ideálja a naptár volt, a mienk a világba szakadt örök ember küzdelmének kibontása és megmutatása. Félek, nagyon félek, hogy a most megírásra kerülő új tankönyvek a kor igényét csak szólamokban valószínűsítik meg, megfelelik a régi értelmű adattárat „demokráciával”. Még az sem elég, ha valaki a vékony uralkodórétég történelme helyett a dolgozó nép történelmét írja meg a régi módszerekkel. Többről, sokkal többől lenne itt szó. Arról, hogy az egész anyag minden porcikája sugallja azt, hogy milyen csudálatosan mély látvány ember-voltunk kibontakozásának nyomon követése napjainkig. Állítsa bele a sok vargabetével, zökkenővel, küzdelemmel és elnyomással fejlődő, de mégis egyre magasabb és magasabb szintre jutó embernemzedékek sorában a múltat tanuló fiatalnembert. Legyen naptár helyett embervoltunk szépségének és aljasságának megmutatója, ne álmosítson, hanem rázzon fel s indítson el a holnap már történelemmé váló ma útjain. (...)*

A múlt felé néző s a jövőt formáló történelem: az akkori jelenben mint történelmi pillanatban találkozni, hisz egy új világ felépítése a feladat. És a cél: a szocializmus.

Ebben keresi és alakítja ki a lap küzdelmével a maga helyét. Minden íróval, értelmiségivel, s mindenki számára.

Öt évvel később azzal vádolják Gaál Gábort, hogy a polgári értelmiségieket, a polgári értelmiséget a szocializmusnak akarta megnyerni, a *Korunk* szellemét folytatta a felszabadulás után is. Igaz való: Gaál Gábor ezt akarta, s leginkább az *Utunk* első évével cselekedett és küzdött ezért. Abban a szellemben, ami a *Korunk*-nál törekvés volt inkább, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó elveinek valósággá tételét követelő akarás. De ami a fasizmus elleni összefogás módján nem vált valóra. Most, 1946-ban — a nagy megrázkódtatás után, s talán miatta is —, most sikerült, ez megvalósult.

Ezt a szellemet szolgálja a 2. és 3. szám írói ankétja: *Megkérdeztük íróinkat: Mit tartanak irodalmunk legfontosabb kérdésének?* Mert a lap megszólaltatja azokat, akik a *Korunktól* jöttek, és azokat is, akik a *Helikontól* jöttek, olyanokat, akik valaha egymással szemben álltak, s azt is, aki félre akart annak idején húzódni. Gaál valóban mindenkit, aki népet s emberit vállal, a lap köré akart gyűjteni, múlttá tenni a régvolt ellentéteket: a jövő nevében és építése céljából. A sok válasz közül hadd idézzek hármat: éppen azokét, akik annak idején szemben álltak volt a *Korunkkal*:

Kisbán Miklós: *Nehéz művésznek programot adni. Költő, író, festő vagy szobrász csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha saját lelkét vetíti ki a műveiben. Viszont felfokozott fogékonysága miatt a környező világ, annak bajai és problémái és néha az eljövendő megérzése — ahogy Adynál —, majdnem látnoki képességgel ruházzák fel. Itt kereshetjük tehát az író nemzeti hivatását. (...)*

Kós Károly: *A művész — s így az irodalom is — a maga kora és embertársadalma lelki és szellemi megnyilvánulásainak a maga nyelvén és eszközeivel való legigazabb, még pontosabban: egyetlenül igaz tükrözője (...). A tükör, mely felveszi, összegyűjti lelkében mindazt, ami kora embereinek lelkében él (...) és azt a maga lelkében elemezve, összefoglalva, stilizálva vetíti vissza az embertársai lelkébe a maga eszközeivel, egyéni berendezettségének világításában és szívével (...). Mai erdélyi irodalmunknak, illetve íróinknak sem lehet más problémája, mint ezt a gondviseléstől reájuk háramló rendeltetést hűségesen teljesíteni, megalkuvás nélkül, semmiféle emberi parancsot el nem fogadva. (...)*

Kemény János: (...) *Hiszek abban, hogy a teljes szellemi szabadság mindig a legmagasabb rendű erkölcsiséget emeli és tartja felszínén. Előfeltételében azonban széles és művelt olvasó réteg. Gyakorlattá pedig úgy válhatik, ha alkotóink —*

egyelőre talán szűk körű — nyilvánosság előtt s egymás között vitatják meg egyéniségük problémáit, forrnak ki. De ugyanakkor nevelő munka által, tartják a kapcsolatot a passzív, nevelésre szoruló réteggel is, mely vékonyodni fog, a szellemi életben részt vevőké pedig gyarapodni. (...)

Nem egyszeri aktus ez az ankét és nem udvariasság: Kisbán (Bánffy Miklós) az *Utunk* állandó munkatársa — szinte minden számban megjelenik egy-egy írása. Kós is, Kemény is többször írnak a lapban.

Az *Utunk* a népfront gyakorlatának a régi *Korunk*hoz való kapcsolása nem önkényes: az első számban Méliusz József éppen egy *Korunk*-beli vitát folytat, amikor Márai ostromnaplójáról ír. S ezt a címben meg is mondja: *A régi Márai vita és a „Napló”* (Egykori disputát folytatunk). Márpedig itt Méliusz éppen Gaál Gábor említett programjának szellemében ír, sőt meg is fogalmazza ezt: (...) Amikor viszont már napról napra találkozik a halállal és a nemzeten beteljesedett végzet rajta is átviharzik, mégiscsak — ha úgy érzi is, hogy hiába — igaz művészhez méltó erővel írja le az igazat, s ezzel betetőzi és megmenti életművét, a két világháború közötti magyar polgár utolsó nagy monológját a történelemben.

Ettől persze Márai még nem lett sem „proletár”, sem „népi író”. Nem, sőt még inkább polgár, de a szó nemesebb, történelmi értelmében. (...)

A polgár viszont — a mi esetünkben az értelmiségit értjük ez alatt — tudja, hogy szellemi és társadalmi szabadságát egyedül és csak a néppel való szövetkezés biztosíthatja. (...) Nem követeljük tehát Máraitól, hogy legyen a „tömegek írója”, Márai az értelmiség írója, a megsebzett emberi lélek szakadásainak, a benső emberi dolgok intellektuális vizsgálója. Ez a meghatározottság pedig nem csekélyebb szerep, mint a tömegek írójának lenni. Végül pedig az értelmiséget és a változásoknak alávetett polgárságot elvezetni a valóság útjára, ma még legalább olyan lényeges feladat a társadalomban, mint a tömegek öntudatosítása.

A *Korunk* folytatása volt az *Utunk* talán? Nem volt az. Pedig sokan éppen ezt várták Gaáltól, s ennek reményében kérték számon, miért nincs *Korunk*, vagy miért nem azt folytatja az *Utunk*. A szerkesztő maga is gondolt a folytatásra: csak későbbre remélte lehetőségét. Kiderül ez egy 1947. február 1-i számban megjelent (aláírás nélküli) válaszcikkből, amely arról szól, hogy miért nem a *Korunk* született újjá.

(...) Különben igen jólesik a *KORUNK* egykori szerkesztőjének, hogy a *KORUNK*-ból igen sokak szemében legenda lett, viszont a bírálatokat helytelenül alkalmazók ilyen fajtájú *KORUNK*-szeretete valójában egy mai feladat felismerése előli kitérés. *Ti. az Utunkat ma kell csinálni. Mai feltételek és mai célkitűzések között: pl. újból való nemzetiségi összeszedelőzködésünk idején, a demokráciába való fejlődés napjaiban, demokratikus egységfrontba tömörült írőkkel. De ezeken kívül is: minden történelmi szakaszban — egyebek közt — a sajtótermékek formái, a folyóiratai, a lapjai is mások. Nemcsak azért, mert mások a rendelkezésre álló erők, de mert a történelem maga is más feladatokkal szolgál. A *Korunk* például a jelen pillanatban nemcsak azért lenne erőlködő, üres másolás, mert a *Korunk* gázból, háborúból, gyalázatokból megmenekült munkatársai ma több országban ténylegesen csinálják és segítik a demokráciát, s egy-egy új *Korunk* köré tömörülésük gyakorlatilag kivihetetlen, de mert a *Korunk* és az idő mai szelleméből következőleg egy más fajtájú, főleg innen és ide való lap a sürgősebb. Olyan fajtájú, mely többek közt olvasó és munkatárs részéről megteremti azokat a feltételeket, melyekre az egykori *Korunk* napjainkra időszzerűsített örököse épülhet. (...)*

Vallomás ez, és a két lap pontos jellemzése: világos és egyértelmű — magyarázni felesleges is. Csak adalékként mai „viták”-hoz: az *Utunk* abban „más fajtájú” mint a *Korunk*, hogy „főleg innen és ide való lap”. Gaál Gábor visszatekintő jellemzése szerint tehát a *Korunk* nem ez volt. Hanem éppen: közös lap. Node hagyjuk ezt: figyeljünk inkább közvetlenül az *Utunk* jellemzésére. Mert ami feladatként szerepel itt, az ekkor több mint fél éve már valóság is. A legfontosabb kér-

dések valóban: a nemzetiségi politika, a demokrácia építése, a kettő összefonódása a kultúréletben.

Már a második (1946. július 6.) szám megfogalmazza a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos feladatot: Kacsó Sándor *Új nemzeti szellemet!* követelő cikkével.

Kacsó az új helyzet szülte félelemről szól előbb, hogy innét vigye gondolatát a lényegig:

(...) A szorongások jórészt abból a téves érzésből fakadnak, hogy az új demokrácia a nemzeti gondolat bizonyos mértékű feláldozását követeli. Igaz, a nemzeti érzést a régi értelemben hevíteni bűn, egyet jelent a faszizmussal. Ezt a közelmúlt eléggé bebizonyította. A nemzeti elszíntelenedés következménye viszont feltétlenül a beolvadás. Lehet-e ez elfogadott cél népéért felelősséget érző ember előtt? Bizonyára nem! S nem is erről van szó. Az új demokrácia új tartalmat követel a nemzeti gondolat fogalmába is, de ez az új tartalom nem a megalkuvás. Nem a nemzeti igényesség csökkentése. Szerintem az új demokráciával szemben, s éppen nemzeti téren igényesebbeknek kell lennünk, mint a polgári demokráciával szemben voltunk. Igényelnünk kell tőle a nemzet legszélesebb dolgozó rétegeinek szellemi és gazdasági felemelkedését, hogy tömegeiben is erőteljesebben lehessen a nemzet. A nemzetek közötti viszonylatban meg kell követelnünk tőle a Petőfitől is megénekelt világszabadság gondolatának politikai megérlelését úgy, hogy valóban szabad népeket jelentő szabad nemzetek élhessenek együtt és egymás mellett. Ez azt jelenti, hogy ki kell dobni a nemzeti gondolatból a mérgező tartalmat: az imperialista vágyakat és szándékokat.

Nem, nemzeti síkon sem csökkenhet s különösen nem bennünk, nemzetiségben, az új demokráciával szembeni komoly igényesség. E kiteljesedés felé törő demokrácia elvileg nem ismer kisebbségeket. Mi sem akarunk többé kisebbség lenni. Az egységben élő román nép felé úgy nyújtjuk a testvéri kezét, hogy ez a kéz egyben az egyetemes magyar nemzet keze is. Nem szabad levágni bennünket az egyetemes magyar nemzeti szellem egységéről, mert akkor a kinyújtott kéz is — levágott kéz lesz.

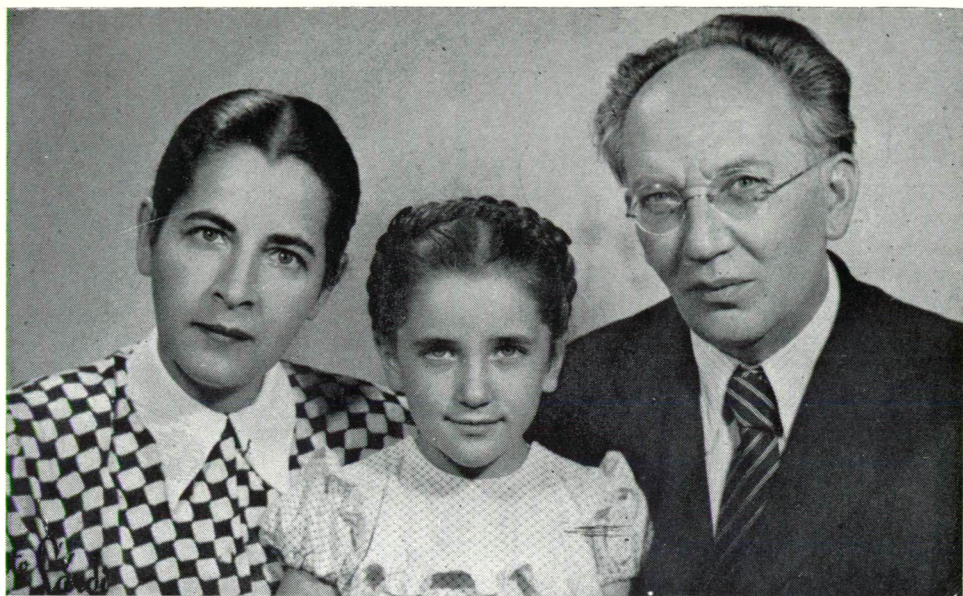
A népek közötti együttélés új formájának műhelyévé tett a történelem. Ki kell alakítanunk ezt a formát, de nem a csüggedt beleájulással, hanem történelmi szerepünk tudatos vállalásával. Bele kell építenünk nemzetünket az épülő új demokráciába, hogy ott lehessünk a közös sors alakításában, s ne nálunk nélkülül alakítsanak nekünk muszájsorsot. Ez nem az a formája volna az együttélésnek, amelyért a haladó demokrácia küzd. (...)

A következő számban (3. július 20.) Balogh Edgár veszi át a szót. És Az együttélés tudománya című cikkében Fábry Zoltán legrövidebb írásának alapgondolatával rokon mondatot olvashatunk:

„A demokrácia próbaköve Erdélyben a nemzetiségi kérdés.”

A cikk egészében konkrétabb: a tudományos munka iránti követelményekről szól. Ami lehetne műhelykérdés is, de a cikk éppen azt mondja el, hogy miért sokkal több ennél.

(...) Soha tudomány oly sokat nem vétett népe ellen, mint éppen itt, Erdélyben, ahol kölcsönös kizárólagossággal akarta felrajzolni az együtt élő népek múltját és jövődjét. Mert mennyiben járulhatott hozzá a tényszerű helyzetismeret és helyes tájékozódás kialakításához az a magyar tudomány, amely Erdélyben szórványosan vagy szigetszerűen élő magyarságban nem az együttélés törvényeit tudatosította, hanem egy történelmi elsőbbség, vagy kulturális felsőbbbség önhitét tenyésztette ki és hevíttette vad rajongással. S bizonyára nem a fejlődés útjára, hanem újabb és újabb kataklizmák felé terelte a román népet is a tudományos elfogultság, amely tudomást sem akart venni az együtt élő népek kölcsönhatásáról, és egy romantikus neolatin vágyálom hevével nyomát is el akarta törölni a hagyományos erdélyi magyar kultúrának. Valóban itt az ideje, hogy az egymás ellen végzett és következményeiben széles tömegeket véresen egymásra uszító magyar és román Erdély-kutatás a két nép évszázados együttélésének feltárása és egymásrautaltságának a köztudatba való átvitele váltsa fel. (...)

FELESÉGÉVEL ÉS KISLÁNYÁVAL

ÉDESANYJÁVAL

ÉDESANYJÁVAL ÉS FELESÉGEVEL

ÉDESANYJÁVAL

A téma egysége miatt hadd lapozzak a 7. (szeptember 14.) számig előre. Mert ott a lap a nemzetiségi kérdés megoldását célzó perspektívát fogalmaz meg. Ismét egy a *Korunk* által újra meg újra tárgyalt célt aktualizálva. Amely nagyon is fontos volt a szerkesztőnek: egész oldalt ad a témára. Abból az alkalomból, hogy Parle Rucsinszki zágrábi újságíró előadást tartott Budapesten „A Duna-államok szövetségéről”.

Jellemző az oldal címe: *Válaszúton a Duna-táj*. S a Bölöni lapjából, a *Köztársaságból* átvett anyagot szerkesztőségi „kopf” vezeti be. Az *Utunk* e szövege — előbb Teleki Lászlóra és Kossuthra utalva — így fejeződik be:

(...) *Ma, 1946-ban a nagy vihar és a súlyos lecke után a történelem újból választút elé állította a Duna-táj népeit.*

Vajon megtaláljuk-e talpraállásuk és végleges megbékélésüknek egyetlen természetes módját? Vajon hisznek-e két, hazáját veszített forradalmár szenvedések között érett bölcsességének, vajon hisznek-e saját szenvedéseiknek?

Ezt követi Rucsinszki előadásának ismertetése, amely ezekkel a szavakkal végződik:

Befejezésül meg ezeket mondja Parle Rucsinszki:

— *Tudom, hogy ezek a gondolatok a dunai haladó szellemiség méhében mindenfelé megfogantak már. Bizonyára innen ered a progresszív román körök igyekezete is a Magyarországgal való közös vámterület irányában, amely egy csapásra megoldaná az egész Erdélyi problémát. El lehetne képzelni olyan megoldást is, amely szerint Magyarország előbb Romániával alkotna közös vámterületet, a másik oldalon pedig Bulgária lépne szövetségi viszonyba a jugoszláv föderációval.*

Végül is a két szövetség — úgyszólván a Duna jobb és bal partja — lépne vám-, illetve politikai közösségre.

Így kerekedik le tehát a nemzetiségi kérdés *Utunk*-beli és Gaál Gábor-i fel-fogása: Anno 1946.

De félrehagyom ezt a szálát — még lesz alkalom visszatérni hozzá, hisz állandó. Visszalapozok inkább a 6. számhoz, hadd kövessük egy kicsit „az értelmiségi probléma” tárgyalását. Ebben az augusztus 31-i számban ugyanis G. G. a következő „irodalmi napiparancsot” adja ki. A teljes szöveget idézem:

Népi kollégiumok szervezését és felállítását kérte egy kiáltványában pár héttel ezelőtt a kolozsvári Móríc Zsigmond Kollégium ifjúsága. Ezt a kiáltványt közzétette pár napilapunk, és azóta — csend van. Hihetjük, hogy a csendben a népi kollégiumok lázas elszaporodása folyik, de hihetjük azt is — és ez a félő! —, hogy ez a csend a visszhangtalanság csendje, holott e kiáltvány kíváncsi mőgiött nemzeti-ségünk legfontosabb kérdése lappang. Nem is az ifjúság kérdése általában, hanem egyenesen és kizárólag a nemzetiségünk időszerű vezetőember-kérdése. A múltban és a történelemben a vezető embert nálunk ugyanaz a társadalmi osztály adta, és ez a mélyebbről jöttet már súlya következtében is magához asszimilálta. A történelem ezen a téren is súlyponteltolást diktál, és a népi dolgozó réteg, a parasztság és a munkásság sarjai elsősorban azok, akiket ma vezetésre kandidateál az idő. A népi kollégiumok ezt az ifjúságot szednék magukba, s a Móríc Zsigmond Kollégium kiáltványa az ilyen kollégiumok sürgős szervezését kívánja. Minden szervezés természetesen többszörösen összetett feladat. Am az alapja az ilyesminek mégis a felkarolás és a tettek, hisz e népi kollégiumokat anyagilag is meg kell támasztani. Korántsem elegendő tehát pusztán rokonszenvvel kísérni a kiáltó szavakat. Egyebek közt szövetkezeteink, társadalmi egyesületeink, vállalatunk, üzemeink, röviden: egész társadalmunk korszerűen egészséges tudatának fokmérője lesz, hogy milyen mértékben teszi magáévá a nélkülözhetetlen népi kollégiumok ügyét.

Kérem az olvasót, emlékezzen a beköszöntő cikkekre, az urbánus-népies ellentétek elutasítására. Mert ez a gondolat itt is visszatér. S ez igencsak érthető, ha az új értelmiségről van szó. És jó példa ez arra is, mennyire nem volt Gaál, a szerkesztő dogmatikus. Ez utóbbira különben hadd idézzek egy másik példát is.

Az izmusokról szóló vitában írja (a régi Korunkos) Szentimrei Jenő a 8. (szep-
tember 28.) számban *Az izmusok védelmében* cím alatt:

(...) Továbbmegyek: aki az izmusok létjogosultságát és a művészetek fejlődésében játszott előrelendítő szerepét tagadásba veszi, az magát a haladás lehetőségét tagadja. Természetesen „az istenek halnak, az ember él”. Izmusok felfelfednek és el-
merülnek, de él és tovább kísérletezik a művész, hogy önmagát megújítva meg-
újítani igyekezzék a megszokás kényelmébe tespedő világot. Lehet, hogy mellest
a képerkedők is üzletet csinálnak. Lehet, hogy a műkritikus néha olyasmiket is
belemagyaráz a képbe, amiről a művésznél alkotás közben halvány sejtelmé sem
volt. Mindez azonban nem von le semmit az izmusok haladásra ingerlő és haladásba
lendítő jellegéből, és ilyen értelemben komoly megbecsülést érdemlő szerepéről. (...)

A szellemi, a kulturális alkotás lehetőségének, demokratizmusának kérdését
világítja meg egy másik oldalról Berde Mária a karácsonyi (14—15. sz.) számban
Kutyák és farkasok című cikkében.

(...) De ha egy nép saját kiváló szellemének gondviselője kíván lenni, akkor nagy
szívet, mély belátást kell tanúsítania, átfogó és messzibőlátó koncepciótól kell veze-
tődnie. Legelőbb is rá kell nevelnie magát a szellemnek kijáró tiszteletadásra.
Tudnia kell, hogy csak gyámolíthat, de nem gyámíthat. Legyen az akadémia,
napi vagy időszaki sajtó, írói társaság, könyvkiadó, alapítványi kuratórium: akármi
fórumnak, meglevő vagy kiépítendő szervnek be kell érte állítódnia: a tehetséget
anyagiakban függetleníteni, szellemiekben pedig — végső elemzésben — önmaga
mértékadójaává kell tenni. Ez volna az alkotásnak, az alkotónak igazi szabad-
sága. (...)

Vegyük most a harmadik „témát”: az Utunk-beli írásokat a demokráciáról. Igaz,
erről is volt már szó, hiszen a kultúra problémáit, a nemzeti kérdést enélkül
tárgyalni nem lehetett. Mert minden összefonódott: de főképpen ez a három alap-
kérdés. És így a demokráciáról szóló cikk, amit kiválasztok, a másik kettőről is
szól: éppen a sajtó feladataival kapcsolatban. Ami azért is érdekes, mert a lap itt
önmagát és feladatait is jellemzi. Nos, megint csak Kacsó Sándor az, aki a leg-
tisztábban és legélesebben fogalmaz (16. sz. 1947. jan. 4., II. évf. 1. sz.). *Nem elég az
Ige!* — ezt a címet adja Kacsó cikkének. Ebben olvashatjuk:

(...) Sajtónk minden felelőse méltatlankodva kapná fel a fejét, ha személy szerint
érné a vád, hogy lapja nem eléggé demokratikus. Lapszámokat kapkodna elő, hogy
bebizonyítsa: hányszor írták le hetenként, hogy „a demokratikus sajtó a tömegekért
van”. Felhozná, hogy milyen kényesen, sőt kinosan tartja magát a „vonalhoz”. Iga-
zolná, hogy szinte minden lapszámban benne van minden demokratikus jelszó, min-
den demokratikus Ige, amit csak demokráciánk ma fontosnak tart. Ha aztán mindez
még nem elég, ha a közönség mégsem szereti a lapot, akkor a baj valóban a közön-
ségben van, amely — úgy látszik — nem rajong eléggé a demokráciáért.

A baj azonban mégsem a közönségben van, hanem az újságokban. Talán éppen
abban, hogy túlságosan sok a jelszó, túlságosan kinos a vonal, túlságosan harsog-
nak a demokratikus Igék. Ez a sok túlság törvényszerűen hívja fel az olvasók
figyelmét arra s váltja ki bosszankodását, ellenérzését amiatt, ami nincs úgy, aho-
gyan a jelszó, a vonal, a demokratikus Ige mondja. A demokrácia megvalósulásának
hiányosságait érzi az olvasó, s aztán azt, hogy ezekről a sajtó semmit vagy nagyon
keveset s azt is félve, gyámoltalanul ír. Az olvasó közönség azt érzi, hogy a sajtó
nem küzd eléggé a demokrácia gyakorlati tartalmáért. Nem küzd érte. Nem küzd
a tömegért.

Nem elég az Ige! Testté is kell lennie! Az újságírásban akkor lesz testté az Ige,
ha az újságíró felszabadul a demokráciáért való bátor küzdelemre; ha bírál, ha
rámutat a hiányosságokra s megharcol minden akadállyal, amely a demokrácia ki-
bontakozásának útjában áll, vagy kerül. Ha ezt teszi, úgy dokumentálni fogja azt,
hogy valóban a széles tömegek érdekeiért küzd, s hogy valóban ez a demokrácia. (...)

És Kacsó Sándor folytatásként mondja, hogy ez a kritika építő kell legyen.
Ez az „építő” jelző a célra utal, meg az elvi tartalomra: arra, hogy a kritika a
szocializmusért és a demokráciáért való kell legyen, hogy nem szólhat ellenük.

S így tehát valójából az osztálytartalom meghatározásáról van szó. Különbösen ugyancsak osztálytartalmat határoz meg az, hogy kiknek az érdekében legyen a kritika.

A kultúra demokráciája még sok minden mást is jelent: Gaál számára is és az *Utunk* számára is. Ennek illusztrálására íme egy részlet Pálfi Miklós kisgazda írásából, *A könyv és a földműves* címűből, amely a március elsejei (20-as) számban jelent meg:

(...) Elméleti teóriákkal, hangzatos előadásokkal sokra menni nem lehet, de ha a nép látja, hogy szellemi nevelése anyagi létét előmozdítja, akkor ösztönösen megérzi annak társadalomjavító fontosságát. Öntudatra ébredésével meg fog születni a nép igénye a könyv iránt is. Ma népünk előtt előbb azt kell beigazolnunk, hogy tudáson át juthatunk el a jobb anyagi életfeltételekhez. (...)

Lapozgatásunk végéhez közeledünk. De még megállok a május 10-i (25.) számnál. Van benne több beszámoló a Bukarestben tartott gyűlésről és találkozóról: *Erdély magyar írói Bukarestben* összefoglaló címmel. Az egyiket Asztalos István írta: *Vállalt szövetség*.

Visszakanyarodunk ezzel a nemzetiségi kérdéshez, de úgy, hogy mind a három kérdést összefogva látjuk a cikkben:

(...) A legutolsó estén együtt voltunk román és magyar írók, közös baráti körben. Eljött közénk Groza Péter, Románia miniszterelnöke is. A román írók részéről Victor Eftimiu megköszönte, hogy jelenlétével megtisztelte baráti körünket.

A miniszterelnök a következőket válaszolta:

„Tévednek, Uram! Nem a politikus jelenléte megtisztelő az olyan írók számára, akik népiüket és az emberi haladást szolgálják, hanem fordítva, az írók jelenléte megtisztelő a politikus számára, ha politikáját támogatják. Hiszen ez igazolja legjobban politikája helyességét.” (...)

Ezután Asztalos arról ír, hogy azt a politikát vállalják a magyar és román írók s ez biztosíték. Bizonyosság a politika helyességéről. Majd így fejezi be írását:

(...) Aztán arra gondoltam, hogy milyen ritkán adódott eddig lehetőség arra, hogy az író komoly szövetségese lehessen a politikának. Most végre az lehet úgy itt, mint Magyarországon. Példa erre a budapesti Román—magyar művészeti hét. Most már csak az a kérdés, meddig lehet vele szoros és őszinte szövetségben?

Erre is könnyű a felelet. Pontosan addig, ameddig a politika az együtt és egymás mellett élő népek közös és békés jövőjét építi. Most pedig itt és Magyarországon éppen ezt cselekszi a politika.

Azt hiszem — vagy legalább remélem —, hogy az olvasó el tudja képzelni az *Utunk* első évének jellegét. Vagy legalábbis azt, ami abban a legjobb volt. Gaál Gábor szíve szerint csinálta így a lapot, s éppen ez volt szíve s legjobb meggyőződése szerint való; hiszen máshol is ugyanezt csinálja akkoriban: 1946-ban indítja híres kurzusait és kollégiumait a Bolyai Egyetemen. Ezek szelleme látható összhangban van lapbeli tevékenységével. És 1946 őszén írta jegyzetfüzetébe azokat a mondatokat (jellemezhetnők velük az *Utunk* szerkesztési elveit), amelyek egyike így végződik: „A nemzetiségi kérdésben is csak ez a demokrácia tisztázhat. Ezért szövetségese ez a demokrácia itt benn a magyar nemzetiségnek, kint pedig az egyetemes magyarság számára. Ez építhet Duna menti pozitív összefogást, a határok eltűnését s a tényleges, igazi békekonferenciát.” A másik, amely így kezdődik: „Mi, magyarok, itt Romániában vagy a görögség új népe leszünk, vagy elpusztulunk mind egy szálig (...) a görögség új népe úgy, akkor, ha megvalósítjuk magunk közt — s ezáltal a példát sugározzuk szórványainkban a körülöttünk levőre — a demokráciát, vagy elveszünk.” — és így végződik: „Plebejus demokraták legyünk, alakuljunk néppé — nem a proletarizálódás keserű útján, hanem a tudat tiszta világossága révén.”

Remélem azt is, hogy e bemutatás és értékelés ellenére sem hiszi az olvasó, a szocializmus elmélyülő gondolatú és radikális szándékú törekvése volt az egyetlen szölam az *Utunkban*. Mert ha így vélné, akkor hamis lenne a kép, egyoldalú és

torzító. Hiszen létezett egy másik hang is — jóformán a kezdettől: a marxista törekvés mellett, részben éppen azon belül. Íródtak cikkek olyan szemléletben, amely a radikalizmust erős kifejezésekkel, a tartalmat szólamszerű szavakkal, a lényegyet pedig formával helyettesítették — vagy pótolták. Vagyis jelen van az, amit a köznyelv dogmatizmus címszóval jelöl.

Érdekes, hogy az éppen a „külpolitikai” rovatban jelenik meg legelőbb. Az ember azt gondolná, hogy az imperializmus valóságának még igencsak friss megtapasztalása elég anyagot nyújtott az elemző kritikához és a meggyőzéshez. Gondolná, hogy a mindennapi világpolitikai valóságot nézve semmi szükség sem volt szólalmokra és pusztán „megbélyegző leleplezésekre”. De lehet, hogy éppen ezért jelentkezett éppen itt a dogmatizmus? Mert a leegyszerűsített, sőt primitív elítélések igaz mondanivalót látszottak hordani: az igazsággal párhuzamos állítást tartalmazván.

Ezt támasztja különben alá a további fejlődés. Mert a dogmatizmus ott terjedt, ahol az írók (nevesebbek is) az osztályvalóság és osztályharc elvének igazáról győződtek meg, és ennek nevében — meg hogy kispolgári mivoltuktól elszakadjanak — magatartás. Hogy aztán 1947 télutoljától, tavaszától mind erőteljesebbé váljék. És az általános társadalmi és ideológiai fejlődés alapján, ezek hatására ugyanilyen irány-

Akármiért volt, de így szélesedett az *Utunkban* ez a másik szellem, ez a másik a dogmatizmust vállalták: elviségnek nézve azt. ban változik Gaál Gábor magatartása is.

1947 nyarán pedig — amikor egyéves lett a lap — vált ez a (különben egyáltalán nem Gaál Gábor által elindított és „kitalált”) szellem „fővonallá”. És éppen Gaál Gábor volt az, aki ezt az uralomra jutást betetőzte és megpecsételte, szentcsítette. (Hogy miért s mi módon alakult ez így, az itt nem témám, hisz csak bemutatni akarok.) Úgy hiszem, jogos a „Toldi-vitát” tekinteni fordulatpontnak. De hogy erről többet szólok, az nemcsak a fordulatjelleg miatt van, hanem azért is, mert e vitából látható talán legjobban, mennyire volt ez az új szellem alapvető ellentéte mindannak, amit az *Utunk* addig jelentett, ami kezdeti programját és céljait jellemezte. S mennyire volt tehát ellentéte a Gaál Gábor által addig vitt népfreontos gyakorlatnak.

A vita indítása G. G. június 21-i (28-as sz.) „irodalmi napiparancs”-a volt: a Toldi századik évfordulója alkalmából írta Gaál, hogy Toldi „a XIX. század reformkorabeli nacionalista nemes egy arra a nemesre nem illő „népi”, „mesei” tulajdonságokkal keresztül-kasul idealizált változata”, rendi hős, hogy a mű „belső alkatában a romantika egy amorf terméke”, s hogy az a szemlélet, amely népi hőst vél Toldiban látni, „annak az élet-, társadalom- és tudományszemléletnek mesterkéltszerű konstrukciója, amely az egész magyar múltat hamis szociológiai szemlélettel készült fogalmak kísértetjárásává teszi”.

Ezt követően pedig Szemlér Ferenc egy cikkben nekirohan Jókainak — Gaálnál élesebben is.

Benedek Marcell — aki megérezte, mi történik, mi készül — válaszolni próbál, s a lap (32. augusztus 23-iki) száma hozza az ő írását meg G. G. viszontválaszát.

„*Félek, hogy valami határtalanul veszedelmes dolog kezdődik itt, e két barátom ellenére. Folytatása is látszik már az Utunk hasábjain kívül*” — írja Benedek Marcell.

Mi a veszély, amit észrevesz?

„*A veszedelmes félreértés lehetőségét ott látom benne, hogy a mai olvasó szemében értékcsökkenő újraértékelésnek látszhatik a népi jelleg megtagadása, különösen, ha a cikknek, minden ellensúly nélkül, ennyi a tartalma, s a szerzőjének egyéb mondanivalója nincs a Toldi-centenárium alkalmából.*”

És attól is fél Benedek Marcell, hogy egyetemes értékek megtagadása lesz ebből, merev és teljes elutasítás, egy részlegesen jogos kritika örvén.

Gaál válasza így végződik: „Nem az fáj tehát Benedek Marcellben, hogy cikkünket félreérthetik, de az, hogy esztétizmusa — időszzerűtlenné vált. Egyebek közt ez látható cikkéből.” G. G. válaszában, valamivel előbb, meg ilyenek állottak: „Benedek Marcell irodalmi-esztétikai gondolkodása például, az osztálykategóriának csak

az *elkenését* véli érvényesíthetőnek." Amivel az értékek védelme elkenés lesz a dogmatizmus szellemében.

Távlatból olvasva a cikkeket, rögtön kitetszik, hogy ez nem is vita már: átmenet valami másba, súlyosabba. Gaál már nem arra figyel, amit Benedek Marcell mond. Szót érteni alig volt alap. Még világosabb lesz minden, amikor a szeptember 6-i (33.) számban már koncentrált a támadás Benedek Marcell ellen. Benedek Marcell nem válaszolt Gaálnak, cikkében pedig alig — inkább kiegészítőleg — szólt Szemlérről s Baloghról. Mégis „folytatja” a lap a „vitát”: Balogh Edgár, Szemlé Ferenc és G. G. írnak összességében egy egész oldalt kitevő lerohanást.

Így s ezzel jut mintegy uralomra az *Utunk*ban az a szellem, amely majd öt évvel később Gaált fogja lerohanni. Az a szellem, amely nevében vádpont lesz éppen az, hogy a felszabadulás után is meg akarta nyerni a szocializmus ügyének a polgári értelmiséget. Vagyis részben éppen az *Utunk* első évének gyakorlata miatt marasztalják el.

Ennek — a majdan ellene forduló — szellemnek a meghonosításában (mások mellett) Gaál Gábornak is szerepe volt, aki vállalta és tudása szerint segítette ezt.

És a Romániai Magyar Írószövetség 1947. szeptember 28-i országos értekezletén ugyancsak ezt a szellemet viszi Gaál: ő az értekező vezérszónoka. Bevezető és megalapozó referátumának gondolatvilágát alkalmazza azután az *Utunk*ra Nagy István. Amit az október 11-i számban közölt beszámoló (35. sz.) így foglal össze: Nagy István: *Megállapítja, hogy lapunkba behatolt az ellenség szellemének kísérlete, hogy demokratikus szellemi életünket átalakítsa a maga kívánságai szerint. Ez a szándék akár tudatos, akár tudattalan, tény, hogy az írók jelentős része — Gaál Gábor szavával — azt folytatja, ami a változás előtt abbamaradt, „ami történt, nem követték tudatukkal lemaradtak világnézetben, valóságismeretük elfogadhatatlanul tudománytalan”.*

Ennyi az ismertetés teljes szövege. S ezzel áttekintésemet be is fejezhetem. Mert lezárult egy korszak az *Utunk* történetében. S új kezdődött, egy hosszabb átformálódásé, amelyet nevezhetném a kultúrforradalom idejének (G. G. 1947: „Mert ne féljünk a szótól: kultúrforradalom az, amin a régi értelmiségnek át kell esnie”) vagy a fordulat idejének (G. G. 1948: „Fordulatot kell végrehajtanunk nekünk [az *Utunk*nak] is”), de leghelyesebb — azt hiszem — a demokratikus összefogás, a népfrontszellem felszámolásának koraként jellemezni. Mi volt ebben Gaál szerepe, mit hitelesített belőle nevével s mit nem, hogyan vitt mégis annyit tovább a népfront szocialista gondolatából a gyakorlatban, hogy ez is vád lehessen ellene, ez már külön téma: én csak az előző korszakot akartam — legalább egy kicsit — felidézni.

ÖSSZEÁLLÍTOTTA:

TORDAI ZÁDOR

A transzilvanizmus fogalmáról

A transzilvanizmus problémájával mind gyakrabban találkozunk a magyar irodalmi sajtó lapjain — határokon innen és túl. A kérdés régebbi, amolyan „fekete-fehér, igen-nem”-szerű szemléletmódját idővel — úgy tűnik — szerencsésen meghaladtuk. Ma már a transzilvanizmusról értekező vagy vitatkozó szerzők között nem akad olyan, aki nem abból indulna ki, hogy összetett, ellentmondásos jelenségről van szó. Kielégítendő az ilyen vizsgálódásokkal kapcsolatosan jogos szociológiai igényt is, a szerzők legtöbbje összefüggésbe hozza ezt az ellentmondásos jelleget azzal, hogy a transzilván ideológia a kispolgári osztály ideológiája, márpedig a kispolgárság közismerten ellentmondásos, pozitív és negatív vonásokat egyaránt hordozó társadalmi képződmény.

A továbbiak során a különböző szerzők vagy a pozitív, vagy a negatív vonásokat hangsúlyozva, a transzilvanizmust saját ízlésük, vonzalmuk, törekvésük szerint túlnyomórészt visszahúzó, illetve túlnyomórészt előremutató jelenségnek minősítik. Ezzel aztán voltaképpen vissza is zökkentek a meghaladottnak hitt hibás körforgásba: folytatódik a „fekete-fehér, igen-nem” alternatíva körüli kötélhúzás, annak a pozitívumok és negatívumok centizgetésével kiegészült változata. Folytatódik pedig azért, mert a jelenséget továbbra is egy statikus-metafizikus szemléletmód méricskéli.

Az eljárás leegyszerűsített modellje röviden így vázolható: Adva van egy terminus, a transzilvanizmus terminusa. Adva van egy ez ideig módszeresen még fel sem térképezett, mennyiség tekintetében igen nagy irodalom, ezen belül egy tucatnyi standard jellegű könyvészeti adat (tanulmányok, cikkek, viták címe és lelőhelye). A szóban forgó szemlélet most már a rendelkezésre álló irodalomból, rendszerint annak már feltárt területéről könnyűszerrel emelhet ki és kapcsolhat e terminushoz vonzalmainak, törekvésének megfelelő „konceptiót”, melyet még idézetekkel, forrásokra való hivatkozásokkal is alátámaszthat — a publicisztika szintjén.

Az a tény azonban, hogy ezen a szinten egymást kizáró „konceptiók” is forrásokra támaszkodó hitelességgel jelentkezhetnek, csak azt bizonyítja, hogy ezen a publicisztikai szinten a legjobb esetben a kérdés megközelítésének a módja tisztázható, a kérdés maga azonban ezen jóval túl menő munkát, immár tovább nem halogatható monografikus feldolgozást igényel.

Minden monografikus munka előfeltétele a tárgyra vonatkozó előzetes vízió, a jó munkahipotézis. Ehhez szánom adalékul az alábbiakat.

*

A fogalmi gondolkodás következetessége kategória és terminusa, kategória és definíciója átgondolt kimunkáltságán, módszeres megindokoltságán múlik. A kategóriák genezise viszont, fogalom és terminusának egymásra lelése, összeillése vagy össze nem illése annak az útnak az eredménye, amely a fogalmi gondolkodás igényeinek megfelelő letisztulásig vezet. Ez az út pedig, különösen a társadalmi élet kategóriái esetében kanyargós, kitérős, zezugos pálya, mert ezek esetében kiváltképpen ellentmondásos, feszültséggel telített lehet a genézis gondolati erőtere. E megállapításokat érdemes lenne az általánosság szintjén is ellenőrizni. Magam a transzilvanizmus fogalmának vizsgálata során jutottam el ebben a formában való rögzítésükhöz.

Fogalom — mondjuk, a transzilvanizmusról szólván, holott a transzilvanizmus, ama bizonyos „erdélyi gondolat” a tiszta gondolat szintjén soha meg nem fogalmazódott, bár különböző képviselői vagy ellenfelei kötetekre rúgó terjedelmű szöveget írtak össze róla. Csakhogy ezek a szövegek mindig adott, éppen felmerülő,

mindig esetleges témákhoz kötődő, esszészerű, vagy még inkább publicisztikus jellegű, rendszerint polemikus pro vagy kontra eszmefuttatások voltak.

A tisztázás nehézségét éppen az okozza, hogy az a következetesen végig nem gondolt gondolat, amely e szövegekben meghúzódik, éppen a végiggondolás elmaradása miatt ezekben a szövegekben mindig csak ilyen vagy olyan, központi, vagy periférikusabb oldalával jelentkezik, és sohasem egy sokoldalúan kidolgozott átfogó koncepcióként. Másrészt: mindig olyan emóciók és illúziók sugallta holdudvarral rendelkezik, amely — éppen amaz emóciók és illúziók, és főként konzekvenciáik gondolati tisztázásának elmaradása miatt — sokféle irányba való átmenetet, ártértelemezést is lehetővé tesz.

A transzilvanizmus koncepcióját tehát, képviselői nem fogalmazták meg a letisztult gondolat szintjén. De szinte minden róla szóló, valamennyire is fejtegető jellegű szöveg immanens módon tartalmaz olyan általánost, amely belőle gondolati úton kiemelhető, többé-kevésbé letisztítható, s az illető szerző így „preparált” transzilvanizmus fogalma már szembesíthető más szerzők hasonló eljárással „preparált” transzilvanizmus fogalmával. A szövegek összevetésén túl, így a szövegekből kifejtethető (a szerző megfogalmazása híján a kutató által megfogalmazott) gondolatok szembesítéséről van tehát szó. Nem látványos és nem könnyű, de nélkülözhetetlen és felelősségteljes filológusi-teoretikusi munkáról.

Aki e feladatra vállalkozik, ha el akarja kerülni az „embarras de richesse” dilemmáját (tudniillik, hogy ahány szerző, szinte ugyanannyi transzilvanizmus!), akkor a szövegeiből kiolvasható főtrendenciát kell szükségyszerűen rendező elvének tekintenie. Ez esetben (nagy vonalakban) két, időben egymást követő, egymást felváltó, ellentétes előjelű, mégis azonos terminussal jelölt uralkodó irányzatot különböztethet meg: 1. a húszas évek elejének *plebejusi* töltetű *korai transzilvanizmusát*, és 2. az ezt felváltó, a húszas évek közepétől fokozatosan felülkerekedő, a helikoni gondolkörbe csupán egy sajátos színként — jellegzetes és bizonyára túlsúlyban levő, de nem kizárólagos színként — integrálódó „erdélyi gondolat”-ot. Ezt genus proximával jelzősítve *helikoni transzilvanizmus*ként is megkülönböztethetjük a korábbi változattól, ha azonban lényegesebb tartalmára, tudniillik tendenciájára helyezük a hangsúlyt, akkor találóbbrak tűnik, hogy ezt — mintegy utalva fő sugalmazójára, Bánffy Miklósról és magára a tulajdonképpeni koncepcióra — *aulikus transzilvanizmus*nak nevezzük. (Nem mond ennek ellent az a tény, hogy a folyamat kezdetén különböző helikonisták egyidejű írásaiban még felfedezhetünk eltérő, olykor ütköző értelmezéseket is, mindben megragadható ugyanis olyan közös nevező, amelynek alapján az ellenzékiként jelentkező felfogás is az uralkodó tendencia alá besorolható változatként értelmezhető.)

A fentiekben érvényesülő, a fentiekből leszűrhető módszertani alapelvet így foglalhatnám össze: nem ragadható meg a transzilvanizmus fogalma az „adottság” szintjén. Ezen a szinten (ezt nem lépték, nem léphették túl a jelenség publicisztikai megközelítései) pozitív vagy negatív előjelű, de szükségyszerűen csak szimplifikált, elvulgarizált, egyoldalú transzilvanizmusfogalom lehetséges. A transzilvanizmus jelensége, a maga valóban bonyolult, ellentmondásos konkrétságában csakis a történeti szemlélet segítségével ragadható meg, mert csak a történeti szemlélet alkalmas arra, hogy lényegét, tudniillik folyamat voltát, és pedig ellentétes pólusok közt mozgó, alakuló folyamat voltát érthetővé tegye.

A történeti szemléletet továbbá egy másik dialektikus szemponttal, az egész-látás, rész és egész egymást feltételező összefüggésének szempontjával kell kiegészíteni. Ennek az egész-látásnak a hiánya ugyancsak szimplifikálásra és vulgarizálásra vezethet. E követelmény tudatosítása azért fontos különösképpen, mert a feldolgozásra váró dokumentumok egy része — korabeli transzilvanisták és vitapartnereik írásai — ebből a szempontból korántsem egyértelműek, maguk is megtevesztő, félrevezető sugalmazásokat tartalmaznak. Nevezetesen a transzilvanizmus olyan szerű értelmezését, mintha az valami mindentől független külön erdélyi glóbusz terméké lenne, kizárólagosan erdélyi sajátosság — amiként az lenne, vele együtt az egész „valódi”, „törőlmetszett” erdélyi magyar szellemiség, irodalom, művelődés

stb. (Az így értelmezett, vulgarizált transzilvanizmusfogalomból származtatott „gleichschalt”-terminus: a „romániaság”.)

Nos akár a transzilvanizmus geneziséét és korai szakaszát, a kolozsvári *Keleti Újság* kora-húszas évekbeli évfolyamaiban, valamint a *Napkelet* című ugyancsak Kolozsvárott megjelenő irodalmi folyóiratban tanulmányozható *korai* vagy *plebejusi* transzilvanizmust vizsgáljuk, akár a húszas évek közepétől észlelhető átváltozását *helikoni*, azaz *aulikus* transzilvanizmussá — összefüggéseiben vizsgálva mindkét jelenség egyértelműen cáfolja az említett vulgarizálást.

A korai, plebejusi transzilvanizmusról szólva mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy az nem az erdélyi szellem szűznemzésének köszönheti életét, nem valami autarkias erdélyi képződmény, hanem a *magyar radikalizmus erdélyi változata*, az erdélyi új helyzethez, az új történelmi és politikai viszonyokhoz való akklimatizálódása, erdélyi továbbélése magyarországi veresége, elfojtása és üldözése körülményei között. Innen plebejusi demokratizmusa, innen jakobinus radikalizmusa, s ezen összefüggés evidenciájának igazolására elegendő lesz rámutatni arra, hogy e korai transzilvanizmus gondolatkörében milyen központi a szerepe a minden ásatagot kíméletlenül ostromozó Adynak. (A transzilvanizmusnak korát megelőző, még a főhatalom változása előtti műhelye, Szentimrei Jenő folyóirata az *Új Erdély* 1918 januári első számának programadó írása Ady Endre Egy ismeretlen Corvin-kódex margójára című írása!)

Ez a korai transzilvanizmus is kíméletlenül ostromoz mindent, ami a — Jászi megfogalmazta — „magyar feltámadás” útjában áll, az erdélyi úri konzervativizmust csak úgy, mint a magyarországi fehérterrort. És természetesen ezért és ekként támadják a transzilvanistákat, sütik rájuk a hazaárulás bélyegét a magyar reakció erdélyi és magyarországi csahosai egyaránt.

Ennek a plebejusi transzilvanizmusnak hangadó képviselői erdélyi októbristák, nyugatosok, galileisták, erdélyi demokraták, akik ebben az időben kézenfekvő természetességgel tekintik saját táborukhoz tartozónak azokat az elvbarátaikat, akik a forradalmak leverése után menekültek Erdélybe, akik formailag igen, de lelkileg — legalábbis az első években nem emigránsok ott, akik nem kis szerepet vállaltak magukra (például a Keleti Újságban és a Napkeletben) a magyar radikalizmus erdélyi (transzilván) változatának a képviselőitében, kidolgozásában.

Éppen ez a magyarázata annak, hogy amikor a magyar reakciónak a transzilvanizmus ellen intézett frontális támadása kudarcba fúl, és kecsesgetőbbnek ígérkezik — a magyarországi ellenforradalom konszolidálódása, a fehérterror leépítésével való szalonképessé tétele után — a transzilván pozíciókat az ideológiai trójai faló alkalmazásával bevenni, akkor a hadművelet első taktikai lépése: a transzilvanista tábor megosztása a magyar forradalmak emigránsainak diszkriminatív leválasztása útján, illetve az emigránsok megtűrésének, az alakuló új táborba való befogadásának olyan feltételekhez kötése, hogy a magyar forradalmat megtagadják, vagy legalábbis ezzel felérő reverzalist adjanak.

Ezzel párhuzamosan pedig folyamatosan megvalósult a transzilvanizmus metamorfózisa, átértelmezése, plebejusi indulatainak megszelídítése, radikalizmusának tompítása, történelmi „elmélyítése” és elromantizálása, hozzá akkomodálása egy általánosabb koncepcióhoz, mintegy asszimilálása. Megkönnyítette ezt az átértelmezést hiányos megfogalmazása, említett emocionális holdudvara. Ha a korai, plebejusi transzilvanizmus egyértelműen progresszív ideológiai jelenség volt, ez az átértelmezett, helikoni, vagy aulikus transzilvanizmus kétértelművé vált. A nacionalista türelmetlenség elutasítása, az együtt élő népek közötti megértés, kölcsönös megbecsülés gondolata különösen a nemsokára előretörő rasszizmusokkal szemben bizonyult pozitív humánértékének; ugyanakkor a forradalmi baloldal diszkrimináló elutasításával egyik tényezője volt a haladás jegyében álló kisebbségi egység meghiúsulásának — és ezzel éppen azt a negatív történelmi szerepet töltötte be, amit sugalmazói szántak neki.

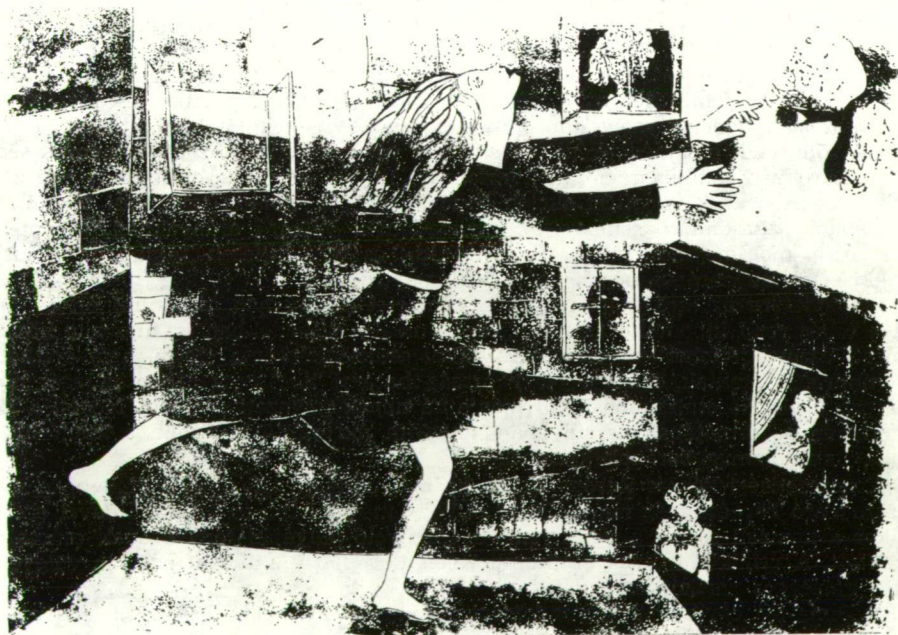
Mindebből pedig az egész-szemlélet szempontjából az a leglényegesebb, hogy amiként a transzilvanizmus geneziséét, ugyanúgy a fent vázolt metamorfózisát sem

értelmezhetjük kielégítő módon csupán az erdélyi, a romániai feltételekből. Sőt. A vázolt átértelmezés egy kidolgozott művelődéspolitika stratégiájának fokozatos megvalósítása volt. Ezt a művelődéspolitikát pedig nem Erdélyben koncipiálták.

Konklúzió: a transzilvanizmus, annak minden változása és organikus változata az egyetemes magyar szellemi élet belső vívódásainak függvénye, annak erdélyi vetülete, az erdélyi (romániai) sajátosságoknak megfelelő *viszonylagosan* autonóm szféra, az egésznek a részben való, a rész sajátos közegétől is meghatározott sajátos tükrözése. Egyetlen változatát, a változatok bármely folyamányát sem lehet helyesen értelmezni ettől az egésztől elszakítva. Amiként hasonló hiba lenne viszonylagos autonómiájáról, sajátosságát meghatározó fontos autochton tényezőiről is megfeledkezni.

A munkahipotézis, mely előfeltétele fogalmunk monografikus kidolgozásának, még mást is igényelhet. Az itt szóvá tett két követelmény minden bizonnyal lényeges alkotóeleme kell hogy legyen.

SÁRRÉTI SÁNDOR

KOPACZ MÁRIA GRAFIKÁJA

Európa első nemzetiségi törvénye

Nemzet, nemzetiség — rokon fogalmak. Európa teremtményei, és látszatra mindkettő pontosan meghatározható. Látszatra?

A nemzet, mint fogalom, elvileg olyan egynyelvű népek területi közösségét jelölne, melynek tagjait a gazdasági, állami, politikai és kulturális élet, s a bennük felhalmozódott sajátos hagyományok összessége kapcsolja szoros egységbe. A nemzetiség pedig egy idegen nemzetállam határai közé került, s ott kisebbségbe szorult népcsoport lenne, amelynek fölnevelő és kibocsátó néptörzse ugyanakkor önálló nemzetállamban él. De: minek tekinthetők akkor pl. a flamandok és vallonok Belgiumban, a frízek Hollandiában, a baszkok Spanyolországban, a bretonok Franciaországban? Voltak tehát és vannak is nemzetiségek, amelyek etnikumuk egészével léptek önszántukból, vagy sodródtak kényszerű körülmények folytán egy másik nemzetállam vagy egy sajátos államalakulat keretei közé.

Elvileg tehát: nemzet nélkül nem lehet nemzetiség, de a tétel fordítva már elvileg sem áll. Mert: élnek Európában nemzetek, amelyeknek nincsenek állam- vagy országhatáraikon kívül rekedt vagy rekesztett, törzsiükrol levált vagy leválasztott népcsoportjaik (spanyolok, franciák, hollandok, angolok, norvégek, csehek, oroszok). A másik oldalon viszont olyan népeket találunk, amelyek önálló államisággal rendelkeznek bár, de jelentős tömegű népcsoportjaik — többnyire velük szomszédos országokban — kisebbségben élnek, ott nemzetiséget alkotnak. De olyan nemzet Európa múltjában egy sem akadt, és jelenében sincsen, amelynek saját etnikumát egészében átfogó nemzetállamban vagy országában ne élne, vagy ne élt volna más ajkú nemzetiség. A viszonyokat tovább bonyolítja, hogy a nemzetiségeket adó nemzetek államhatárai között is vannak más ajkú nemzetiségek. Adnak is, tartanak is nemzetiséget. Így vannak például a finnek, románok, szlovákok, jugoszlávok, és így vagyunk mi magunk is. Földrészünknek nincsen tehát egyetlen olyan nemzete, népe sem, amely a nemzetiségi kérdés terhét-gondját múltjában vagy jelenében ne tudná felmérni és érzékelni. Békés telepítések és települések, erőszakos és mesterséges beavatkozások, háborús vagy dinasztikus hódítások, békekötések, paktumok, egyezmények, döntések eredményeként váltak vagy választódtak le az egyes nemzetiségek a többnyire zárt tömbben élő néptörzseikről, illetve kerültek etnikumok egészével nemzetiségi sorba. A telepítési akciók éppúgy, mint a spontán települési folyamatok a középkor századaiban sem voltak ismeretlenek. Változó arányokban, szünetelve, majd újra meg-megindulva, a legutóbbi ki- és áttelepítések fájdalmas aktusáig végigkísérték az európai népek egész történetét.

Bizonyításra az sem szorul, hogy a nemzetet alkotó nép (etnikum) élt és létezett a tőkés rend kibontakozását megelőző feudális századokban is, hiszen a későbbi nemzeti eszme, jóllehet gazdasági-társadalmi szükséglet hívta életre, nem építhetett a semmire. És laktak, éltek egy-egy ország határai között az állam jellegét meghatározó uralkodó etnikumon kívül más ajkú népek (nemzetiségek) is. Mégis: a kérdés, abban a formájában és súlyában, ahogyan ma előttünk állhat, a kapitalizálódás, a kapitalizmus korának gyermeke.

A nemzetiségi kérdés Európa egyik, ha nem is alapvető, de mindenképpen megoldásra váró kérdése még ma is. Érthető, hogy még inkább az volt 125 évvel ezelőtt, amikor a nemzeti eszme a tőkés rend felfelé ívelő pályáján fénykorának csúcsaihoz közelített. A rendkívül tarka etnikumu Kelet-Európában s főként a Duna völgyében pedig valóságos sorskérdéssé vált.

A Duna-táj egyik tekintélyes középkori múlttal rendelkező, soknemzetiségű or-

1849. július 23-án, 125 évvel ezelőtt szavazták meg a nemzetiségi törvényt Szegeden.

szága Magyarország volt. Erdélyt is ide, de Horvátországot kivéve a csaknem 13 milliós országban közel 6 millió lélek vallotta magát magyarnak, a nem magyarok lélekszáma majdnem 7 millió volt. A magyar szupremáciát hirdető szemlélet, publicisztikában és tudományban, azt hangoztatta, hogy az ország lakóinak közel fele magyar lévén, e népet nemcsak történelmi múltja, hanem etnikai fölénye is feljogosítja arra, hogy az országot egységes és magyar nemzetállammá szervezze, hiszen a nem magyarok több nemzetiségre tagolódva, hozzá mérten külön-külön lényegesen kisebb számú népcsoportot alkotnak. Ezzel szemben mi, tudományban és publicisztikában, csak azt hangoztatjuk, hogy az ország lakóinak több mint fele más nyelvű nemzetiség volt, tehát nemzeti ébredésünk hangadói a magyarság pusztá számarányánál fogva is képtelen, irreális és retrográd célokat tűztek maguk elé.

Végletes álláspontok ezek, nemcsak sarkítanak, szükségképpen torzítanak is. A nemzetekké szerveződő Európának ugyanis nem Magyarország az egyetlen olyan állama, amelynek határai között a nemzet hivatalos nyelvét anyanyelvként beszélők és nem beszélők számaránya ilyen összetételű. Semmivel se kedvezőbb a cári Oroszbirodalom helyzete, alig-alig jobb a porosz királyságé és Angliáé, s ami a legmeglepőbb: semmivel sem nagyobb a franciaül beszélők számaránya a korabeli Franciaországban. A Konvent által 1790-ben elrendelt népszámlálás adatai szerint az ország lakosainak fele nem beszélt az államnyelvet.

Hogy nálunk a célok téveseknek bizonyultak, annak okait nem — vagy nemcsak — az etnikai arányokban kell keresni, hanem másutt, vagy másutt is.

Az 1848—49-ben történtek már közismertek. Nemzeti-nemzetiségi jogaik nevében előbb a horvátok, majd a szerbek, az erdélyi románok és szászok keltek fel — már a tények száraz megfogalmazása is tragikumot sejtet! — a magyar forradalom ellen. Az eseményekkel nem kell foglalkoznunk, mozgatóikat azonban szükséges röviden áttekinteni. Tulajdonképpen két fontos körülményt kellett volna mérlegelni e nemzetiségek vezetőinek. Az egyik: hogy a társadalmi haladást 1848 tavaszától, őszétől meg különösen, nemcsak a Duna völgyében, de egész Közép-Kelet-Európában a mi forradalmunk képviselte. A magyar március vezetői, ki meggyőződésből, ki kényszerből, de valóban készek voltak felszámolni a feudális rendet, hogy helyébe a korszerű polgárit állítsák. A másik: hogy 1848-ig e táj más nyelvű népeit, a történelmi Magyarország területén lakókat éppúgy, mint annak határain kívül élő nyelv- és néprokonokat, *mint etnikumot*, nem a magyar uralkodó körök tartották függésben.

A polgári nemzeti és a vele jelentkező nemzetiségi lét megteremtésének igazi gáncsvetői tehát épp azok a birodalmak voltak, amelyeknek elnyomó fegyvereikkel e nemzetiségi vezetők akkor szövetségre léptek. Világosabb lehetett volna előttük, hogy bármely alávetett nép többet várhat — várhatott volna — attól a másiktól, amelyiknek magának is küzdenie kellett saját függetlenségéért, felszabadulásáért, mint egy olyan monarchiától, amely immár századok óta egyként függőségben tartotta valamennyit. És még többet, ha e harcoló nép küzdelmének nem ellenfeleivé, hanem aktív részeseivé válnak. Ahogy Ioan Ghica írta Iancunak: „...ha a magyarok a románok nélkül győznek, abból semmi haszon nem származik a románokra, míg ha a románok együttműködésével győznek, akkor a magyarok nem tagadhatják meg, vagy nem tudják el nem ismerni a románok nemzeti jogait.”

Hibáztak azonban a magyar forradalom vezetői is. A lényegét tekintve korszerű és progresszív nemzetállam-koncepcióhoz ragaszkodva, nehezen ismerték fel és el, hogy saját nemzeteszemélyük és a nemzetiségek sajátos jogigénye egy töről fakad, s így önnön elveikkel kerülnek ellentétbe, ha ezek közösségi, etnikai igényeivel nem vetnek számot. Viszonylag sok időbe telt, amíg felismerték: itt és nekik nem elég a polgári jogegyenlőséget s a társadalmi haladás vívmányait kiterjeszteni az ország valamennyi polgárára, hanem — szemben az általános európai gyakorlattal — jóval többet kell áldozni, ha tartani akarják az ország egységét.

Leszögezhetjük: az itt élő népek vezetői, mind az egyik, mind a másik oldalon, szinte az összeomlás pillanatáig a nemzeti és nemzetiségi megfontolásokat helyezték előtérbe a társadalmi haladás szempontjainak ellenében, s e szerint is foglaltak

állást a sorsdöntő harcokban; későn ébredve rá, akkor is csak igen kevesek érdemé-
ként, a kézenfekvőre, az egyetemes és sajátos érdeket egyként legjobban szolgáló
megoldásra: a természetes szövetségi kapcsolatra.

Mindezek persze inkább csak elvileg, az osztó igazság és utólagos ítéletünk
mérlegén állják meg helyüket. Ezért is jár külön tisztelet a történelem pillanatnyi
szorításán felülemelkedni tudó igen kevés kivételnek. Bálcescu, a 48-as román
forradalmak legnagyobb alakja 1849 januárjában még ezt írja egy barátjának:
„... a nemzetiségi kérdést a szabadság fölé helyezem”, mert „a szabadságot könnyű
visszaszerezni, ha elvesz, de a nemzetiséget nem.” Júniusban már módosítja tételét:
„A nemzeteknek előbb közösen kellene kivívniuk felszabadulásukat, s azután fog-
lalkozni a maguk részleges felszabadulásával.” Avram Iancu pedig így ír Simonffy
ezredesnek: „... ebben a két testvérházában a magyar nem beszélhet létről és jövő-
ről a román nélkül, a román sem a magyar nélkül... Mindkét oldalról látjuk, hogy
a veszedelem közelről fenyeget bennünket, és mégsem tudunk megegyezni... Ha
egy Istenetek van az égben és egy hazátok a földön, más eszközökkel kezeljétek
bennünket”, hiszen „köztünk és köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek”.

És Kossuth? Ő így üzent Iancunak: „... a magyaroknak a románnal, s a román-
oknak a magyarral testvéries egyesülésben van mindegyiknek boldog jövője, nem
pedig ha az egyik el hagyja magát ámíttatni a másik elnyomására, mert akkor oly
fegyverhez nyúl, mellyel magát is sújtja.”

Igaz, az idézettek felismeréseinek történeti értékét csorbitja, hogy az olasz
alkotmány és a szabadságharc utolsó hónapjai érlelték meg azokat. Vajon miért a
legjobbknál is a késelem? Mi zavarta össze ennyire a látóhatárt?

„Az ostobaság — írja Illyés Petőfi-jében — minden formája közt a legveszedel-
mesebb a tevékeny ostobaság.” Kollowrat, a bukott Metternich utóda, a másik
„rossz koponya... egy helyesnek tetsző gondolatmenetet tett bután-ravasz taktikája
gerincévé”, mindjárt 1848 márciusában. „Ha a magyaroknak jár a függetlenség,
miért ne járhatna a többi nemzetiségnek is? Állítsuk hát ezeket is talpra, de —
ő ellenük... A taktika, mely merőben a nemzeti elfogultság felkeltésére alapult,
bevált.”

A megrettent birodalmi hatalom most is, mint mindig, ha veszélybe került, újra
a bevált recepthez nyúlt: oszd meg és uralkodj! A gyűlölködés e sugalmazó, buzdító,
álnokul ígérgető kamarilla-fogás nélkül aligha fajulhatott volna a fegyveres felkelé-
sekig. Tudnunk kell, hogy tartós elnyomatás után alkalmazni sem nagyon kell az
elvet, hat már magától, hiszen évszázadok során szinte átítatja az elnyomottak gon-
dolkodását, reflexeik aszerint működnek, s annak útján-módján próbálnak helyze-
tükön változtatni. Az egymás ellen uszított feleknek ha nem is felmentésül, de
mindenképpen mentségül szolgál, hogy a másik is e rossz játék szabályai szerint, a
trónterem hátsó bejáratán át próbált eljutni a maga igazához. A buta-ravasz tak-
tika persze volt annyira agyafúrt, hogy a jóindulat látszatát keltse azok előtt is,
akiknek pedig torkára tette már a kést. Jogos hát a szlovák történészek egyik
szemrehányása: 1848-ban nemcsak ők, hanem eleinte mi is kilincselünk az udvar-
nál. Valóban: magyarok és nem magyarok hónapokon át külön-külön, de azonos
útvesztőt járva, nem a Habsburg-ház ellenében, hanem vele megegyezve, egymás
rovására szerettek volna célhoz érni. Ezt a táncot azonban a Batthyány-kormány
csak az őszig járhatta, amíg ránk nem tört a háttérben szerveződött fegyveres ellen-
forradalom. A frontok kitisztultak. Magyarország ettől kezdve a forradalom, az
udvar pedig a reakció fellegvára lett Európában. Választani csak a kettő között
lehetett.

Amikor a magyar kormány álláspontját megítéljük, azt sem mérlegeljük kellő-
képpen, hogy miután az udvarral való egyezkedés útjai eltorlaszolódtak, az ország
minden erejét az önvédelmi háborúra kellett összpontosítani. Idő arra, hogy más,
megoldatlan kérdésekkel foglalkozzanak, nem sok maradhatott. De ahogy a tavaszi
győzelmek nyomán lélegzethez jutottak, s a trónfosztással elvágták az utolsó szála-
kat, az új kormány nyomban hozzálátott a jobbágyfelszabadítást radikálisan lezáró
és a nemzetiségek megbékéltetését célzó törvényhozási munkálatok előkészítéséhez.

„Ha előttünk — írja 1849. március 6-án a baloldali radikálisok lapja, a Március Tizenötödike — a haza rendezésében tabula rasa volna, tehethők szabadon, ami tetszik: akkor minden kétkedés nélkül azt mondanók: Magyarország, Erdély, Horvátország, sőt, ha kívánják, a felsőmegyei szlávság külön e naptól fogva egy szövetséges köztársaság.” De most harcolni és győzni kell előbb — mondja tovább a fejtegetés —, s e kérdésekről tanácskozni csak azután lehet; előbb a forradalmat kell megmenteni, s csak aztán rendezni közös ügyeinket.

Végére hagytuk a legkényesebbet. Itt is leírtuk, de nincs olyan tankönyvünk, nem jelent meg e témakörből egyetlen valamirevaló írás, amely a magyar vezetés legfőbb hibáját ne abban foglalná össze, hogy nem akart, nem tudott lemondani a polgári nemzetállam koncepciójáról. Az elmarasztalásban sok igazság van, de a teljes történeti igazságnak ez csak egyik fele. Egyrészt azért, mert a nem magyar népeknél is ugyanolyan koncepciók bontakoztak, mint a magyaroknál. Délen az illirizmus, északon az ősi szlovák föld legendája szolgált a nemzeti eszme bázisául, keleten a dáko-román elméletből táplálkozó nagyromán nacionalizmus hatotta át mindjobban a vezetőket. Úgy, ahogy a hun-magyar legenda a reformnemzedéket. Itt és amott azonos tartalmú — de nem azonos esélyű — romantikus nacionalizmusok feszültek egymásnak.

Másrészt: nem igaz, hogy a magyar forradalom vezetői között ne lettek volna többen is, akik fel tudták volna fogni a nem magyar törekvések természetét, lényegét, s csupán a kamarilla mesterkedésének tulajdonították volna lázongásaikat. „En megérteném — idézi fel Kossuth szavait az egyik Bălcescu-levél — ha függetlenségükért és Havasalfölddel való egyesülésükért kelnének fel [tudniillik az erdélyi románok]. Ez legalább eszme volna, amit megérték...” Azt viszont már vádként emlegette Kossuth, hogy hallomása szerint az erdélyi románság valamiféle Dácia-királyság megalakítását forgatja fejében. Ezt azonban, nyugtatja meg őt Bălcescu, csak „az oroszok találták ki az egyenlenségek közénk és a magyarok közé való bedobása végett”.

Az őket is hajtó eszmét értette Kossuth s nyilván értették rajta kívül mások is. A meg nem értés okait nem itt, másutt kell keresni. Érteni értem — idézi tovább Kossuth szavait Bălcescu —, de „nem fogadhatom el, mert nem szabad szétदारabolni az országot”. És ezt nemcsak Kossuth vallotta, hanem a „kravátlis tábornok” Klapkától a nyakravaló nélküli Petőfi Sándorig mindenki, aki népével és országával szemben más-más okból, más-más szinteken, de felelősnek érezte magát. Ha volt nemzeti egység, ha volt osztatlan gondolat, ebben volt, és ez volt az. És ez érthető. Hiszen gondoljuk csak meg jól: a forradalom vezetői új világ teremtoinek vallották-hirdették magukat; kezdhették-e vajon azzal, hogy az egyébként is megszaggatott történelmi örökséget éppen ők zilálják és herdálják tovább? Nemcsak a korszerű nemzeti eszme, amelynek jó részük megszállottja volt, hanem a pusztá felelősség egy közel 1000 éves történelmi múlttal, egy emelkedni vágyó ország és nép jelenével és jövőjével szemben sem engedhette, hogy másként gondolkodjanak. Reálpolitikusok lévén, felismerték a dolgok sorrendjében rejlő logikát, és ez — az előbbiekből következik — megrémítette őket.

Igaz — és a Kossuth-nyilatkozatból is ez tetszik ki —, sem a románok, sem a szerbek és szlovákok nem hangoztatták, hogy akkor lakott területeikkel szomszédos testvéreikhez akarnak csatlakozni. De az ideológia (illirizmus, pánszlávizmus, dáko-román elmélet) nem hagyhatott kétséget: a végső, a holnaputáni cél a kiszakadás. Bălcescu írta Pestről Ghicának: „Nagyon is elterjedtek már azok a vágyak, melyek a románokat és a szlávokat a török birodalomban élő testvéreik felé hajtják, hogy velük együtt teremtsék meg nemzeti egységüket.” A konkrétan megfogalmazott követelés a nemzetiségi és területi autonómia volt.

Eleink egyik — igen gyenge, mondhatjuk: átlátszó — ellenérve az volt, hogy a kiváltságok eltörlése után nem lehet újfajta privilégiumokkal megosztani a polgári jogegyenlőségre épülő társadalmat. A másikat és sokkal súlyosabbat Kossuth, megint csak Kossuth fogalmazta meg legvilágosabban, Iancunak július 5-én írt levelében: „...hogy egy országban több diplomatikai nyelv lehessen, ha azon ország egy test

akar lenni, ezt nem érthetem. Kivált nem érthetem ott, ahol a különböző nyelvű népfajok nem külön arrondírozott területeken, egymástól elválasztva, hanem vegyesen és keverve laknak. Ily országot nyelvek szerint sem felosztani, sem kormányozni nem lehet, ha csak az országot eldarabolni nem akarjuk...”

Kossuth, akit szeretnek ábrándkergetőnek bélyegezni, a kor egyik nagy kérdésének megítélésében vérbeli realistának bizonyult. Ne feledjük: a minden népet, népcsoportot magával ragadó nemzeti ébredés korszakában vagyunk. A politika nyelvén ez annyit jelent: ha akkor bármely ország nemzetiségei területi és politikai különálláshoz jutottak volna, vagyis nyelv és terület szerint felosztódott volna az ország, ez óhatatlanul és törvényszerűen az ország feldarabolásához, majd megszűntetéséhez vezetett volna. De Kossuth nem állt meg itt; fontos és döntő lépést tett előre, s éppen ez emeli őt kortársai fölé. A néprajzi-területi alapokon nyugvó elrendezést kockázatosnak látja a féltett magyar szupremácián nyugvó területi integritás szempontjából, de — és itt a nyomósabb érv! — lehetetlennek a Duna-táj viszonyainak ismeretében. Lehetetlennek, mert a területi rendezés elvének alkalmazása ott, ahol „a népfajok nem külön arrondírozott területeken, egymástól elválasztva, hanem vegyesen és keverten laknak” — képtelenség.

Összegezve az eddig mondottakat: nemcsak a fegyveres harc és a forradalom törvényei, nemcsak a kor nemzeteszmeje, nemcsak a történelmi és országvezetői felelősség, de a pusztá válóság, a dunai népek bábeli kevertsége sem tette lehetővé, hogy akár legjobbjaink is elfogadják a területi elv szerinti rendezés gondolatát. Kossuth előtt már földerengett, meglátásában ott szunnyadt a később kiérlelt gondolat. Még nem tudott elszakadni az egy-országban való gondolkodástól, de éppen e nehézségi erő, amely most visszafogta, lendíti majd át a jobb, az emberibb megoldáshoz. Az igazság egyik felét a markában tartotta már akkor, az évek és kudarcok tanulságai azután kezébe adták annak másik felét is.

A területi elv alkalmazása, akárcsak az autonómia szintjén is, lehetetlen volt; a forradalom és szabadságharc kormánya és országgyűlése mégis lépett egyet előre. Végül — s a szó ez esetben eredeti értelme szerint a végső pillanatot jelenti — kidolgozta és elfogadta Európa első nemzetiségi törvényét, olyan művet hagyva ezzel az utókorra, amely horderejénél, példamutatásánál fogva is méltó múltunk egyik legnagyobbismerű korszakához. De ne legyünk elfogultak, az érdem nem minket illet csupán. A mű szinte a táj valamennyi felelős gondolkodójának, politikusának össz munkája révén született. Igen fontos szerepet vállalt magára Bălcescu, aki Havasalföldről hozzánk menekülve, szüntelenül tárgyalt és agitált, hogy magyarok és nem magyarok megbékélését és összefogását mielőbb tető alá hozza. A törvény alapelvei tulajdonképpen azon a megbékélési tervezeten (Projet de pacification) nyugszanak, amelyet két héttel a törvényt megelőzve Kossuth és ő írt alá, s amely a magyarok és erdélyi románok viszálykodását rendezte volna.

A jószándék azonban — botor emberi sors! — nem mindig elegendő. Esetenként a kényszerítő körülmények ereje, vagy hamis illúziók szétfoslása kell még ahhoz, hogy történelmi értékű és érvényű művek szülessenek. Az úgynevezett olmtüzi alkotmánynak például jelentős taszító funkciója volt, bár osztrák alkotói nem így képzelték. A nemzetiségeknél csalódást, kiábrándulást keltve, vezetőik egy részét eltávolította az udvartól, a magyarokat pedig a végső szakításra sarkallva, arra ösztönözte, hogy a nemzetiségekhez közeledjenek. Ami tehát az önleplező udvartól taszította, az szükségképpen egymás irányába vonzotta a Duna-táj népeit. Számitásba kell venni a fegyverek kényszerítő erejét is. A tavaszi győzelmek a nemzetiségeket, viszont az orosz intervenció és a júliusi kudarcok a magyarokat hajlították a megbékélés felé.

A törvényt három napon át tárgyalták Szegeden, zárt ülésen. 1849. július 28-án, másfél óras nyilvános ülésen rövid, de kemény vita után az országgyűlés jogerőre emelte. Szemere Bertalan terjesztette elő, egyikét mondván „azon szabatos, szép beszédeknek, melyekkel egyaránt meggyőzni és gyönyörködtetni tudta hallgatóit”.

A 17 szakaszból álló törvény első pontja kimondja: „A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése, következésként ezennel biztosítottatik.” A törvény első, nagyobb fele a nyelvhasználatról foglalkozik. Elsőként leszögezi, hogy a kormányzásban, közigazgatásban, törvényhozásban és hadügyekben mint „diplomatikai nyelv”, a magyar „használtatik”. Ezzel szemben anyanyelvét szabadon használhatja mindenki a községi tanácskozásokon, a megyei törvényhatósági üléseken, az első fokú bírósági tárgyalásokon. A tanítás, az anyakönyvezés, az egyházi ügyvitel és a nemzetörvezénylet nyelve azonos a helység lakóinak anyanyelvével. A községi jegyzőkönyvek nyelve felől többségi határozat dönt; ha egy törvényhatóság (megye, város) népességének felét meghaladja valamely nemzetiség, akkor — kívánságra — annak nyelvén is kell készíteni a jegyzőkönyveket. Folyamodványát bárki, bármely hatósághoz, bármely nyelven megírhatja.

A törvény széles körű jogokkal ruházza fel az illetékes nemzetiségi egyházakat is. A görög egyházak, iskolák ugyanolyan jogokat élveznek (zsinnattartás, püspök-választás stb.), mint az ország egyéb egyházai; ők kezelik iskoláikat és alapítványait; a pesti egyetemen számukra külön hittankart állítanak.

Egyik fontos pont a 14. számú: „A hivatalra s tisztségekre alkalmazás, nyelv és vallás figyelembevételével nélkül általában az érdem és képesség szerint fog történni.” Végül a törvény külön felhatalmazza a kormányt, „hogy a szerbek és románok méltányos kívánatait” meghallgassa, és „minden alapos sérelmeiket megszüntesse”. A fegyverletevőknek pedig általános közkegyelmet ígért.

A törvény kétségek nélkül elnagyolt, a sietség nyomairól árulkodik. Sok fontos kérdést még csak nem is érint. Ahogy ma mondanók: kerettörvény volt. Készítője és jóváhagyói annak is szánták. A 15. pont meg is mondja: „...a kormány felhatalmaztatik és illetőleg köteleességévé tétetik, ezen elvek alapján fogantatási és intézkedéseit.”

Területi autonómiát a törvény ugyan nem adott, de azon kívül mindent, amit egy nemzetiség maga megtartásához, nyelve és kultúrája ápolásához, népiségének szabadabb kibontásához megkívánhatott. Adott? Adott volna, ha nem az utolsó pillanatban emeli jogerőre a forradalom nemzetgyűlése, ha lett volna idő arra, hogy a Duna-völgy népeinek összeforrasztó normájává váljék, annak kiindulópontja legyen.

Így ez a törvény csak példát adhatott; példát egy jobb korba érkező nemzedéknek és Európának. „A nemzetgyűlés — írta Szemere, a törvényre utalva, a kormánybiztosoknak — oly politikánkat vetette meg az alapját ... melyet Európa követni fog, de példát rá még egy kormány sem adott...” Javaslatát betervező beszédében pedig ezt mondta: „Hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságot kívánták és nyerték meg, *mi értjük az új történet új forradalmait, és hogy mi nem csak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek a saját nemzetiségüket is.*”

A kiemelést nem mi végeztük, hanem a történelem, s a mögöttünk hagyott ötvenéves század. Esméit — a nemzetit és polgárit — a magyar 48 éppúgy, mint Európa többi hasonló mozgalma és forradalma, a franciáktól kölcsönözte. Az eszmények eszménye nálunk is, mint másutt, a nagy francia forradalom volt. De nem a nemzetiségek ügyében.

Ádám Péter állapítja meg a Világosság ez évi 1. számában: „A baszkot, a provenzálit és a bretont egészen a XVIII. századig nem érte komolyabb károsodás. A forradalom alatt azonban, mivel a jakobinusok szerint a nemzeti egység csak a nyelvi egységesítés útján valósítható meg, valóságos hajszá indult meg e nyelvek ellen. »Egy nyelvnek kell lennie — jelentette ki Barére a köztársaság 2. esztendőjében —, amiként köztársaság is csak egy van!«” „Miután a népszámlálás során kiderült, hogy a lakosság fele nem beszél franciául — folytatja a Világosság cikkírója —, nem utolsósorban ezért vették tervbe az elemi iskolai oktatás bevezetését. Sőt egy ideig még az is megfordult a jakobinusok fejében, hogy a kis baszkokat, bretonokat és provenzálakat francia nyelvterületre vigyék: így akarták elfeledtetni velük azokat az »ellenforradalmár« nyelveket, melyeket anyjuktól tanultak.”

A jakobinus Franciaország példáját idéztük, a klasszikus polgári forradalom hazájának példáját. Azét a Franciaországot, ahol alig 20-30 évvel 1849 után a gyermekek fele az iskolában meg se mukkanhatott anyanyelvén, s ha mégis: megszegyénítő táblát kapott a nyakába. Azét a Franciaországot, amely ádáz harcot vívott a nemzetiségi nyelvek ellen, miközben politikusai és közéleti hangadói harsány szövegeket visszhangoztak az „ázsiai hun-magyarok” nemzetiségi brutalitásairól.

De a kör tovább is tágítható. Mi nemzetiségi törvényt alkottunk akkor, amikor a feldarabolt Lengyelország porosz térfelén kíméletlen alapossággal folyt a germanizálás, a cári Oroszország nemzetiségi részein az oroszosítás; amikor írek tízezrei menekültek alávetett sorsuk elől Nagy-Britanniából, amikor terror sújtotta a jogokat követelő spanyolországi katalánokat és felkelések morajlottak végig Norvégián a svéd uralom ellen.

Ami tehát a törvény társadalmi progresszivitását és humánumát illeti, nincs mit szégyenkezünk. 125 év távlatából mérlegelve s a korabeli Európát látva, csak büszkeséggel gondolhatunk rá.

De éppen elsőségében, elsőségénél fogva előre jelzett ez a törvény mást is. A gyengeséget. Azt, hogy a magyarság első olyan államalkotó népe lesz — és lett — Európának, amelyik nem tud, nem képes megbirkózni a történelmi határait szétfeszíteni törekvő nemzetiségekkel. Jelezte a felismerést, hogy szilárd és egyetlen nemzetállam — a kor állameszménye — megteremtésének itt, a Kárpát-medencében nem sok az esélye.

Hogy a megbékélési szándék kölcsönösen és hosszú távra szólóan csakugyan őszinte volt-e, vagy csupán a kényszerű körülmények kicsikarta pillanatnyi engedékenysége, eldönteni ma már nem lehet. Az események nem engedélyezték a szükséges kifutási időt. A megbékélni látszókat a megbékélés törvényével együtt „magasabb érdekek” fegyveres ereje kisöpörte innen. Utalni persze lehet erre is, arra is. A 48-as ifjú Andrássy Gyula, ki az emigrációt is megjárván, később a kiegyezés első miniszterelnöke és snájdig dualista külügyérré serdült, 1849. július 11-én, belgrádi tárgyalásaival kapcsolatban proklamáció kibocsátását javasolta, amelyben a kormány leszögezné: nincs szándékunkban „elvenni a nemzetiségek jogait... nem kívánjuk a magyar nyelvnek szupremáciáját”. Egy ilyen nyilatkozattal — írja — „nem veszítenénk semmit, mert a győztes módosíthat, ha pedig legyőzik, úgyis mindegy”. Lássuk, milyen szándékról árulkodik a legkövetkezetesebb román forradalmár, Bălcescu egyik-másik bizalmas levele? Íme egy példa: „A románokhoz pedig így szóltam: Rabszolga sorsból egyszerre nem emelkedhettek úri sorba; következetesképp elégedjete meg azzal, ha egyelőre a magyaroknál valamivel lejjebb álltok. A jövő úgyis a tiétek... Áldozatokat kell vállalni a jelenben, hogy a jövő előnyöket hozzon.”

Viszont az egészséges önértékelés túl nem találunk hátsó gondolatokat Teleki Lászlónak, s a mőcsok ifjú vezérének, Avram Iancunak megbékélésre hajló törekvéseiben. Végül, de nem utolsósorban forradalmunk legnagyobb alakjának helyzetfelismerését és szándékának tisztaságát, vagy csak: látóhatárának tisztulását tanúsítja, mintegy visszamenőlegesen is az a nagyszabású terv, amit az emigrációban dolgozott ki, és amit, mint egyetlen megoldást tanácsolt a Duna-táj népeinek. A helyzetfelismerésben és a megbékélés útján messzebb nála e tájon soha senki nem jutott. Kossuth dunai konföderációs terve azonban a mind mélyebbre ivódó gyűlölködésben jóformán visszhangtalan maradt s lekerült a történelem napirendjéről.

Csdálkozzunk-e, hogy a törvényt az 1867 utáni kor szinte agyonhallgatta? Nincs miért. Természetes.

A 67-es kiegyezés, mint tudjuk, egy forradalmi és ellenforradalmi hullám mélypontján jött létre, kölcsönös kudarcok és vereségek után. Tehát kompromisszum terméke. S ez is fontos volt: a kompromisszum, mint történeti realitás hangoztatása. De miért nem léptünk egyet-egyet a kevésbé járatos ösvényeken dél, kelet, észak felé, a nemzetiségek felé? Mert kétfelé nem lehet egyszerre kiegyezni? Valóban. Pedig kiegyezés a szomszédokkal épp a nemzetiségek hídjain, ez lett volna

a „kiegyezés” igazi forradalmi hagyománya. Nem a 67-esé, hanem a másiké: a 48-nál is radikálisabb 49 hagyománya.

És ezzel jutottunk el a főbűnhöz.

A 67-es alapról induló magyar uralkodó köröknek ma felrójuk azt — és szinte csak azt —, hogy a kiegyezést követő 50 esztendőn át brutálisan visszaverték, le-törték a nemzetiségek jogos, egészen az elszakadásig jutó törekvéseit, s jogaik további csorbítására, fokozatos — bár eredménytelen — asszimilálásukra törekedtek. Ezt, és csak ezt adagoljuk az oktatás valamennyi fokán, tudományban, publicisztikában, a tömegkommunikáció valamennyi csatornáján, különösen a zsurnalisztikában.

De ha megpróbálnánk kilépni ebből a negatív előjelű hungarocentrikus, köldök-néző szemléletből, mely sajátosan magyar bűnökké avatott oly vétkeket, amelyek mint általános polgári bűnök, Európa-szerte elterjedtek volna, akkor egy alapos, a tényeket tisztelő összehasonlításból kiderülne, hogy ezek a magyar uralkodó körök semmivel se voltak rosszabbak ebben a vonatkozásban, mint a korabeli franciák, spanyolok, angolok, oroszok, osztrákok, poroszek, vagy a későbbi csehszlovák, román, jugoszláv vezető osztályok. Nem voltak kegyetlenebbek, igaz, elnézőbbek sem igen.

Félreértés ne essék, eszünk ágában sincs menlevelet kérni a 67 utáni magyar nemzetiségi politikának azon az alapon, hogy vétkeiben a burzsoá Európa valamennyi nemzetállama osztozott, vagy mert később ellenünk is elkövették azokat. Tudjuk, a rablót vétke alól nem mentesíti, ha vele egyidőben, utána, vagy éppen tőle mások is raboltak. Megismételjük: *ez a politika vitathatatlanul vétkes és hibás volt, csak nem éppen sajátosan magyar.*

De miért hallgatunk arról, amit a 67 utáni magyar uralkodó körök sajátosan magyar bűnének kell tekinteni? Arról, hogy legnagyobb bűnüket éppen saját nemzetük ellen követték el. Hogy rossz utat választottak és követtek, rossz partnert kerestek és találtak, rossz és elítélendő módszereket alkalmaztak ahhoz, hogy megtartsák, meg tudják tartani az országot; pontosabban: hogy együtt tudják tartani a magyarságot. S hogy ennek következtében az ország igenis darabjaira hullt, s e széthullás a magyar anyanyelvű lakosság közel egyharmadát leszakította etnikai törzséről és kisebbségi sorsba sodorta. Ezért, elsősorban ezért kell országvesztőknek nevezni őket. Bűnös tévedések sorozatát követték el azzal, hogy népük és nemzetiségeik — s ezzel a Duna-völgy — sorsát nem 1849 júliusának szellemében, hanem a 67-es elvek jegyében vélték elrendezni. Kétszeresen lesújtó, hogy népünk történetének egyik legmegrázóbb fordulópontja, a trianoni békediktátum sem tudta tévelygő és önös illúzióikból a valóságra ébreszteni őket.

Ez volt a főbűnük, de a történeti igazsághoz tartozik, nem ez volt az egyedüli oka a széthullásnak. Hiszen kétségbe nem vonható tények tanúsítják: sem Franciaország, sem Anglia, sem Spanyol-, Német és Oroszország nem veszítette el történelmi területeinek kétharmadát azért, mert elnyomta és asszimilálni akarta nemzetiségeit. Túl az elkövetett vétkeken, éppen ezért tekintetbe kell venni, hogy Magyarország nem volt független ország, valójában tehát saját sorsa felett sem rendelkezett szabadon. A dualizmus korában sem természetszerűleg. Függetlenségéért magának is küzdenie kellett vagy kellett volna. Igen fontos tényező volt az is, hogy az itt élő nemzetiségek egy- vagy rokon nyelvű törzsei kívül éltek országunk határain, s azok időközben önálló nemzetállamokká szerveződtek vagy készültek szerveződni. Jogaikért folytatott küzdelmükben tehát egyik sem volt csak magára utalva (mint pl. a provenszálok vagy a katalánok), s helyzetüket a biztató példák láttán sohasem érezhették reménytelennek. Ha tőlük semmiféle támogatást sem kaptak volna, maga a pusztá tény is bátorító lehetett. Végül nem lehet számításon kívül hagyni az európai erőviszonyok átrendeződését, az újfajta egyensúlypolitika hatalmi érdekeit sem.

1945 után úgy látszott: az 1849-i törvény végre elfoglalja méltó helyét múltunk progresszív hagyományai sorában. A lelkesedés azonban fokozatosan lanyhult. Az értékelés színei fakultak, majdhogynem bagatellizálunk már. Kevés szó esik róla, ami esik, fanyar, fitymáló: későn jött, semmit sem ért, keveset adott... Mi lehet ennek

az oka? Az egyik gyaníthatólag az, hogy újra az érdeklődés előterébe került a kiegyezés. Nem a 49-i, hanem a másik. S ez az új kiegyezéscentrikusság mintha ismét kiütötte volna 1849 júliusának hagyományát.

Ma is 67 felett meditatálunk. Évtizedenként értékeljük újra, látjuk és láttatjuk borúsabban, vagy éppen derűsebben. A mindenkori helyzetektől és ötletektől függően. Úgy keringünk körülötte, mint ama vacsoravesztő lepke a lámpa körül. A 67-es kiegyezés köldökzsinórjától, úgy tűnik, gondolkodó közvéleményünk, de tudós történetírásunk se igen tudja magát elszakítani.

És az előjelek ugyan lehetnek mások, az ok és okozat rendje fordított; mégis: ma már, a történelem készítette egyenlegben ugyanaz a végeredmény nyomja szomszédainkat is. A végső mérleg szempontjából ugyanis mindegy, hogy a hatásra reagáló ellenhatás szülte-e és tartósította az indulatokat, csontosította a szemléletet — köldökzsinórjuk az ellentétes oldalon bár, de ugyanúgy a 67-es kiegyezés testével nőtt össze, mint a mienk. Felfogásuk annak mintegy ellentétes, fordított tükörképe.

Itt, e tájon 1848-ban fakadtak fel igazán a gyűlölködés gócai. De, hosszas vajúdas után bár, 1849 megtalálni vélte, megtalálhatta volna az egyetlen lehetséges gyógyírt a megnyíló sebekre. Azzal, hogy a hónapok Szegeden a forradalom utolsó aktusaként megalkották Európa első és sokáig egyetlen nemzeti törvényét. Mégis, mind a hazai, mind a szomszédos történetírást lapozgatva, ma is az a benyomásunk támad, mintha példamutatók kizárólag a nemzetségek elnyomásában lettünk volna.

Ideje immár eltemetni Khuen-Héderváry s a tüzcsovás geszti grófok emlékét, Jellasic oktan és távolról sem dicsőséges betörését, a délvideki vérengzéseket, az újvidéki hideg napokat és a rákövetkező dermesztő heteket, a csendőrszuronyokat és a Maniu-gárdistákat, a vagonokat, a rettenet egymásra következő és egymásra duplázó korszakait. Emléküket, ha megőrizzük is, ne szellemük továbbélesztése, csak az intő és figyelmeztető tanulság érdekében tegyük.

Észak-, Közép- és Kelet-Európa térségein a múlt században — noha a buzgalom, mint tudjuk, cseppet sem hiányzott — egyetlen nép, állam és birodalom sem tudta teljes mértékben felszámolni nemzetségeit. Viszont — így tudtuk ezt nagyon sokáig — Nyugat-Európa néhány nemzetállama a határai közé került rokon vagy más ajkú nemzetségek jelentős hányadát a kelet-európaiak semmiben sem különböző könyörtelen eszközökkel magába olvasztotta, asszimilálta (Francia- és Spanyolország, Anglia). A legfrissebb híradások szerint azonban ez is csak látszatra sikerült azoknak a franciáknak is, akiknek országa pedig az általános köztudatban a leginkább kompakt, szinte már steril európai nemzeti államnak látszott.

Európa népeit így hát nemcsak a társadalmi rendszerek különbözősége, s tőkés térfelel az osztályok ellentétes érdekei tagolják, noha pillanatnyi sorsában kétségkívül ez az alapvető tagozódás. Kontinensünket azonban sok százados történelmi múlttal rendelkező, annak fordulói alakult és edződött országok és nemzetállamok rendszere hálózta át. Az országhatárok viszont nem az etnikai határok mentén húzódnak, s így az országokra tagolt földrészt tovább bontják a sajátos múltú és kultúrájú, alárendelt, vagy éppen alávetett helyzetű, tömbökben vagy szórványokban élő nemzetségek, amelyeknek ügye — ma már a nyugati marxisták és baloldali polgárok is elismerik — feltétlenül rendezést kíván. Korunkban „a nagy egységek megszületése — írja francia gondolatok nyomán Gáll Ernő A HÉT egyik számában — nem jelenti a nemzeti-nemzetségi azonosságok és keretek radikális felszámolását”. A fejlődésnek egy „...bipoláris világhoz kell vezetnie. Az egyik pólust a nagy társadalom-gazdasági, földrészeket átfogó vagy planetáris jellegű képződmények alkotják, a másik sarkon viszont — az előbbieket kiegészítve — éppen az életképes kis közösségeket találjuk... A jövő „planetáris embere” nem valamilyen jellegtelen, anacionális szabványtermék lesz...”

„Engedtessek meg minden népeknek — mondotta a törvényjavaslatot beterjesztő magyar miniszterelnök — a nemzet szabad kifejlődése. A nemzetség nem cél, hanem eszköze a szabadságnak, mint a szabadság sem cél, hanem eszköze az emberi és polgári tökéletesedésnek.” Neki felel és mindnyájunknak szól a betegszobában összegező Illyés Gyula: „...nem lehet szociális szabadság nemzeti és nemzetségi szabadság nélkül.”

Tíz hónap a haza szolgálatában

EGY 48-AS HONVÉDTISZT KIADATLAN EMLÉKIRATÁBÓL

Megsárgult iratköteget őriz a vásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtára. A borítón: Életem 1827—1914. A több száz oldalas visszaemlékezés szerzője *Garzó Imre*, az intézet egykori tanára és igazgatója.

Garzó Imre 1827. október 22-én Kecskeméten született. Líceumi, majd mérnöki tanulmányai a reformkor idejére estek, s ez meghatározta életének, törekvéseinek közvetlen célját is. Maga Garzó így ír erről: „A föllendülés leggyorsabban a főiskolák ifjúságait hatotta át, s ragadta magával olyképpen, hogy azok egyszerre egy eljövendő eszményi világ, haza megvalósítására érezték magukat hivatottaknak.” A mérnöki tanfolyam elvégzése után Somogy megyébe került gyakorlatra (1845). Napi teendői mellett sok szépirodalmi és történelmi művet olvashatott (Shakespeare, Rousseau, Szalay László), tanulmányai és foglalkozása mégis a természettudományok felé fordították érdeklődését.

1848. szeptember 12-én — Jellasics betörésének hírére — felhagyott munkájával, s jelentkezett a honvédseregbe. Az alább olvasható szemelvények éppen ott szerzett élményeiről szólnak, így erre most nem kívánunk részletesebben kitérni. Világos után őt is eléri annyi tisztársa sorsa: besorozták a császári hadseregbe, s Firenzébe vezényelték, ahonnan 1851-ben megváltás útján szabadult.

A következő évben letette ugyan utolsó mérnöki vizsgáját, de már megérlelődött benne a döntés: más pályát választ. „Választásom a tanárságra esett, nevezetesen... a bölcséleti tanfolyamban a mennyiségtani és természettani oktatásra.” Kisebb-nagyobb kitérők után, 1862. október 3-án érkezett Hódmezővásárhelyre, s foglalta el katedráját.

Garzó Imre az értelmiségtől elválaszthatatlannak tartotta a közéleti szereplést. Jó példával maga járt elől. 1870-ben „Hód-mező-vásárhelyi Szemle” címen folyóiratot szerkesztett; több éven át elnökösködött a vásárhelyi Vöröskereszt Egyletnél; szervezett népbankot; patronált műkedvelő társaságokat. Mint a Körös—Tisza—Maros Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat alelnöke fő szervezője és mozgatója volt a belvizek szabályozásának, a várost védő körtöltés építésének.

Nyugdíjas éveiben könyvekbe, cikkekbe foglalta gondolatait, gazdag életpasztalatait. Csupán a legjelentősebbeket tudjuk megemlíteni: a Kanttal vitatkozó „Vázlatok a lélek természetrajzához” (1897); a kora nevelési rendszerét szellemesen és találóan bíráló, gyökeresen más oktatási rendszert felvázoló könyvét: „A közoktatás kérdéséhez” (1880); vagy saját és rétege — az eötvösi centralisták elvein nevelkedő, s a kiegyezéssel feltétel nélkül kibékülő — értelmiség nézeteit összefoglaló és tükröző művét: „A magyar hazafiság ellentétei” (1895).

Öregségének napjait visszaemlékezéseinek írásával töltötte Szaniszlón. Itt hunyt el 1914. szeptember 8-án. Garzó Imre életével, tetteivel példázta azt, amit így foglalt szavakba: „Minden foglalkozás, minden mesterség, minden munka művészetté minősülve tökéletesedik a tudásnál fogva, mellyel az végrehajtatik, s a cél és feladatnál fogva, melyet az szolgál.”

✱

1848 szeptemberében Garzó Imre őszinte lelkesedéssel és meggyőződéssel lépett a honvédsereg kötelékébe. Azt is tudnunk kell azonban, hogy nem tartozott a forradalom, szabadságharc legradikálisabb szárnyához. Az ő eszményképe nem Kossuth

Lajos, Perczel Mór (akinek parancsnoksága alatt is katonáskodott), hanem Görgey Artúr.

1895-ben *A magyar hazafiság ellentétei* című művében próbálta meg Garzó értékelni a szabadságharcot. Alapállása: „...nagy ideje, hogy erre a szabadságharcra is a keserűség és bosszú érzetétől megtisztult lélekkel tekintsünk vissza.” Így meg kell válnunk néhány illúziótól, de ezen az áron olyan tanulságokat nyerhetünk, amelyek méltók lesznek 1848–49 nemzeti és egyetemes történelmi jelentőségéhez.

E kiindulás ellenére sem mondhatjuk el Garzóról, hogy elfogulatlan. Garzó helyeselte az 1867-es kiegyezést, ezért visszaemlékezésében azok dicsőségét nagyítja fel, akik nem engedték meg a magyar nemzet és az udvar közötti jóvátehetetlen kenyértörést. Ilyen egyéniségnek látta Görgey Artúrt is. Garzó szerint a szabadságharcban az „öntudatos erő nyomatékát” Görgey diadalai és hadműveletei adták, „...nem hagyva ki ez utóbbiak közül a fegyverletétel sem.”

A szabadságharcról szóló visszaemlékezéseit Garzó 1896-ban vetette papírra. Bár leírásában még egy fél évszázad múltán is fel-felizzik a lelkesedés, tollát mégis a fent vázolt politikai meggyőződés vezette. A szabadságharc neves tábornokai villannak fel e sorokban (Aulich, Kazinczy, Pöltenberg, Perczel), a központi egyéniség egyértelműen a fővezér, Görgey lesz; tán épp a szerencsésebb arcát fordítva felénk (vö. a kivégzési jelenet, vagy az ácsi csata).

Garzó Imre rokonszenvvel közeledett a két dolgozó osztályhoz, különösen a parasztsághoz. A földművesnek, a „természet tanítványának” — ahogy Garzó írta — tudása szűk körű ugyan, de tárgyias és pozitív, józan, biztos és határozott, amiért is: „Valami megbecsülhetetlen kincs fekszik a földműves osztálynak ... természetében: a nemzet anyagi és erkölcsi erejének a fennmaradásának alapja.” E felfogásának tulajdoníthatók azok a meleg szavak, amelyekkel a vele harcoló paraszthonvédekről emlékezik meg.

✱

A szöveget mai helyesírással közöljük, a személy- és helyneveknél azonban megtartottuk az eredeti írásmódot.

VARSÁNYI PÉTER

[AZ ELSŐ KATONAÉLMÉNYEK. SCHWECHAT]

Október 16-ikán az önként vállalkozókból rögtönözve alakított II.-ik 12 fontos gyalogüteggel, mint irányzó, útban voltam Parendorf felé.

Ez a 12 fontos üteg nyolc lövegből állott, melyek közül hat sugárágyú volt hatos fogatokkal, kettő pedig rövid vetágyú (Haubitz) négyes fogatokkal... A személyzet létszáma 160 körül volt, s ennek kétharmada tűzér, egyharmada szekeres. Az üteg parancsnoka egy főhadnagy volt, régi tűzér, e mellett volt még egy hadnagy, szintén régi tűzér. Ezeken kívül nem volt az ütegnél több régi tűzér háromnál, kikre leginkább a lőszerkezelése és fölügyelete bízott; de volt három mérnök, négy theológus, négy jogot s néhány gimnáziumot végzett egyén, továbbá több iparos és kereskedő ifjú; a nagyobb rész pedig értelmes, írni-olvasni tudó gazdalegényekből került...

A parndorfi táborban töltött pihenőnapokat gyakorlatokra fordítottuk, leginkább a szekereszek miatt, kik a nehezen mozgó hatos fogatokkal nagy zavaroknak lehettek okozói a lövegeknek mozdonyról le- és mozdonyra fölakasztásánál.

Táborozásunknak az a hadiparancs vetett véget, amelynek következtében az egész parndorfi sereg fölkerekedvén, kiszabott rendben időközönként és csapatonként útnak indult Bruck felé, hol a határon átkelve hármass csatarendbe

állítottatott föl, s úgy haladt előre nagy óvatossággal az ellenséges földön, és gyakori megállapodással, de készen, hogy találkozzék az ellenséggel, mert ez már nem gyakorlat, hanem igazi ütközetre menetel volt. Mégis reánk nézve csak gyakorlat, de jótékony gyakorlat lett belőle. Másodnap délután, amint ismét megállapodás vezényeltetik, egyszersmind az a parancs érkezik hozzánk, hogy lemozdonyozzunk, és lövésre készen álljunk. Nem láttunk magunk előtt semmi új, semmi félelmetes jelenséget, de engem abban a pillanatban megdöbbenés, ösztönszerű félelem fogott el, mialatt ágyúim lemozdonyozását gépiesen intéztem, s ha hirtelen ekkor rohan meg bennünket valamely ellenség, nem tudom mi történik velem. Így már a másik pillanatban magamhoz tértem, s mintha újjászülettem volna, hevület és erély emelte föl lelkemet, és bátor nyugodtsággal, bármi következik. Nem következett semmi, néhány negyedóra múlva folytattuk előnyomulásunkat, és sem én, sem körülöttem senki nem is kérdezte, meg sem tudtuk, hogy mi volt az, hanem én átestem a félelem próbáján, és mindenkorra' edzve voltam ellene.

Október 30-ikára virradtunk, s folytatott előrehaladásunkban már ágyúzást hallottunk, mely mintha hívott volna bennünket, s amelynek tulajdonítottuk, hogy vezetésünk valóban gyorsabbodott is. Dél már elmúlt, mikor a csata színhelyén állást foglaltattak velünk: a tartalék dandárnak képeztük részét, s közvetlen fedezetünk huszárokból és gránátosokból állott. Emelkedett sík földön helyezkedtünk el, s ott kellett bevárnunk az események fejlődését, és a további parancsot. Előttünk több ezer lépésnyi távolban egy falu égett — később tudtuk meg, hogy Schwechat volt, melytől nyerte a csata is nevét —, irányában és körülötte füstfellegek között ágyúdörgésnél és puskaropogásnál ide-oda mozgó tömegek; ezen iránytól jobbra kisebb, balra még nagyobb távolságra hasonló jelenségek közt dulakodó tömegek; közben eme pontok irányában előrenyomuló kisebb-nagyobb csapatok és minden irányban száguldó egyes lovasok. Hát ez a csata. — Mindezen távolságok mögött messzire a késő őszi lég homályában szokatlanul magasra nyúló sötét vonalat láttam, melyben a bécsi Szent-István-tornyot véltem szemlélni. — Elmém üres volt minden gondolattól, de éreztem, miként halmozódnak érzékeimre és lelkemben a benyomások, amelyek soha addig nem is sejtett irányzatú hangulatot keltenek, amelyek néhány perc alatt egész korszakkal teszik érettebbé az ember eszmélkedését, s amelyeknek foglalatja egész életre szolgáltat az elmének anyagot legemelkedettebb eszmetársítási munkájához.

Azonban még alkonyodás előtt a jobb szárnyon hátrálni és bomladozni látszottak a tömegek, s nem is telt bele félóra, mikor előttünk volt, zavart futással, egy sereg részint kaszával, részint már semmivel se fegyverzett nemzetőr, s rajtuk is keresztül sietett biztosabb helyre, aminthogy néhány, a futók után bocsátott ellenséges ágyúgolyó mihozzánk is eljutott, de fáradtan és semmit sem találva. Később vonultak el mellettünk rendben visszatérő csapatok, mely visszavonulás az egész csatavonalon szemlélhető volt. Mi kiszögeztünk ágyúkkal és égő kanócokkal vártuk, hogy mi következik, de ellenségnek színét se láttuk, s mire sötétedni kezdett, mi is parancsot kaptunk helyünk elhagyására.

Késő este volt, mikor egy faluban szállásra jutottunk. November 1-sőjén virradatra megeredt az eső, mely csak délig tartott ugyan, de másnap délután ismét megeredt, amikor a köpcsényi határban emelt sáncok egyikébe kellett ütegünkkel beköltöznünk, hova késő estve, szakadó esőben érkeztünk meg, s hol, miután se fát, se szalmát nem fedeztünk föl, legkényelmesebbnek találtuk, hogy talpon állva csurogjon végig testünkön az esővíz; ebben az állapotban virradtuk is meg anélkül, hogy bárki is árult volna el zúgolódást vagy türelmetlenkedést, ellenben nem hiányoztak a humoros észrevételek és megjegyzések. Másnap pedig már kiderült, s mihelyt fát és szalmát, húst és italt bőven kaptunk, s lologó tűznél szárítkozhattunk és étkezhettünk: azonnal ki-

tört a jókedv, felhangzott a dal, mintha a kiállott viszontagságok csak az elnémult jókedv sűrítésére szolgáltak volna...

[A NAGY TÉLI VISSZAVONULÁS]

Pozsonyból Győrbe vonult az üteg egyéb csapatok kíséretében, ott is beszállásoltatott, s a nagy vásártéren folytatta gyakorlatait, mely gyakorlatok vezetésében már mint tűzmester lóháton vettem részt, ki azelőtt lovon sohasem ültem.

December második felében ütegünk a pinnyédi sáncokba vezényeltetett, s másnap, több más csapattal egyesítve, útnak indítottak bennünket déli irányban, mely utazásunk második napján a déli pihenést Bábólnán tartottuk. A mi ütegünknek éppen a vendégfogadó előtt esett megállási helye az országot hosszában, s én a vendéglőbe mentem be falatozni, lovamat az udvaron egy ágashoz akasztván; de csakhamar nagy robaj hallatszik az útról és riadó kiáltá, hogy „itt az ellenség”. Lóra kapva nehéz ágyúinkat és lőszerkocsijainkat már futásban értem, a két árok és a fásor közé foglalt úton, majd visszafelé tekintve, jókora távolságon fehérlő tömegben osztrák lovasságot láttam felénk nyomulni; engem pedig, vagy inkább lovamat körültem rohanó huszárok ragadták magukkal, s ekképpen szintén vágató ütegünktől el sem maradhattam. Mintegy negyedórai ilyen futással végét értük az utat közrefogó két ároknak és fásornak, s az ekként kitágult térségen az összekeveredve futó tömegből az ugyanazon csapatokhoz tartozó egyesek haladtukban is csoportosultak, s nyugodtabb sietéssel tartottak a kiemelkedő gerincnek, mely előttünk rohanó huszárok közel, az útra keresztirányban nyúlva vonta meg látásunk határát, s melyen a legelől futott csapatok megállapodva és arcot fordítva már rendezkedtek. Amint mi is erre a gerincre fölhajtottunk, hogy szintén megállapodva arcot fordítsunk és bevárjuk az általános rendezkedést; — ott láttuk az úttól nem messze állani Görgeit, a fővezért, csekély számú kísérettel, merev nyugodtsággal nézett el a mögöttünk maradt térségen, ahol még tünedeztek elő hozzánk siető kisebb tömegek, amelyek mögött még távolabb látható volt a szintén nekiterült csatarendben előretörő osztrák lovasság. Ekkor láttam először Görgeit, és így látva őtet az a szorongástól sem ment izgatottság, mely az egészen váratlanul beállott helyzetnek válsággal fenyegető volta miatt elfogott, egyszerre eltűnt, s azt a bizalom váltotta föl.

Azonnal lemozdonyoztunk, s néhány lövéssel tüzeltük meg az osztrákok merész lovasságát, mely azután szintén megfordult, és eltűnt szemeink elől.

Ez a futás szolgált nekem lovaglási tanfolyamul. És Görgeinek amaz itt látott alakja vésődött az én emlékezetembe kitörölhetetlenül...

A mi világtól elszigetelt állapotunkban is, tisztán abból következtetve és ítélve, amit szemünkkel láttunk, és amiben tényleg részt vettünk, tudtuk azt, hogy Pesten ez alkalommal a nemzet ügyeit és a hadviselést intéző férfiak között nagy elhatározásoknak kell eldöntetniök; de naiv kiskorúsággal nem is gondolva arra, hogy mi még bírálói is lehetnénk nagyjaink döntéseinek, s nyugodt önfeledtségben amiatt, mert akármire vált volna ama döntő elhatározás, *mi az által teszünk legjobb szolgálatot, s az által töltjük be igazán hivatásunkat, ha amaz elhatározás végrehajtásában mindazt, ami reánk tartozik, legjobb tehetségünk szerint, hű odaadással a végsőig teljesítjük*: nekünk Pesten sem volt gondunk egyébre, s nem is foglalkoztunk egyébbel, mint saját dolgaikkal, amelyek az üteg szükségleteinek pótlásából állottak és sürgősek voltak, miután minden órában készen kellett lennünk a továbbindulásra.

Hadjáratunknak ezek a válságos órái; — mert már nem is a napok számitattak —, a hadtesteknek is új alakítását, csapatoknak új szervezését és elosztását hozták magukkal, s ebben részesült a mi ütegünk is... Az első

félüteggel az eddigi parancsnok maradt, a másik egy újabban hozzánk osztott régi tűzér hadnagy parancsnoksága alatt mindjárt el is indított a közép Tiszai hadsereghez, neve lett: „a II.-ik 12 fontos üteg második fele”, s ehhez osztattam én is. Szolnoknál a Tiszán átkelve, Karczagon túl Nagy-Iván nevű faluban állapodtunk meg, honnan azután kevés napok múlva visszafordultunk, s Tisza-Beő-nél a Tiszán visszakerülve, majd a Zagyván is átkelve Szolnokhoz már ágyúzásra érkeztünk, mellyel az ezen városban állomásozott Ottinger dandárt verték föl a mieink a másik oldalról. Mi is (Kazinczy dandár) csakhamar utolértük a kivonuló osztrák csapatokat, s egy dombról, melyen kápolna állott, gátoltuk meg őket lövegeinkkel abban, hogy megállapodván visszafordulhasanak. Sőt elköveltük azt a fölösleges vitézséget, hogy nehéz lövegeinkkel is nyargalva hozzáláttunk a futó ellenségnek sötét estig való kergetéséhez. Mindazonáltal ez a buzgóság a közelebbi napiparancsban dicséretre érdemesített. A vezér Perczel Mór tábornok volt.*

[KÁPOLNA]

Dél elmúlt, mikor mi a síkságra érkeztünk, s az úttól balra harci rendbe sorakozva lassú léptetéssel haladtunk az út irányával párhuzamosan előre. Ekkor láttuk, hogy előttünk több ezer lépésnyire már egy dandár csatarendben áll, s egyszerre távoli ágyúdörgés hangzott föl Debrő felől, mit csakhamar hasonló ágyúzás követett az előttünk állott dandárnál. Mi semmi utasítással sem bírván, megállottunk, amikor elragadtatással szemléltük azt az előttünk kifejlődött jelenetet, amint egy csapat a magyar gyalogságból négyszög alakul egy reárohanó ellenséges lovas csapat előtt, és sortűzével ezt kétszer is visszaveri, s eltávolítja magától, majd magyar lovasság is közbecsap, sőt a velünk együtt tartalékban levő lovasságtól is fölkerelkedik egy csapat huszár, s vágatva elegyedik a tusába, melyet porfelleg vesz körül, kevés percek múltával azután láttuk, hogy a gyalogcsapat szilárdul áll helyén, lovasaink pedig helyeikre szállingóznak vissza.

Ezalatt tőlünk balra is, az erdőn túl, megszólaltak az ágyúk. Parancsnokunk habozni látszott, hogy mitévő legyen; végre jobbnak találta balra az erdő felé húzódni, hol azonban magas partú száraz árokhoz jutottunk, melyen túl egyáltalán nem volt mit keresnünk, különösen az erdő táján. Egy kanyarodással vissza is fordultunk; de már ekkor az első sorbeli dandár csapatai vonultak vissza rendes menettel és rendes tömegekben, de út nélkül és nem rendes hadsorokban, s az ellenség ágyúgolyói fejünk fölött is süvöltöztek — s ezen ide-oda mozgás közben a mi löszerkocsijaink a lövegektől messze elszakadtak, tőlünk a mi mozgási irányunkat keresztező csapatszakaszok által is elválasztva. Ezt észrevéve siettem értük, hogy helyrevezessem őket, ami időbe került, és már bealkonyodott. Mikor azután a lejtőhöz értem, mely a hídhöz ereszkedik, meglepetve láttam, hogy a mi ütegparancsnokunk a híd előtt egy főtiszttel felesel, akit több tiszt és huszár vesz körül, s aki haraggal parancsolni látszik. Egyszerre két huszár csak kardot ránt, és fejbe vagdalja a mi parancsnokunkat, aki le is bukik a lováról. Ekkorra már én is odaérkeztem, a főtiszt Máriássy alezredes dandárparancsnok volt: azt rendelte, hogy a félüteg fedezze a visszatérő csapatoknak a hidon való átvonulását, mely lehetetlennek a mi parancsnokunk ellene szegült, mondván, hogy a nehéz lövegeket nem lehet leghátul hagyva kockára tenni. Néhány perc múlva a mi négy lövegünk a parton kiszögezve állott az út mellett ennek irányában, a löszerkocsik pedig megfelelően a lejtő alján. Itt vártuk be, míg a csapatok mind elvonultak, amikor mi is parancsot kaptunk, hogy vonuljunk vissza. Éjszakára pedig a falu mögött ugyancsak az országút és azon magas domb

között szállottunk meg, amely dombon a vendégfogadó volt. Út és domb között ezen a helyen van ma a kápolnai csaták emlékoszlója... [Másnap] az út mellett dél felől állítottuk föl a mi felütegünket arccal a debrői dombok felé, mely irányban tehát a mocsár és a meredek lejtő igen jó védelmünkre szolgált, aminthogy az ezen oldalról nekünk szánt ellenséges golyók nagyobb része itt akadt és feneklett meg; — s ámbár előttünk, távol észak felé a mi seregünk jobb szárnyán (Verpelétnél) reggel mindjárt megkezdődött az ágyúzás, mégis, talán amannak eredményét várva, középen a mi megtámadtatásunk késett, s ennek megfelelően a mi tüzelésünk később következett be, mely azután annál hevesebb lett. Közben annak a szép jelenetnek voltunk tanúi, amint előttünk az úton elől egy pap, abban a díszben, amellyel gyónni óhajtó betegekhez szoktak menni, kezében az ezüsfeszülettel, mögötte egy órnagy lóháton, s ezek mögött a Zánini zászlóalj vonult el gyors léptekkel, erősítésére a falut megszállva tartó magyar honvédseregnek. Tüzereink lelkesülten üdvözölték a vértanúságra indult papot, és ezeket az olaszokat, mint a világszabadság hőseit; s ezt az illúziókat csak idővel rontotta le a hír, melyből megtudtuk, hogy ezek a hősöknek vélt olaszok néhány óra múlva átmentek ellenségeinkhez; de ez az illúzió akkor valóság volt, s mint ilyen hatott reánk az eszme fen-ségével...

Délután seregünk bal szárnyán, a mi állásunkhoz képest balra mögöttünk szintén megdördültek az ágyúk, s nemsokára ez irányból (Kompolt felől) is repültek hozzánk golyók és gránátok, de ez már nem sokáig tartott, mert nap-lementre előtt az egész vonalon megszűnt az ágyúzás, a mieink mindenütt visszavonultak, seholsem üldöztetve ellenségtől, s végre mi is parancsot kap-tunk a visszavonulásra Kerecsend felé.

Február 28-ikát Mező-Kövesd alatt táborban töltöttük; eső volt. Március 1-sőjén délután útnak indítottunk Poroszló felé. Ekkor láttam másodszor Gör-geit. A talaj föl volt ázva, s néhány tüzer könnyíteni akarván magán, fölült az ágyútalpakra. Ezeket pirongatta le a mellettünk elléptető vezér, s a be-nyomás, melyet ekkor gyakorolt reám, nem csökkentette az elsőt...

[A TAVASZI HADJÁRAT]

[Április 3-án] éjjel érkezünk Jász-Berénybe, s 4-ikén már korán reggel indultunk Nagy-Kátára, hol már ágyúszót hallottunk T.-Bicske felől, hová a mi további utunk is irányított. Nagy-Kátán túlérve nemsokára csatarendbe terjeszkedtünk szét. A mi utunkba fiatal nyárfaultetés esett pálcavastagságú ültetvénysszalakkal, amelyek meghajoltak tengelyeink alatt anélkül, hogy sok eltörött volna, s midőn kiértünk ebből a csemeteerdőből, melyen keresztül látni mégis nem lehetett: sík gyepterült el előttünk, melyen tőlünk jobbra nem éppen rendes tömegekben tolnak visszafelé az első összeütközésben vesztés csapataink, de túl ezeken szintén láttuk hosszú sorban előrenyomulni a velünk érkező pihent csapatokat — előttünk pedig jó nagy messzeségben már ellenséges lovasságot láttunk felénk vágatni a szabadon maradt nyílt térségen. Gyorsan lemozdonyoztunk és lőttünk. A mi 4 és 1/4 hüvelyk átmérőjű golyóink hátulról, a lövés irányában nézve, röptükben is jó nagy messzeségre láthatók, még inkább látható az, ha lecsapván akár közvetlenül, akár felpattanva és tovább ugorva találunk, s ilyenkor az irányzó úgy érzi, mintha az ő izmait feszítené az az erő, mely az ágyúból kitör, s mintha az ő karja sújtana a kilőtt golyóval. Két-három lövés után már nem volt látható ellenség.

[TÁPIÓBICSKE]

Reggel korán útra keltünk, hanem a falun túl emelkedő magaslaton, hol szintén táboroztak, megállították egész dandárunkat. E magaslatot szűk, mély völgy hasította, valamikor sáncárok lehettek; ennek a völgynek a fenekén egy szakasz a Schwartzberg gyalogságtól két szökevényt, egy altisztet és egy közlegényt kísért vesztőhelyre. E hely fölött a túlsó parton megjelent Görgei törzskarával, s előrelépve így kezdte ítéletét: Ezt a két kutyát agyonlövetem, mert ilyen két gyáva jobban megingatja egy csapat bátorságát, mint akár-milyen támadó ellenség. Nem múlt el tíz perc, mire a két embernek vége volt, az idegyült honvédek visszamentek helyeikre, a sereg folytatta útját. Eddig háromszor láttam Görgeit, s mennyire különböző alkalmak voltak azok.

Az éjt T.-Szecső alatt töltöttük. Reggel (április 6.) mielőtt megindultunk volna, itt is egy kivégzés történt: a szecsői papot lőtték agyon, mert mint mondták, az ellenséggel cimborált és árulkodott...

Dél már jól elmúlt, mikor a mély völgyben fekvő Isaszeg fölött, hol tölünk balra és hátunk mögött az úgynevezett Király-erdő terjedt ki, a völgyön keresztül az ellenséggel tüzelésbe bocsátkoztunk, mialatt a tölünk balra fekvő erdőt apró fegyver ropogása tette hangossá, s egy-egy puskagolyó mifölöttünk is fűtyült el. Mindazonáltal veszteség nem ért bennünket. A csatázás egész vonalán a kimerülésnek az a foka látszott eléretni, amelynél már a küzdők nem abban erőlködnek végső megfeszítéssel, hogy ellenfeleiket megtörjék vagy elűzzék, hanem csak abban, hogy helyöket megtarthassák; szükségképpen következtén azután, hogy a másik félnek hátrálnia kell. Ilyenkor új csapatoknak a harctéren való pusztja megjelenése dönt — és Aulich tábornok a tartalék dandárral ekkor bontakozott ki a háttérben az erdőből, s ezzel megszűnt kérdés lenni, hogy melyik fél marad győztesnek...

De a hadviselés folyamata úgy hozta magával, hogy mi sokáig csak tétlen nézői voltunk a körülöttünk történt dolgoknak. Ugyanis Aulich tábornok alatt a II.-ik hadtesttel Gödöllőn, Kerepesen áthaladva, Czinkotán innen táborba szállottunk, hol ezen hadtestnek tulajdonképp az a kényes, és annál fogva nehéz feladata volt, hogy aránylag csekély erővel úgy mutassa és úgy forgassa magát, hogy a Pest környékét és Budát megszállva tartó osztrák sereget lekösse, azt hitetvén el vele, mintha a valóságosnál jóval is nagyobb haderővel rendelkezne. E feladatnak legsikeresebb megoldásával is közvetlenül csak passzív eredmény lévén elérhető, melynek következtében pozitív nagy eredményeket más hadtestek vívhattak és vívtak is ki: itten vezérnek és hadtestnek a legszebb katonai erény gyakorlására nyílt alkalom: naponkint támadva és támadtatva harcolni azzal a tudattal, hogy a vége visszavonulás akár azért, mert nagyobb erővel komoly, vagy éppen döntő harcba bocsátkozni nem lehet, akár azért, mert kisebb erő üldözését sem szabad végsőig folytatni. A mi közreműködésünk azonban még ehhez sem kívántatott: mi a magaslaton, a táborhely leghátulján letelepítve, a hadtestnek tartalékát és azt a részét képeztük, melynek megingathatatlan mozdulatlansága volt a tüntetés.

[BUDAVÁR OSTROMA]

[Rákos mezejéről] május 2-ikán indulva a Duna mentiben lefelé haladtunk, majd e folyónak a Csepelszigetet határoló mindkét ágán átkelve Ercsínél a fehérvár—budai országútra jutottunk, melyen azután Buda felé tartottunk, s május 4-ikén késő este nagy sötétségben a Gellérthegyre kapaszkodtunk föl, honnan a budai nádorpalotát már lángban, s ettől az egész vidéket megvilágítva láttuk.

Az akkori csillagásztoronyhoz vezető kocsit a hegygerinc vár felőli lejtőjén jó nagy hosszúságban síkfekvésű és elég széles padkát képezett, ezen állítottunk föl a vár felé szögezve négy löveget, a másik négyet pedig a távolabb ellapuló hegygerincen; s hogy jelét adjuk megérkezésünknek, mi is lőtünk néhányat, más célpont hiányában, az égő tetőre, melyet egy, a Kis-Svábhegyről tüzelő üteg gyújthatott föl bizonyosan utasításra.

A csillagászlakásból kiköltöztek ugyan annak lakói, de néhány bútordarab, szék, különösen egy zongora és könyvszekrény ott maradt, s a szobák nyitva voltak. Kezdetben itt töltöttük időnket, ha dolgunk nem volt, különösen itt tartózkodtak a gyalogsági tisztek, a zongorának mindig találtatott játszója, s akadtak azután, akik még táncoltak is. És ez így tartott több napon át, noha az épületet a várból ugyancsak célba vették; valami igézetgerjesztő volt abban, mikor a zongora hangjainál a fal döngött és omladozott, az épület megremegett egy-egy 18 fontos teke csapásától...

Föladatunkat abban találtuk, hogy a várórséget lövéseinkkel a védelemben akadályozzuk, és amint lehet, pusztítsuk. Evégett első dolgunk volt, hogy céllövési kísérletekkel megállapítsuk, hogy a vár és vároldal felőlünk eső részének különböző pontjait lövegeink irányvonalának milyen emelésével találhatják golyóink, mire nézve különös befolyással bírt az a körülmény, hogy a mi elhelyezkedésünk sokkal magasabban esett, mint a vár. Ily módon mindjárt az első napon megismertük a mértéket, amely szerint lövéseink biztosan voltak irányozhatók: föladatunknak megfelelő célpontok pedig nem hiányoztak. Ugyanis a magaslatról, melyen állást foglaltunk, a várba egészen beláthattunk, és pedig egy nagyobbfajta látcső segítségével, melyet a csillagászlakban találtunk, és használatba vettünk, olyképpen, hogy a várbeli katonák galérlján a rangfokozati jelzést is kivehettük. Tehát célpontul szolgáltak lövegek és azokat kezelő tüzérek — erősítési vagy egyéb munkákkal foglalkozó katonák, épületek, melyekben katonák tartózkodtak, és istállók...

A várostromlásnak mind oly jelenségei voltak ezek, amelyek az elmét a képzeletnek előtte járva foglalták el és töltötték be, s az érzékeket fásultsággal feszítették, mindazonáltal merültek itt föl ezek közül is kimagasló, ezek fölött is izgalom újabb tünemények: Pest éjjeli bombázása, a várból és Csepelsziget felső csúcsánál a Dunán át épített tutajhidunknak elpusztítására a várbeliektől a folyamon lebecsátott, lángban úszó, s az egész vidéket megvilágosító két nagy dereglye, végre következett a legnagyobb.

Május 21-ikén hajnal előtti 3 órakor, előzőleg kiadott parancs szerint, a vár ostromlására körül fölállított összes ágyúink eldördültek, és szórták a vár védműveire a golyót mindaddig, amíg már jelek mutatkoztak, hogy alól a rohanó csapatok céljukhoz, a mi célpontjainkhoz közelednek. A Gellérthegyről a mi állásunkból a homályban csak azt lehetett látni, hogy csapataink a várfal tövénél, a kilőtt rés meredek lejtőjén vannak, de tisztán láttuk, amint hullott le a várfalról a tömeg közé egy-egy kézzel meggyújtott és ledobott gránát. Azután hallottunk távoli vihar zúgásához hasonló morajt, melyet a fölfelé kúszók sokasága szótalan küszködéssel támaszt, s melyből annál biztosabb halált jelzőn hangzott ki a falakról el-elvillanó fegyverek ropogása. De a moraj a tömegekkel együtt emelkedve terjedt, s mire megvilágosodott, a vár falán a honvédszászló lengett, a tusa moraja pedig közbevegyült fegyverropanásokkal már az utcákról és épületekből hangzott föl...**

[AZ ÁCSI ÜTKÖZET]

Így értük meg július 2-ik napját, amikor az osztrák sereg Ács és Szőny végpontok közöttékben a mi egész elsáncolt táborunknak megtámadására indult. Ez ellen azonban a honvédsereg minden irányban kivonult, és a sán-

cokon kívül messzire fogta föl a támadást, melyet ha győzedelmesen vissza nem vert is, de a sáncok közelébe jutni sem engedett, egy pont kivételével Ács felől, a Duna meredek partjaig terjedt monostori sáncoknál, de amely pont simán, bár nagy erőfeszítéssel, csakhamar biztosítva lön...

Különösen két döntő esemény kötötte le figyelmünket, és oldotta föl végső mozzanatával hovatovább feszülő várakozásunkat. Az előretolt, monostori sáncok legkülső erődjénél az ellenség tartós öldöklő küzdés után betört, s állásukból kivant csapataink összezavarodva úgy futásnak eredtek, hogy a segítségükre előrenyomuló zászlóalj előtt is nemhogy megállottak volna, sőt ezek ennek útjában is akadályul szolgáltak: ekkor az előtörő zászlóaljon túl, melyet lováról kimagasló hős őrnagya vezetett, a futókkal szemben két ágyú dördült el, melytől eszükre térve egyszerre megfordultak, s néhány további perc múlva már kitakarodott az ellenség erődeinkből, és gyorsan visszavonult. *Történtek pedig ama lövések a fővezér parancsára.* —

A nap már hanyatlani kezdett, mikor előttünk balra és a közép felé ütegeink még tartani látszottak ugyan magokat, de fokozatosan hátrálva. Egyszerre megjelent mellettünk az országúton Görgei törzskarával, leszállva lováról, feljött emelvényünkre, s miután egy tekintettel szétnézett a harctéren: egy ágyú csövéen gyorsan írt egy lapocskára, melyet — leszállván az emelvényről — sietve egy segédtisztnek adott, ki azzal a mutatott ütegek felé vágatott, azután maga is tovaszárguldott kíséretével, szintén a harcolók felé. — Nem múlt el tíz perc, mikor láttuk, hogy ütegeink fölkerekednek és előrenyomulnak, s nem is tágitottak mindaddig, mígnem az ellenség megszüntette a harcot, és táborhelyére visszavonult. — Estve, miután a mi harcoló csapataink visszaverték tábori szállóhelyeikre, a velünk szomszédos üteg parancsnoka még mindig hevülve mondta el, hogy Görgeinek micsoda saját kézzel írt fölhívására és milyen lelkesedéssel fordultak újból támadására az ellenségnek. Ebben a fölszólításban az a nevezetes, hogy németül volt írva (az ütegparancsnokok közül többen nem tudtak magyarul), de magyarokhoz szólt, s mint ilyennek volt az a nagy hatása. „Miért hátrálni, miért nem előrenyomulni, hát már nincs magyar, ki halni tudna a hazáért!” — Ugyanekkor vettük a hírt, hogy a vezér megsebesült...

A július 11-iki szintén nagy napon a magyar sereg támadott, melyet az ellenség a maga állásaiban annyira bevárt, hogy mi helyben maradtunk a megkezdett csatázásnak csak dörgését hallottuk. Délután azonban a mi ütegeinkből is két ágyú kirendeltetett Ács felé, ott küzdő csapataink támogatására; ezekkel párhuzamosan a monostori szőlők felől gyalogság is ment ugyanazon irányban, éspedig jó darabon zenekarral is kísérve. A két ágyú még jó messze volt az ácsi erdőtől, honnan erős puskaropogás hangzott, mikor abból honvédek vonultak ki anélkül, hogy üldöztetnének, s rendes csapatná alakulva indultak elhagyni a csatatér, aminthogy az egész vonalon látható volt, hogy kiadatott a parancs a visszavonulásra. A két ágyú előtt némi távolságban mélyedés vonult keresztül a síkon, s midőn a honvédcsapat ezen mélyedésbe kezd ereszkedni, akkor tűnik fel mögötte ellenséges lovasság vágatva errefelé. S mire a csapat egészen a mélyedésbe ért, a lovasság már úgy előrehaladt, hogy az ágyúsok a mélyedésen keresztül megkartácsolhatták, mitől az vissza is fordult újabb kísérlete nélkül a megrohanásnak. Ágyúk és csapatok pedig békében hazaérkeztek a táborba. E nap után rohamosan következett a hanyatlás, és közeledett a vég...***

[VILÁGOS...]

Augusztus 11-ikén a Maros túlsó oldalán állíttattunk föl Temesvár felől netalán támadó ellenséggel szemben... Mi is ezen állomásból még aznap

visszarendeltettünk az aradi táborba, innen pedig még azon éjjel útnak indítottunk Világos felé, hova 12-ikén reggelre meg is érkeztünk.

Csak azon a napon tudtuk meg, hogy hadjáratunknak milyen vége készül. Láttuk az orosz hírnököket, láttuk az urasági kastélyba, mint főhadiszállásra özőnlő katonai és polgári előkelőségek jöves-menesét abból az alkalomból, hogy egy tisztársunk az éjjeli menet közben szerencsétlenül járván lábát törte, s ápoltatásáról kellett gondoskodnunk. És hallottuk, hogy ezüst- és aranypénz fog a csapatok között kiosztatni, mivelhogy olyan világ vár reánk, hol a mi bankjegyeink nem lesznek kelendők. A mi ütegünkhöz azonban ilyen pénz nem jutott.

Augusztus 13-ikán a szőlősi határnak egy csatorna által hasított sík térségén állítottatott föl a Görgei vezérlete alatt működött egész honvédsereg, fegyvernemek szerint.

És jött a magyar és orosz tábornoki kar, vezetve Görgei által, kinek fejsébet még kötés jelezte, végiglovagoltak a hadsorok előtt, hol az ágyúk elhagyatva, a más nemű fegyverek rakásokba hányva feküdtek, s a világosi fegyverletétel és seregátadás végre volt hajtva.

Tíz hónapi hadjáratunk alatt sohasem merült föl elmémbe a kérdés, hogy mi lesz estig, vagy mire virradunk? — közvetlenül reám néző katonai dolgozon kívül semmire sem gondoltam sem közel sem távol — ezeken kívül nem volt tárgya sem vágyaimnak, sem akaratomnak: annyira egészen átengedtem magamat a szabadságharc folyamatának. Ezért sohasem lepett meg semmiféle esemény, mindent úgy fogadtam, mint ami másképpen nem is történhetett. Kezdetől fogva minden, ami bekövetkezett, előre láthatatlan volt, azért mindenre készen kellett lenni, s miután bekövetkezett, csak akkor volt elgondolható, hogy mit kell, mit lehet tenni az embernek. Minthogy pedig az események sűrűn és rohamosan váltották föl egymást: azért nem volt időm hosszú megfontolásra. Ehhez volt hasonló a világosi eset, a váratlanság tekintetéből, de nagyban különbözött abban, hogy itt minden további cselekvés megszakadt, s utána oly állapot következett, mely időt és alkalmat bőven nyújtott a gondolkodásra, hovatovább sötét és csüggesztő gondolkodásra.

Az első nehéz érzést az a mozdulat költötte föl, amellyel a tért és ágyúinkat elhagytuk: minden cél és foglalkozás nélkül s hová? Körültünk végtelen semmi, amelyben támoloygtunk, s előttünk beláthatatlan üresség, amelynek nekimentünk.

[... ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT]

Még azon éjjel Kis-Jenőre, azután Sarkadra kísérték bennünket az oroszok, külön csapatban a tiszteket (a szekereszek a lovaknál hagytak); ki-ki magával vihette, amije volt: lovat, poggyászt. Sarkadon egy hétig tartottak bennünket szállással és élelemmel ellátva a faluban — a sereget a falun kívül, táborban...

A szökés lehetséges volt, kivált éjjel, az oroszok körülállították ugyan a tábornok őrszemekkel, de szemet hunytak az örökösben. Éltek is az alkalommal számosan, de a tisztek közül nagyon kevesen: bármi sors várt is itt reánk, az biztosabb volt annál, amelyet mint menekülők vonhattunk volna magunkra, s amazt minden körülmények között emelt fővel viselhettük.

Sarkadról Gyulára kísértettünk, és tüzeinket többé nem láttam, ezeket a derék fiúkat, hű és igaz honvédeket, akik közül soha egyet sem kellett nemhogy megbüntetni, de még csak dorgálni sem. — Félúton adattunk át az osztrákoknak.

Gyulán mintha más légkörbe léptünk volna. Az oroszok mint legyőzötteket vagy közönnnyel, vagy éppen részvétellel néztek bennünket, és aszerint bán-

tak velünk; az osztrákok nem titkolt ellenséges indulattal viseltettek irántunk. Mindezeket nem lehetett észre nem vennünk, *de lélekállapotunk olyan volt, hogy arra sem az a részvét, sem ez az ellenséges indulat nem hathatott.* Itt kellett átadnunk tisztí kardjainkat, melyeket idáig hordoztunk... A mi helyzetünkben nem lehetett mást tenni, mint e három közül valamelyiket: menekülni, meghalni, tűrni; valódi önérzet itt dacban vagy kihívó magaviseletben nem nyilatkozhatott...

Aradon néhány társammal átköltöztünk a görög templomba, mely át volt engedve kaszárnyánál is silányabb helyiséggé, amennyiben fehér márványkövezete vastagon terítve volt szalmával, alvási helyül fogoly honvédek számára. Hanem itt elevenség és változatosság uralkodott, kivált az esti órákban, többen elővették és közrebocsátották, amit tudtak: volt szavalás, magánbeszéd és éneklés, majd rögtönzött párbeszéd... sőt találkozott közöttünk egy hegedűs, kinek játékát elhallgattuk hosszan és áhítattal; — *de semmi szó sem volt elmúlt s bevégezett dolgainkról, valamint jelen helyzetünkről sem, miként a gyászolók tartózkodnak halottjuk emlékének, és azzal saját fájdalmuknak följújtásától.*

Egy napon katonaeorvosok jöttek hozzánk, kik megvizsgáltak bennünket, s följegyezték és kijelentették, ki tauglich, ki untauglich. Majd egy délután egy őrnagy több tiszttel és egy század gyalogsággal jött hozzánk lobogó zászló alatt, parádében, s elmondván, hogy az egyetemes katonakötelezettség alapján az osztrák hadseregbe soroztatunk. Már ez alkalommal fölesketett bennünket az osztrák zászló alá, s arra figyelmeztetett, hogy ezen eskü alól kibúvót ne keressünk, mert annak bárminemű megszegése, az ellen való bárminemű vétés, mint ilyen, a legszigorúbban fog büntettetni. Ehhez hasonló jelenet folyt le, hol előbb, hol utóbb, a zsidó templomban, a fehérkeresztnél, mindazon helyeken, hova fogoly honvédtisztek voltak internálva.

Augusztus 28-ikán reánk került a sor, hogy mintegy háromszázból álló csoportban mi is útnak indíttattunk rendeltetési helyünk felé...

* [További előrenyomulásuk útvonala: Abony—Cegléd—Tiszafüred—Tiszalök—Szerencs—Miskolc. Putnokon túl — Tonaljánál — február 13-án kisebb csetepatében megfutamítottak egy osztrák dandárt, majd ismét Miskolcra tértek vissza. Február 23-én Kápolna térségébe vezényelték Garzóék egységét.]

** [Két nappal Buda bevétele után indultak Garzóék Párkány—Érsekújváron keresztül Tótmegyerre. Itt érdekes momentumot említ Garzó Imre. A tótmegyeri urasági kastélyban került kezébe Lavater svájci író Physiognomische Fragmente... című műve. Garzó elméjében „régí emlékek, régí tanulmányok” újultak föl, s azzal vált meg a könyvtől, hogy „majd a háború után...” Szerzőnk szerint ez volt az egész hadjárat alatt az egyetlen alkalom, hogy „a jövőre, s egyáltalán másra feledkeztem hadi dolgaimon kívül”. További útjuk: Guta—Királyrét (ütközlet)—Perek (ütközlet)—Guta (hadnagyi kinevezése)—Komárom—Győr—Komárom.]

*** [Garzóék ütegét a Pöltenberg irányítása alatt álló VII. hadtesthez osztották be. Kisebbségi csatározásokkal váltakozó visszavonulásuk útja: Komárom—Vác—Rétság—Losonc—Rimaszombat—Putnok—Miskolc—Alsó-Zsolca (itt ütköztek meg először az oroszokkal)—Tokaj—Nagykálló—Nagyvárad—Arad.]

„Szavuk immár csak a tett...”

HELTAI GÁSPÁR HALÁLÁNAK ÉS SZENCI MOLNÁR ALBERT SZÜLETÉSÉNEK
NÉGYSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN

„...ez híres *Academiakban* fő *Tanítoc* közt forogván nem kapoc ez világon gazdagító tudományokon, hanem olyakat kívánoc, melyekkel leg többeknek használhassac az mi nyomorgó hazánkban.”

(Részlet a *Psalterium Ungaricum* előszavából)

Illyés Gyula, „a mindig úrhítű tolnai pásztor / s a csupa dac sárréti prédikátor” utóda 1946-ban, a reformáció genfi emlékműve előtt állva tűnődött el azon, hogy érdemes volt-e a hitújítók, a reformátorok harca, s „a harmincévi döghalál”, „Szent Bertalan bosszútlan éjszakája”, „a ketté törött Európa” vajon nem volt-e túl nagy ár? Hiszen „a zordon fehér-falú s arany-cífrázta templomok” papjai ma már vasárnap délelőttöként kedélyesen köszönetnek egymásnak, „s ujjon mutatják, hogy hány óraker s kinél lesz ferbli-kör vagy harcsa-tor s egy kis ital.” — Végül a költő mégis csak vállalja, s általános történetfilozófiai igazsággá tágítja a „nincs visszafelé út” etikáját.

Most, amikor — az évszámok különös egybeesése folytán — egyszerre emlékezhetünk a régi magyar irodalom, kultúra, tudomány és művelődéstörténet e két kiemelkedő alakjára, nem mehetünk el szó nélkül az emlékezés, a tiszteletadás aktualitása mellett sem. „A köztudatban a magyar előbb-utóbb egy csupán száz-százötven éves fiatal kultúra színében fog megjelenni” — így figyelmeztet Klaniczay Tibor a „nemzeti történeti tudat rövidrezárásának” veszélyeire. Szavaival csak egyetérteni lehet. Hiszen nemzeti múltunk nem egy értékéről lassan már csak a szakmának lesz tudomása. Hivatkozni persze arra is lehet, hogy a régi magyar irodalom és kultúra relatíve szegényesebb. Látszólag meggyőző érvek sorakoztathatók a gazdagabb, az értékesebb korszakok elsőbbsége mellett. Csak éppen a „hagyomány folytonosságáról” mondunk le, arról a lehetőségről, hogy — literatúránkról lévén szó — a magyar irodalmat egészként, megbonthatatlan egységként nézzük. (A múlt, a kódbevesző indulás aztán a jelen megítélésének se kedvez.) Lemaradásról, fáziseltolódásról is lehet beszélni, de ha a specifikus magyarországi sajátságokat figyelembe vesszük, mindjárt más a helyzet. Szenci Molnár Európa tucatnyi országában megbecsültebb lett volna, mint Magyarországon. Amikor 1624-ben külföldi tanulmányutak és tudományos sikerek után végleg hazaköltözik, mellőzik, háttérbe szorítják, tudnak róla, de valójában nem ismerik, s nem sokkal halála után már az a hír járja, hogy Molnár Albert az ördöggel cimborált. Az a Molnár Albert, aki magyar nyelven szóltatja meg Dávid zsoltárait (*Psalterium Ungaricum*, 1607), újra kiadja Károli bibliafordítását (1608), imádságoskönyvet (1607) és prédikációsgyűjteményt (1617) jelentet meg, megteremtí a magyar nyelv tudományos vizsgálatának alapjait (latin—magyar szótár, 1604; magyar nyelvtankönyv, 1610), s lefordítja Kálvin hatalmas teológiai művét, az *Institutiót* (1624). A francia hugenottáknak már 1598-ban szabad vallásgyakorlást biztosít a nantes-i edictum. (Igaz, XIV. Lajos majdnem száz év múlva el is törli.) Nálunk viszont gyakorlatilag II. József türelmi rendeleteig (1781) nincs nyugalom, protestáns íróinknak — különösen kezdetben — szinte naponta dogmatikai-teológiai csatákat kellett vívniuk.

A magyar protestantizmus írói — miként Heltai és Szenci Molnár — lelkeszek, prédikátorok voltak, művészi, illetve tudományos ambícióikat is ez határozta meg.

Nem véletlen tehát az, hogy művészetfelfogásuk középpontjában a bibliai inspiráció, s egyfajta funkciós, a csak gyönyörködtető szándékot elítélő szemlélet áll. (A korai reformáció nem tiltja a világi irodalmat, a „reformációs humanizmus” vívmányainak elfojtása és bizonyos művészietlenség csak a XVII. század elején kibontakozó protestáns ortodoxiával kezdődik.)

A katolikus szász lelkészből lutheránussá, majd Dávid Ferenc hatására szakramentáriussá lett Heltai Gáspár élete végén az antitrinitáriusoknál köt ki. Pályája azonban e sok „pálfordulás” ellenére is tipikus. Mélyen vallásos szellemű művei a reformáció, a reneszánsz és a humanizmus érintkezési pontjaira vetnek fényt. Ezekben az írásokban az alapvető társadalmi konfliktusokat világosan látó, ám az összeütközéseket igen óvatosan ábrázoló polgár szólal meg, kinek gondolatrendszerében a reformáció tanai nagyon jól megférnek a nem titkolt világi, szépirói szándékkal. Heltai művei — Nemeskürty István pontos meghatározását idézve — „a kortárs európai szépróza szabad átdolgozásai”. S ebben a meghatározásban a *szabad* szón van a hangsúly, hiszen a Franck Sebestyén értekezése nyomán írt *Dialógus* (A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról, 1552), a Stainhöwel-Brandt-féle német gyűjteményen alapuló *Száz fabula* (1566), az inkvizíciót leleplező *Háló* (Reginaldus Montanus latin nyelvű művének fordítása, 1570) jelentős, Heltai önálló munkájára valló részeket, betéteket tartalmaz. Így van ez a Bonfini-fordításban, a *Magyar Krónikában* (Chronica az magyaroknak dolgairól, 1575) is, melyben például a Mátyás királyt jellemző vagy a népi mondákról szóló fejezet eredeti alkotás. — Ezekben a betoldásokban, ezen a „bumfordi kötőszavaktól” hemzseggő, „botorkáló latinosság” és „akaratlan népiség” (Németh László szavai) ellentmondásaitól feszített nyelven születik meg a magyar szépróza. Sajnos, ez a „polgári elbeszélő próza” éppen csak megszületik, fejlődésének megtorpanását Varjas Béla így magyarázza: „Az a polgári réteg, melyhez Heltai is tartozott, hamarosan megfogyott, gazdaságilag meggyengült. A polgárral szemben a feudális erők jutnak túlsúlyba, s ez az irodalmi műfajok további fejlődésében is éreztette hatását.” Heltai szépirói kezdeményezése tehát elakadt, kolozsvári nyomdája viszont halála után is a honi kulturális élet támasza maradt.

Heltai azért lett író (magyar író) és nyomdász, mert úgy látta, hogy írói tehetőségére, nyomdájára szükség van, igényt kell kielégítenie. Ez a sorsvállalás, ez a *szolgálat* Szenci Molnár Albert életművének megítélésében is kulcsfontosságú. Igaz, tevékenysége egészen más történelmi, társadalmi és szellemi környezetben bontakozik ki. Molnár Albert késő reneszánsz, tudós-humanista egyénisége már a protestáns ortodoxia kívánalmaihoz igazodik. Németh László a zsoltárfordításokban az ellenállást, az anyag, a nyelv „visszaütését”, a „harcban fogantságot” érzi. Valóban, nem kevés erőfeszítést követelt Marot és Béza zsoltárainak „magyar zubonköntös-kébe” öltöztetése, a nyugat-európai (jambikus) versformával kacérkodó magyar költői nyelv megteremtése. De ugyanilyen küzdelmet igényelt az egyházatyák zsinati határozataiban előírt szigorú, bibliai alapelvek betartása, összeegyeztetése a művészet és a szépség eszményével. Molnár Albert még legutilitaristább műveiben sem mondott le erről a szépségeszményről, a valláserkölcsei célzatú didaktikus-gondolati elemek közvetítése mellett a gyönyörködtetés funkciójáról. Évszázadokig magyarságtudatot erősítő zsoltárainak, például a „Mint az szép híves patakra...” kezdetűnek szépségeibe ma is beleborzongunk. „Bizonyos, hogy a zsoltárok tizedannyit sem jelentenek a francia irodalomnak, mint a magyarnak... Béza nem volt annyira költő, hogy nevét zsoltárai a francia irodalomba bevihették volna.” — Ugyanakkor „Marot nem volt annyira protestáns, mint egy zsoltárárólól megkívánható” — írja Németh László.

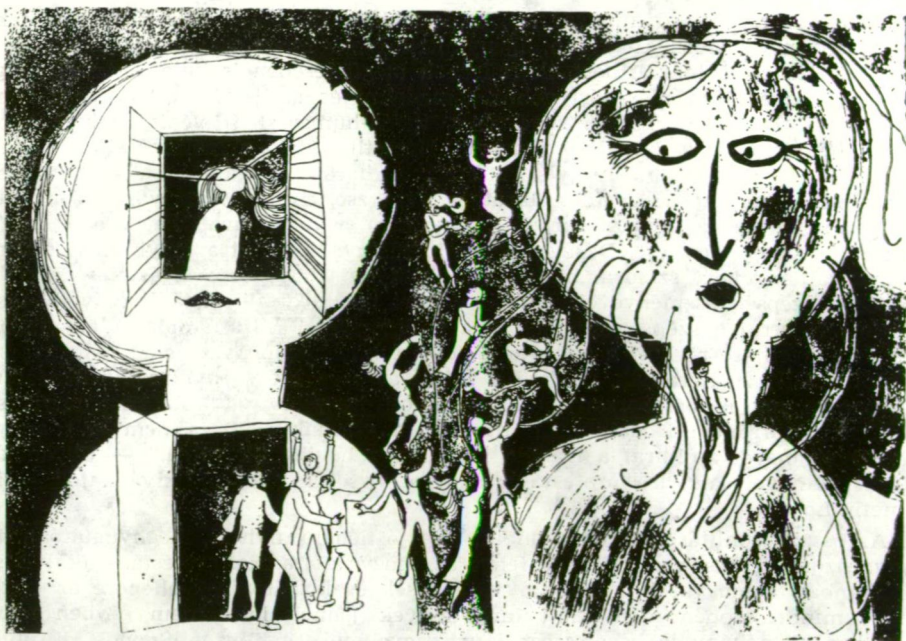
Az összehasonlítások terén azonban még jó néhány nyitott, megnyugtatóan nem magyarázott kérdés van. Miként lehet az, hogy a francia protestáns (kálvinista) irodalomban a magyaréhoz hasonló megkötések és korlátozások ellenére az esztétikumot mindenképpen szem előtt tartó művek jönnek létre, nem egyben már a korai barokk néhány jellegzetessége is megfigyelhető. Du Bartas, Sponde, d'Aubigné lírája persze nem tartozik az élvonalba. Nálunk azonban még ilyen se volt! Szenci

Molnár Albert halála után évtizedekig, Gyöngyösi István jelentkezéséig, nincs kálvinista költő. S ugyanígy a prózában az országbíró Ecsedi Báthori István elmélkedései, meditációi sem találnak folytatásra.

Molnár Albert 1630-ban megjelent *Discursus de summo bono* (Az legfőbb jóról, melyre a világ mindenkoron serényen és valóban vágyik) című művében van egy nagyon fontos és izgalmas mondat: aki „az Summum bonumot az melyet az urak kegyelmében keresett, meg nem szerezhethi; ... az urak kedvében, gratiájában semmi igaz, teljességes, sem állandó nincs semmi, és bódog életet, s igaz örömet sem adhat.” Heltai egyik meséjében pedig ezt olvashatjuk: nem jó „az urakkal egy tálból cseresznyét enni, mert ottan a magokat kezdik homlokodra löveldözni”. Mindkét idézetből ugyanazt az antifeudális hangot halljuk, az évfordulók véletlen egybeesésén kívül — többek között — ez is összeköti, a régi magyar irodalom ugyanazon haladó vonulatába állítja Heltai Gáspárt és Szenci Molnár Albertet. Rájuk emlékezve idézzük ismét Illyés Gyulát:

„Övék az érdem, kiket sem a máglya / nem riaszthatott vissza, sem a gálya — / sem harcaik bukása, / a léptenként fölmeredő »hiába!« / Látták, vagy nem a céljuk, / azt jól látták, hogy nincs visszafelé út / a múlt, ahogy füst-vetve összemollott, / úgy lökte őket, mint lőpor az ólmot: / előre! és ők vállalták e sorsot —”

OLASZ SÁNDOR

KOPACZ MÁRIA GRAFIKÁJA

1973 a mérlegen

Az élő irodalom jelenségeire figyelő kritikusnak egymással ellentétesnek látszó követelményekkel kell birkóznia, a megjelent könyvek halmazából állóképnek ki-nagyítva kell szemügyre vennie a vizsgálatat, de közben az áramlás, az irodalmi folyamat sajátosságait is érzékeltetnie kell. A nagyobb jelenséggörőről készülő szám-vetések mindig önkényesnek tűnnek, ha nem kellő távlat adja az ítélkezéshez a biz-tonságot. A nyomdából alig kikerült művek sietős besorolása, gyorsan skatulyákba préselése méltán hív elő gyanakvást az olvasóból. Különösen akkor, ha az „új ter-més” értékelése nem folyamat részeként fogja föl a vizsgált jelenségeket.

Milyen képet adhat egy irodalom állapotáról egy év termésének mérlegre tétele? Ezt a kérdést többször is fölvetette már magának a szemleíró, aki kívülről próbálja figyelni Csehszlovákia irodalmait, hiszen évről évre találkozik, a vezető szlovák irodalmi folyóiratban, a *Slovenské Pohlady*ban az előző esztendő szlovák lírájának, prózájának állapotrajzával. Ismerni véljük ezeknek az írásoknak a kelet-kezési körülményeit; tudjuk, hogy a kiadók északi szomszédainknál is éves tervek-ben gondolkoznak és dolgoznak, hogy munkájuk értékeléséhez szükségük van az „év végi bizonyítványra”.

A tájékozódás és tájékoztatás célját szem előtt tartva hasznosnak látszik felre-tennünk az írói „eredménylistával” szembeni ellenérzést. Mert idehaza sem könnyű lépést tartani a megjelenő művek áradatával, hát még egy másik nemzeti irodalom újdonságaival. Ezért bármennyire önkényesnek és messzebb vezető általánosítások-hoz kevésnek tűnik is a kiszabott egy év, mégis alkalmas differenciálásra, néhány tendencia megrajzolására, vázaltszerű csoportosításra. A külső szemlélőnek pedig eligazító fogódzókat nyújt, a kontroll próbáját kínálja.

Rendszerint az új év első folyóiratszámában találkozhat az olvasó az előző év produkcióit számba vevő kritikai írásokkal. Idén a *Slovenské Pohlady* februári szá-mában olvashattuk *Stanislav Šmatlák* beszámolóját a költészetről, illetve *Vladimír Petrikét* a prózáról. Kiegészítette a mérleget a márciusi számban *Daniel Okáli* az irodalomtudomány legújabb eredményeinek bemutatásával. Az áprilisi számban pedig a szlovák drámairodalom 1972—73-as terméséről *Ján Marták*, az elmúlt év ifjúsági és gyermekirodalmáról *Zlatko Klátik* rajzolt körképet.

Szemlénkben csak a líra és a próza jelenlegi szlovák tájairól készült főlvételt mutatjuk be, természetesen lemondva a teljesség igényéről. Részben követve a mér-leget készítő szlovák kritikusok, irodalomtörténészek értékelésének nyomvonalát, részben elszakadva tőle, hogy szem előtt tartjuk a közvetítésben a magyarországi érdeklődő szempontjait. Ez erősebb szűrést jelent, elsősorban a mezőny átlagát jóval meghaladó teljesítmények iránti figyelmet.

A hetvenes évek elejétől a szlovák lírát mint egészet a belső szervesség és a fej-lődési kontinuitás helyreállása és megszilárdulása jellemzi — olvassuk *Stanislav Šmatlák*nak az 1973-as év költészetét taglaló írásának bevezetőjében. Két alapvető vo-nás határozza meg ezt a folyamatot: az egyes nemzedékeket képviselő költők együttes

jelenléte, illetőleg a modern szlovák költészet társadalmi elkötelezettsége. 1972 kiemelkedő hullámhegyet jelentett a szlovák lírában (fontos kötetek jelent meg Milan Rúfusnak, Pavol Horovnak, Viliam Turčánnak, Andrej Plávkának stb.), a kiugró teljesítményekhez mérve szerényebb volt a tavalyi betakarítás. De ez természetesen nem adhat okot pesszimizmusra vagy türelmetlen elégedetlenségre. Hiszen tizenkét hónap alatt megjelent verseskötetek alapján tendenciának még a körvonalai sem húzhatók meg. „...1973 költői termésében dominánssá vált az a tiszteletreméltó igyekezet, hogy a költő közvetlen kommunikációt valósítson meg az olvasóval; ebből következett az a törekvés, hogy nemcsak a magánélet »lírai« részletei kaptak fényt a költői vallomásokban, hanem sokakat foglalkoztató kérdések (témák, problémák, viszonyok) is” — állapítja meg a szlovák irodalomtörténész. A költői hangnemet tekintve erősödni látszik a modern szlovák lírában a reflexivitás tendenciája.

Az elmúlt évben megjelentek közül három verseskötetre szeretnénk fölhívni a figyelmet, a véletlen hozta úgy, hogy a három szerző három nemzedéket reprezentál, így ez a kiválasztás is mutat valamit a Šmatlák által említett generációs szinkép teljességéből. A fél évszázada alkotó *Ján Poničan* a szlovák irodalom élő klasszikusai közé számít, a két világháború közötti időszakban a szocialista költészet egyik úttörője Szlovákiában. *Mélységek és messzeségek* (Hlbky a dialky) címmel látott tavalyi napvilágot legújabb kötetek. Sajátos szaggatott versbeszéde ezúttal nem akadályozza a költő képalkotó fantáziájának kibontakozását, Šmatlák ezt a verseskötetet Poničan fölszabadulás utáni költészetének művészileg legjobb kötetek közé sorolja. Az 1926-ban született *Milan Lajčiak* a középnemzedék képviselője, tavaly megjelent kötetéért az írószövetségtől a legjobb verseskötetért járó kitüntetést kapta. A *Sziklaszirt* (Űskalie) című kötetet a szlovák kritikus nemcsak az 1973-as év, hanem a legutóbbi időszak egyik legfontosabb költői megnyilatkozásának tartja. Tanúságot tesz a lírikus koráról és a benne élő emberről, nemcsak a külső jelenségevilágról készít leltárt, hanem a lélek mélyéről is. Költői elemzése folyamatos dialógus: a kor, a történelem, az emberi létezés megannyi kérdésére óhajt válaszolni, majd a válaszokból keletkező újabb kérdések nyomába eredni. Analízisének mély-sége garantálja a tanúságtétel hitelét, a „sziklaszirtéken” — korának kérdésein — erejét próbáló ember, a költő vállalkozásának sikerét. *Andrej Nagajnak* a második kötetek jelent meg az elmúlt évben, sajátos színnel vonja be költészetét „tájjellege”. Talán *Odahaza* címmel lehetne fordítani kötetének címét (Hlboko doma), melyben biztonsággal kerüli ki a pályakezdőkre leső buktatókat, a köldöknézés filozofálást és az asszociációk gátlástalan és minden rendező elv nélküli áramoltatását. A szülőföld nem díszletfestésre csábítja, hanem a tájban élő ember létkérdéseinek vizsgálatára.

Talán minden vita úgy kezdődik a mai szlovák prózáról, hogy megállapítják töredékes mivoltát. Összegezését ezzel kezdi Vladimír Petrik is. Sorra veszi a szlovák próza „csonkaságának” legfontosabb összetevőit: nem teljes a szinkép a nemzedékek tekintetében, ma gyakorlatilag a huszon- és a harmincévesek írnak Szlovákiában prózát, továbbra is hiányzik a regény, az újabb generációk számára az a tudat öröklődik, hogy mindent újra kell kezdeni, nincs meg a folytonosság érzése. A kritika évek óta arra is fölhívta a figyelmet, hogy milyen erős az alkotóknál az egyéni tapasztalati és élményanyaghoz való ragaszkodás, és ezek a tapasztalatok nem mindig kapnak általánosabb érvényt, nem eléggé teherbírók az epikai konstrukciókban.

Peter Jaroš, Andrej Chudoba, Ivan Habaj, Ján Papp — az utóbbi egy-két év leg-sikeresebb fiatal novellistái közé tartoznak, 1973-ban megjelent kötetük is arról tanúskodnak, hogy érdemes őket számon tartani. Többük nevét nem első alkalommal említtük a Tiszatáj hasábjain. Mi ezúttal Chudoba és Papp elbeszéléseire szeret-nénk fölhívni a figyelmet, mindkettőjüknél összefonódik a gyermekkori élmények valóság-hű ábrázolásának igénye a XX. századi szlovák próza „lírizáló” ágának folytatásával. *Isten veled Cyrano* (Zbohom, Cyrano) cím alá összegyűjtött novellái-ban Chudoba kamasz- és ifjúkorának tájait barangolja be, a háborús és az utána következő éveket. Kitűnően festi meg hőseinek hangulat- és érzelmi hullámzását, jól érzékelteti a „felnőtt” társadalomba történő beilleszkedés próbáit járó fiatal-

ember gondolatvilágát. A kötet címadó novellájának külön érdekessége, hogy főhőse magyar fiatalember, akinek félszégét fokozza az iskola szlovák nyelvű környezete. Számára a beilleszkedés a szlovákká válást is jelenti — ezt a folyamatot nemzetiségi írónak is becsületére váló pontossággal ábrázolja Chudoba. Az első szerelem keserédes gyötrelmeinek és fölszabadító boldogságának krónikása Ján Papp Izzó szén (Žeravý uhlik) című elbeszélés kötetében. Hősei általában néhány év távlatából emlékeznek vissza a nagy föllángolásokra, így önmagukat és egykori érzelmeiket is kellő iróniával tudják szemlélni. Kevés szóval, a novellairás eszközeit biztos kézzel használva festi az író a magatartás, a cselekedetek pszichológiai hátterét. Chudoba és Papp írásai között találunk kevésbé sikerülteket is, az emberi kapcsolatok iránti finom érzékenységük, mesterségbeli tudásuk azonban bizonyára képesíti őket a továbblépésre — eddigi teljesítményük alapján is érdemes figyelni rájuk, a jelenlegi szlovák próza térképét már nem lehet megrajzolni nélkülük.

KISS GY. CSABA

LENGYELORSZÁG

A legjobb lengyel irodalmi havilap

Ha színvonal szerint rangsorolnánk a Lengyelországban megjelenő irodalmi havilapokat, nem lenne meglepő az ODRA igen „előkelő” helye. A wrocławai folyóirat szerkesztő bizottságának munkájában a főszerkesztő Zbigniew Kubikowski mellett olyan kiváló irodalmárok vesznek részt, mint az író-költő Urszula Koziol, a prózaíró Andrzej Szczypiorski, a költő-esszéista Tymoteusz Karpowicz. A lap munkatársai között találjuk a Tiszatáj olvasói által is jól ismert Tadeusz Różewiczet, Tadeusz Nowakot, Jerzy Ficowskit, a lengyel avantgarde nagy „örégjét”, Tadeusz Peipert, az író-szociológus Jerzy Lovellt, a tanulmányairól, kritikáiról ismert Ludwik Flaszent. A nevek jelzik, hogy az ODRA a Szilézián túli írók munkásságára is támaszkodik: — országos lap.

Ez évi 1. száma *Co to jest „Teatr Otwarty”?* (Mi az a „Nyílt Színház”?) címmel közli a Nyílt Színház — Wrocławban megrendezésre került — IV. Nemzetközi Fesztiválja néhány résztvevőjének szerkesztőségi vitáját. A meghívottaknak a következő kérdésekre kellett választ adniuk: „Mi a véleményük a »nyílt« színháznak a fesztivál szervezői által javasolt meghatározásáról? Maguk milyen művészi reményeket fűznek ehhez a meghatározáshoz? A »nyílt« színházat tartják-e ma egyetlen megoldásnak? Saját hazájuk mai színházával kapcsolatban mi lelkesíti és mi szomorítja el őket legjobban?” Az angol, brazil és portugál meghívott mellett a Szegedi Egyetemi Színpad két küldötte — Paál István és Solténczi Tibor — kapcsolódott be a beszélgetésbe. A vita Solténczi szavaival zárul: „Számunkra a kommersz színház minden fajtája halott. Ez természetes. Az általam észlelt veszély a nyílt színház nem kiérlelt formai túlfeszítettségének és imitációinak lehetőségével kapcsolatos. Elfogadunk minden színházat, amely tisztességes, önmagához hű. Az a fontos, hogy az ember ember maradjon.”

Różewicz *Margines, ale* (Szélgjegyzet, de...) fejlécű állandó rovatában a sci-fi írókról és irodalomról fejti ki — nem éppen hízélgő véleményét. Ürügyül az szolgál, hogy meghívottja volt a sci-fi írók poznani nemzetközi konferenciájának.

„Az SF-íróktól másféle gondolkodásmódot, más nyelvet... sőt másfajta életmódot is vártam volna el. (...) Eközben fantázia nélkül és a képzelettől megfosztva beszéltek összevissza, mint valami költőfesztiválon.”

„Véleményem szerint a lengyel tudományos-fantasztikus irodalomban túlnyomórészt a felületes jelenségek az uralkodók, amelyek mintegy az élet »felszínén« zajlanak. A »Benső« azonban érintetlen marad. Változnak tehát a közlekedési eszközök, a ruhák, az ételek, de a »pszichikum« a régi marad... meg a szókincs is.”

„Hagyományos tudományos-fantasztikus irodalmat művelnek. Ez pedig abszurdum! Olyan helyzetek teremődnek, hogy a pasas a kozmikus járműben úgy viselkedik, mint egy Trabant-tulajdonos, vagy még inkább, mint egy kocsis vagy fiákeres. A bolygóközi állomások leányai pedig élénken emlékeztetnek az osztályon felüli szállodák bárjainak »cicusaira«, mégha az Alfa, Béta, Gamma vagy Delta tudományos-fantasztikus nevekre is hallgatnak...”

Różewicz egyetlen sci-fi íróról szól elismerőleg — Jules Vernéről, aki „a háborúk és kataklizmák ellenére is” még „hitt az emberi méltóságban és a tudomány méltóságában, látomásai, regényei ezért annyira biztatóak, optimisták és hosszú életűek.”

A lap februári számának hasábjain *Budowniczy Peiper* (Az építő Peiper) címmel Adam Zagajewski tanulmányát olvashatjuk a két háború közötti lengyel avantgarde irodalom „egyik legrepresentatívabb képviselőjének” művészi teljesítményéről.

Az avantgarde alkotók közül Zagajewski Peiper munkásságát értékeli legtöbbször. Azon kevesek közé tartozik, aki határozott művészi programot tudott adni, melynek ma is vannak „használható” elemei, „bár a mai költészetnek más az összefüggése, a mi jelenünknek más a jellege, a mai irodalomnak másfajta heroizmusra van szüksége; olvasói segítséget várnak tőle, hogy a világban könnyebben eligazodhassanak. Egyszerű emberi nyelven kell beszélnie a mai költészetnek. (...) Vannak idők, amikor az őszinteség válik a költészet mesterségévé.”

A tanulmány mellett olvashatjuk Peiper új regényének első fejezetét is, amelynek további részeit folytatásként közlik a következő számok. A *Pierwsze trzy miesiące* (Az első három hónap) című önéletrajzi regény hallatlanul izgalmas — nem hagyományos értelemben vett „peiperi” — írásnak ígérkezik. Hogy miről szól? Erre a kérdésre már az előszóban megadja a választ maga az író:

„Ez az első három hónap természetesen 1939 szeptembere, októbere, novembere. Ezek a német—lengyel háború és egyúttal a második világháború első hónapjai.

Az események, amelyeknek ez idő tájt szemtanúja lehettem, nem gigantikus méretű események. Elbeszélésemben nincs szó embertömegek harcáról, milliós hadseregekről, ezernyi bombázókból álló repülőrajokról, nagyvárosokat emésztő tüzekről, patakzó vérről, nincs szó hadseregek hulláival borított csatamezőkről. Az események, melyeket közlészek, más jellegűek. Mert nekem éppen ilyen eseményeket adatott meg látni.

A tárgy három hónapra történő szűkítése, személyes sorsom alakulásának következménye; a háború kitörése után három hónappal elkerültem a németek által megszállt területekről.

A tárgy illetlen szűkítésének is megvannak az előnyös oldalai. Felfedi azokat a jelenségeket, amelyeket a későbbi időszak elnyom, amelyek elmosódnak vagy elmerülnek az emlékezetben. A háború első hónapja feloldódik a háborús esztendőben. A jelenségek, még a rövid ideig tartók rögzítése is, mindemellett hasznos lehet.

A hadakozó Németország jellemzése szempontjából, könyvem egy szilánknyi adalék. A hitleristák egyelőre mások, mint később lesznek. De érdemes látni ilyeneknek is, érdemes látni őket akkor, amikor még nem hullott le róluk minden álarc. Nem szabad a kezükre játszani azzal, hogy csupán fedetlen arccal ábrázoljuk őket.

A tisztességes német tisztességét is feljegyzem. Ez a rövid életű jelenség is hádd legyen megőrizve. Ahogyan a tisztességes német fokozatosan behódol a hitlerizmus féltelenségeinek, az a háború drámáinak egyik legjellemzőbbike. Drámaiság fakadt

azokból a káros illúziókból is, amelyet a meghódított ország lakosságában a támadók átmeneti tisztessége keltett.

Lengyelországban, mint a német támadásnak áldozatul esett első országban, a legyőzött országban alkalmazott hitlerista módszerek első korszakát figyelhetjük meg. E módszerek később azután megváltoznak, de ebben az időszakban is tetten kell őket érni.

Ha feltétlen valamilyen irodalmi műfajba akarjuk sorolni ezt a könyvet, akkor alighanem emlékiratnak felel meg leginkább.

Egy vándor emlékirata lenne, aki a viharban leült a fa alá, hallotta a mennydörgést a feje fölött, de a levegő valamiféle kegyes lökése félredobta, megmenekült és a futóhomokban elkezdett írni."

A lengyel irodalom legnagyobb élő alakja, Jarosław Iwaszkiewicz, nyolcvan esztendeje született. A *Máter Johanna és más elbeszélések* című, tavaly megjelent kötete által Magyarországon is ismert kitűnő író születésnapját és írói munkásságának hatvanadik évfordulóját az egész lengyel társadalom megünnepelte. Az Odra márciusi számában olvashatjuk Andrzej Cieński méltatását: *Iwaszkiewicz naszej świadości* (Tudatunk Iwaszkiewiczze). Cieński bevezetőjében Robert *Escarpit La revolution du livre* című munkájából idéz: „...nagyon kevés könyv él sokáig. Száz kiadott könyv közül egy év elmúltával már csak alig tízet tudnánk eladni, húsz év múltán tízszer kevesebbet.” Iwaszkiewiczre, aki alkotó évtizedei során több mint száz könyvet írt, fordított vagy szerkesztett, ez a megállapítás nem áll. „...Iwaszkiewicz alkotásai nagyon mélyen belegyökeresedtek a társadalmi tudatba. Nem csak elismert író — ismert író is.”

„Itt a történelemre való tökéletes alkotói ráérzés a fontos: a tudat, amely elválasztja az átmeneti, divatos jelenségeket attól, aminek hosszabb távú értelme van. Másként mondva, Iwaszkiewicz a jelenkort ábrázolja, de távol áll tőle a leírások felületese aktualizálása” — foglalja össze Iwaszkiewicz munkásságának lényegét Andrzej Cieński.

1974. március 13-án az ELTE Világirodalmi Tanszékén működő MTA Kelet-európai Kutatócsoport és az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi Osztyála szervezésében megalakult a hazai Polonisták Társasága. Célja a lengyel irodalommal, történelemmel, nyelvészettel, nyelvoktatással foglalkozó „polonisták” munkájának összefogása, felmérése, támogatása. Az alakuló ülésen Hopp Lajos, az ITI munkatársa számolt be az elmúlt évtized lengyel—magyar irodalmi kapcsolattörténeti eredményeiről. A mintegy negyven meghívott Kovács Endre történészt, irodalomtörténészt választotta meg a Társaság elnökének, Sáros István egyetemi tanárt társelnökének, Kiss Gy. Csabát titkárnak. A Társaságnak eredményes munkát kívánunk.

KOVÁCS ISTVÁN

SZOVJETUNIO

A kritikáról és a dagesztáni költészetről

A kritikai sablonokkal vitázik F. Csapcsajev a Lityerturnaja Gazeta 15. számában.

A Voproszi Lityeraturi 1974. második számában közölte G. Brovman tanulmányát a korszerű kritika lehetőségeiről és feladatairól. Cikkének nagy részében a tehetségről és elkötelezettségről, a kritika irányító feladatáról és felelősségéről ír. Sajnos, helyes elképzeléseit rossz példára alkalmazva, Vaszilij Belovnak a Nas

Szovremennyikben megjelent új drámáját tűzi tollhegyre. Úgy véli, hogy Belov tehetsége rossz irányba fejlődik, helytelen koncepcióhoz tartja magát, drámájában eltúlozza a falu és város antagonizmusát, a vidékiek tiszta erkölcsiségét és a jövevények lelketlenségét. Véleményének alátámasztására Z. Kedrinának a Lityerturnaja Obozrenyija múlt évi 5. számában megjelent kritikájából is idéz. Kedrina szerint Belov, aki nemrég még a teljes élet bemutatására törekedett, ma már elvesztette művészi egyéniségét, és középszerű utánzóvá vált.

Anélkül, hogy közelebbről megvizsgálánk Belov drámájának modelljeit, le kell szögeznünk, hogy érthető és természetes az az érzés, amelyet a szülőfalura való emlékezés kelt az íróban. Hőse szeretettel őrzi magában a múlt emlékképeit. Az ebből adódó elégikus hang egyáltalán nem jogosítja fel kritikusaikat arra, hogy kijelentsék: „Belov a tudományos-technikai fejlődés ellensége.” Furcsa azonban, hogy nem veszik észre, nem ismerik fel alapvető törekvését: a különböző, gyakran ellentmondásos élethelyzetek dialektikus viszonyának bemutatását.

V. Kargyinnak a Novij Mir ez évi második számában megjelent cikkére is a kritikai sztereotípiák követése a jellemző. Borisz Vasziljev kisregényeiről (Utolsó nap, Ne lőjetek a fehér hattyúkra) írva, a Csendesek a hajnalok nagy sikerű szerzőjének alkotói sajátosságait elemzi. Következtetése meglepő: Vasziljev az irodalmi divatirányzatok szolgái követője. Ő is, mint Brovman Belovnál, a falu és a város szembeállítását látja Vasziljev műveiben, ez határozza meg hőseinek cselekedeteit, világnézetét. Szerinte ezért mondja Kovaljev alhadnagy az Utolsó napban: „Megfagy a lélek a központi fűtés mellett. Megfagy, jéghártya vonja be.” Így válik a kritikusok tolla nyomán az érző és mélyen emberi Kovaljovból a retrográd, visszahúzó erők képviselője. Hasonló határozottsággal ítélkezik Kargyin a Ne lőjetek a fehér hattyúkra felett is. Szerinte a természetet állítja szembe itt a civilizációval Vasziljev. Elmarasztalja az író, mert az nem az ember, hanem a fehér hattyúk védelmében kiáltja világgá felhívását. Pedig a szerző elgondolása világos, pontos és szociálisan indokolt: aki cáltalán kegyetlenséggel kezét emel a szépség megtestesítőire, a fehér hattyúkra, képes embert is ölni.

Belov és Vasziljev írásainak szépsége, értéke vitathatatlan. S az is nyilvánvaló, hogy csak mély és átgondolt elemzéssel, a kritikai sablonok mellőzésével, a vizsgált művek belső sajátosságaiból, értékeiből és hiányosságaiból kiindulva szabad megközelíteni a szépirodalmi alkotásokat.

*

A Lityerturnaja Rosszija 13. számában Kamal Abukov tanulmányát olvashatjuk a mai dagesztáni költészetről.

Észak-Kaukázus, és így Dagesztán népeinek irodalma is a népköltészet esztétikai hagyományain alapszik. Örökségük a szóbeli, improvizáló, énekelt költészet. Írásos hagyományai alig voltak. Az átalakuló, forradalmi változásokon átmenő világ megéneklésében is e sokszázados hagyomány képi eszközeire támaszkodtak az új kor első írói, Sztalszkij, Cadaszi, Magomedov. Egyre inkább sürgető szükségyszerűséggé vált azonban a költészet formai eszközeinek megújítása. Az új kor új hangú énekét várt költőitől. Ezt elsőnek Effendi Kapijev értette meg.

Raszul Gamzatov egyik írásában visszaemlékszik arra a napra, amikor először olvasott fel verseiből Kapijevnek. Az meghallgatta, majd így szólt: „Egy évvel halála előtt Szulejman (Sztalszkij) meghívott magához, és nekem ajándékozta csungurát, amelyen hosszú évekig játszott. Hidd el, ma sincs drágább kincsem. Mégsem játszom rajta. Azért, mert én nem Szulejman, de Kapijev vagyok. Nekem saját csungurom kell legyen. Mindenki a saját dalait énekelje.”

Lassan, szinte észrevétlenül lényeges változások mentek végbe a dagesztáni költészetben; esztétikai irányváltás következett be. Az addigi, hagyományos költészet tulajdonképpen a tények és események verses krónikája volt. A ma költészetében az ember és a mai világ viszonya vált a fő kérdéssé. Sahtamanov Tiszta havak című elbeszélő költeményében már „a szárnyaló élet, a sors és idő, az ifjúság, az

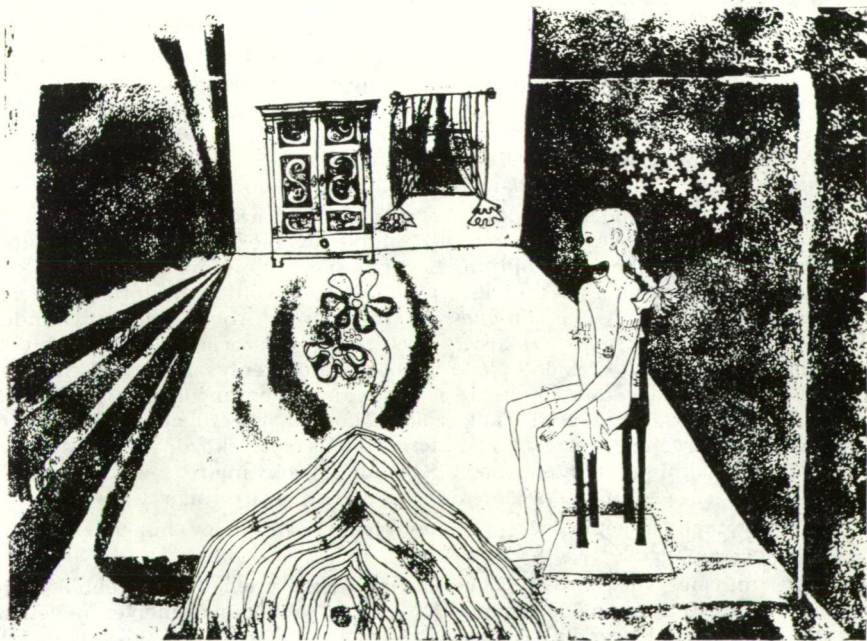
igazság és hamisság, szeretet és csalás” problémáiról ígér őszinte, költői beszédet. A mai dagesztáni irodalmak költői tudják, hogy az élet egyáltalán nem olyan egyszerű, mint az első látásra tűnik. Ezt az alapvető igazságot szólaltatja meg Titokzatos, Két ajtó, Sárga levelek című verseiben Raszul Gamzatov is. Az emberi bánat és öröm sajátos polifóniája kap hangot Sz. Rabadanov Özvegyek című költeményében.

Épp ez a dialektikus életszemlélet hiányzott eddig leginkább a dagesztáni költészetből. Az abszolút szépség megéneklésétől csak most jutott el a lélektanilag is indokolt emberi világ megfogalmazásáig. Különösen a szerelmi költészetben kézzelfogható ez, ahol a keleti költészet sablonjait új érzések, képek, hasonlatok váltották fel.

A hétköznapi életének újszerű megfogalmazását találjuk a dagesztáni népi költőnő, Alijeva írásaiban. Szétosztom a szivárványt és Az öröm esője című könyveiben egy új, örömteli életérzés szólal meg.

Természetesen nem arról van szó, hogy szakítanunk kellene a folklórban gyökerező hagyományokkal. A múlt költői értékeinek korszerű feldolgozása szükséges és szükségszerű. A népi élet képei joggal kapnak jelentős szerepet a ma költészetében. Mindez erkölcsi alap, tiszta és megtartó hagyomány lehet, ha nemcsak díszletként szolgálnak, de a kor eszméit, életérzéseit segítenek még mélyebben kifejezni. A szülőföld hegyei ne árnyékolják be a világot, de az egész látóhatár megismerésének, megéneklésének eszközei, szellemi magaslatai legyenek.

BENEDEK ANDRAS

KOPACZ MÁRIA GRAFIKÁJA

Sarkadi Imre drámái

Már a váratlan és megrázó halála után megjelent első életmű-válogatásra, *A szökevényre* is több mint egy évtized távolságából néztünk vissza. Nemcsak a fájdalom kezdett csökkenni; az érdeklődés is. Az első posztumusz kiadást követő viták ellanyhultak: kezdett az ő sorsa is belekerülni az évfordulós megemlékezések mechanizmusába; emlékeztek róla 1966-ban és 1971-ben. Kezdett irodalomtörténété válni. Összefoglaló tanulmányokat, kismonográfiákat írtak róla — hogy mily elhamarkodottan, azt épp az elmúlt év „perújrafelvétele” bizonyítja.

Amióta a Tiszatáj múlt szeptemberi száma közölte a *Kömvés Kelement*, Siklós Olga híradásával egyéb, kéziratban maradt drámatöredékekről, amióta a veszprémi színház és a rádió elkezdte népszerűsíteni az eddig „ismeretlen” Sarkadit, azóta egyik meglepetés a másik után érte irodalmi közvéleményünket, s most, a drámai oeuvre megjelenésével, ezzel a kötettel, úgy érzem, Sarkadi szellemkeze kezdi döntögetni az életművéről kialakított elhamarkodott koncepciók dévai várfalát.

Már *A szökevény* nyomán kialakult vitákban is általánosan elfogadottá vált az a nézet, mely Sarkadi életpályáját három szakaszra osztotta. Az első, 1949-ig, a polgári értelmiségi író pályaszakasza, többnyire parabolisztikus mondanivalójú, modern eszközökkel dolgozó, részben mitologikus témájú művel (elsősorban novelláit ismertük), a második, 1949 és 1955 között, a szocialista elkötelezettségű író „realista” korszaka, a falusi átalakulás konfliktusainak ábrázolásával, a harmadik, 1956-tól, a válság irodalma, jórészen visszatérés 49 előtti művészetének eszközeihez, részben emberlátásához is, csak mai témákban és sokkal magasabb színvonalon.

A vita táborai is úgy polarizálódtak, hogy volt, aki Sarkadi második, szocialista korszakára esküdött, pályakezdetét és utolsó alkotó éveinek termését leminősítette, s volt olyan, aki az ellenkezőjét vallotta. Különösen az utolsó pályaszakasz remekművei, az *Oszlopos Simeon* és *Az elveszett paradicsom* voltak vitatottak (s természetesen befejezetlen regénye, a *Bolond és szörnyeteg*). Abban viszont mindenki egyetértett, hogy második pályaszakasza egységesen, a szocialista építés hitében, mélységesen elkötelezett, a „feladatot” szolgáló irodalomként született. Akik ezt az éles vetődések által szaggatott művészi pályát valamilyen módon egységesebbnek szerették volna látni, vagy az utolsó két szakasz közötti összefüggéseket s az utolsó nagy művek (*A gyáva*, *Az elveszett paradicsom*) válságot leküzdő jellegét hangsúlyozták, vagy tartalmi általánosságban, Sarkadi „problémaíró” voltában vélték megragadhatónak az életmű egységét. (Melyik jelentős író nem „problémaíró”?)

Ennek a kötetnek a megjelenése óta nem lehet vitás, hogy miben és hol kell keresni életműve egységét.

1949 előtti műveire vonatkozóan, bár a legtöbb ismeretlen töredék ebből az időszakból merült fel, lényegi módon nem változott az a képünk, melyet novellisztikája alapján alakítottunk ki róla. *A prófétától*, melyről már az eddigi szakirodalom is tudott, a *Hannibal*-drámákon és a *Lucretian* át az *Elektráig* ugyanazt a törekvést

láthatjuk: tematikailag az antik történelem vagy mitológia alakjai a „hősei”, akár csak novelláinak (a *Párbaj az igazságért* Hektora és Achillésze, az *Ódipusz megvakul* tragikus királyi pára és lányuk, Antigoné, valamint *A szatír bőre* Marszúásza és Apollója); de ez a látszatklasszicizálás a gyakorlatban a legkorszerűbb magyar és európai törekvésekkel él egyidejűségben.

Amióta Németh László a Tanúban a görög drámákra és a legmodernebb, pszichologizáló és esszéizáló nyugati irodalmi törekvésekre egyszerre irányította rá a figyelmet, amióta a fasizmus embertelenségének nyomására Európa-szerte és nálunk is a klasszikus témák és formák az emberség egyik mentsvárává lettek (pl. Radnóti), amióta az egzisztencializmus drámája (Sartre-tól Anouilh-ig) szintén — francia — klasszikus drámai formákba önti parabolisztikus-filozofikus mitológia-értelmezését, nagyon sok minden hathatott közvetlenül Sarkadira művei megírásánál. Közös bennük az erős gondolatiság, a történeti vagy mitológiai köztudatot gyökeresen újraértelmező, anakronizmusokat halmozó aktualizálás.

Hősei sorsának ábrázolásában és értelmezésében mégsem didaktikusan-szajbáragóan leegyszerűsítő a művészi eljárás módja: a harcot megúno, a „feladattal” szembeforduló Hektor vagy Hannibal rokonszenves antimilitarista és dekadens polgári individualista egyszerre, s ezért nem sokkal pozitívabb a feladatszerű életforma elvárásait korlátoltan és durván-embertelenül megvalósító Achillésznél, Apollónál, Scipiónál vagy a *Lucretia* Brutusánál. Parabolái tehát sokértelműek, több színben játszanak, novellái esetében tömörségük, drámáinál töredékességük is fokozza a lehetséges interpretációk számát.

Tartalmilag-gondolatilag valamennyinek az egyéniség és a kor közhite által parancsolt feladat viszonya a lényege. Feladat, látszat vagy rákényszerített szerep ellen rugódoznak emberibb hősei, de többnyire csak kiábrándultságból, egyéni hajlamból vagy action gratuite-szerűen, nem valamilyen ellenfeladattól, belső meggyőződéstől vagy mélyebb emberségtől hajtva. Ezért sem tud Sarkadi teljesen azonosulni velük: ő maga, aki publicistaként a hasznos közéleti ember életformáját élte, a kötetlen individuális lét csábítását mindig érezte, de a feladat-lét is vonzotta. Ezért elbukó magányos hőseinek tragikuma sosem tiszta: a modern irodalomra annyira jellemző, néha a groteszk határát súroló tragikomikum jellemzőbb rájuk. Ez az ellentétes végletek között való hanyódás viszont nemcsak erre a korszakára jellemző; ha van valami, amiben meg lehet ragadni egész életművének „egységét”, akkor körülbelül ez az. S ezzel a sajátosságával — „hála” történelmünk sajátos mozgásának — nem is áll oly egyedül a magyar irodalom legjobbjaiban sorában: mi tartja jobban össze a néhány hónapnyi távolságban írt *Himnusz*t és *Vanitatum vanitast*, vagy a *Huszt* hitét a Zrínyi-versek nemzeti kétségbeesésével. Nem is beszélve az egyes műveken belül meglevő szélsőséges vergődésről hit és reménytelenység, az ügy elfogadása és kigúnyolása között, Vörösmartytól Juhász Ferencig. A kor és saját élete félelmetes lehetőségeit érezte meg már fiatalkori drámájában is Sarkadi, amikor *A próféta* Virágjának szájára adta a következő kijelentést: „Ha mi, kiábrándultak, azzal kezdjük áltatni magunkat, hogy tudunk azért rajongók is lenni, előbb-utóbb rossz vége lesz.” (72. p.)

Az eddigi Sarkadi-képet a kötet anyaga épp úgynevezett szocialista korszakával kapcsolatban alakítja át a legteljesebben.

Ahogy eddig tudtuk, Sarkadi ebben a korszakában mind regényeiben, mind novellisztikájában, de drámáiban is kizárólag a falusi életmód szocialista átalakításával járó konfliktusok témájára korlátozta magát. Művészi eszköztára is teljesen kicserélődött: tömör intellektuális prózája helyett a részletek epikus bőségű és lírikus érzékenységu rajzára állt át, közfelfogás szerint a móríciú útra. Igaz, hogy a *Gál János útjának* epikája nem sokban emlékeztet Mórícz falusi regényeinek legtöbbször vérbő drámaiságára, sokkal inkább a népi írók szociografizáló naturalizmusába oltottnak látszik, s a *Tanyasi dúvad* Ulveczkyje is erősen modernizált Turi Dani. De egyik leggyöngébb drámájában, az *Út a tanyákról*ban nem csupán a napi politika kíváncsimainak szolgálata, hanem a móríci — és nem a realista, hanem a — gyengébb minőségű naturalista dramaturgia is nyugózi tollát.

Mindenesetre szinte elijesztő mai szemmel olvasni ezt a drámát, melynek szerkesztési gyöngéiről és jellemépítési következetlenségeiről sokat és helyesen írt a szakirodalom, csak épp azt nem említette, hogy a naturalista faluábrázolás örök konfliktusait hogyan keresztelte-párosította a legaktuálisabb vezércikkiródalom követelményeivel, hogy pillanatnyi elfogultságai nemcsak ilyen, két évtizedes távlatból, de már saját műve korának másnapján is olvashatatlaná és folytathatatlaná tették ezt az irányt. Ennél csak a művét támadó dogmatikus kritika ijesztebb, mely még ezt sem találta eléggé naprakész aktualitásúnak, azt írván róla (1951-ben!!), hogy megrekedt a belépés-nem belépés problémájánál, mely akkorára már (!) elveszítette aktualitását.

Hogy mennyire nem folytatható, még saját életművén belül sem, ez az irány, azt két, töredékben fennmaradt műve is igazolja: a *Január* és a *Párbaj*. Az előbbi épp a Rákosi-korszak éveinek szülöttje, s hőse, a volt narodnyik falusi tanító, aki a felszabadulás utáni években a falu egyik közéleti vezetője lesz, nem tud lépést tartani a fordulat éve utáni politikával. A zavaros töredékekből annyi látszik, hogy Sarkadi a kulákokkal barátkozó tanító-hőstől már nem tudja következetesen elhatárolni magát, s a kívülről jött, broszúraszerűen gondolkodó kommunista Takács parasztszemléletétől már idegenkedik, pedig az *Út a tanyákról* hasonlóan gondolkodó Pap elvtársát még félelem és gáncs nélküli lovagként ábrázolta, annak a „profetikus” esztétikának igényei és kíváncsijai szerint, mely a ma irodalmát a hön áhított holnapután megálmodott hőseivel szeretne volna benépesíteni. Ha korábbi töredékei még töredékességükben is valamilyen egységes művészi tervet sugallnak, ez a kísérlet Sarkadinak olyan fiaskója, mely egyúttal ígéretes bukás: már nem tud jó lélekkel a sematizmus korlátain belül alkotni.

A másik, de jóval teljesebb töredék, a *Párbaj*, még az *Út a tanyákról*nál is naprakészebb aktualitását, publicisztikaibb, hisz a Nagy Imre-féle 1953-as új kormányprogram falusi hatását, a kilépni-bennmaradni dilemmáját ábrázolja, de bármily sok vonatkozásban nyűgözi is a naturalista részletimádat, ifjabb és idősebb falusi nemzedékeinek, a korán özvegyen maradt fiatalasszonynak konfliktusain keresztül bármily sok archetipikus élettény — később, a *Szeptemberben* is felmerülő élettény — közelíti a faluábrázolás hagyományaihoz, azért meglátszik rajta az, hogy Sarkadi 1953-as balmazújvárosi munkavállalásával megmártózott a népelet valóságában. Nem osztályszerű, külső ellenség keveri a konfliktus szálait, hanem a „népen belüli ellentmondások” képezik az ábrázolás tárgyát. Az „ellenség”, Varga János kisparaszt igazságtalanul börtönbe juttatott ember, csak a szó szoros értelmében „botcsinálta” ellenség, s a bot másik vége Pótor, a hivatali hatalmával — hite szerint az ügy érdekében — visszaélő falusi tanácselnök kezében van. Az életszerű konfliktusból, éppen a túlzott naturalista felszínhez tapadás miatt, nem lesz igazi művészet, inkább csak a dráma eszközeihez nyúló, s még így is befejezetlenül maradó falusi pillanatkép, riportdráma.

Sikertelenségeiben is szükséges és kikerülhetetlen lépcsőfok a *Szeptember* felé vezető úton. A *Szeptember* a Sípos-tanya kisvilágában megragadott nagy társadalmi mozgás drámája, az egyetlen jelentős eredménye Sarkadi e korszakbeli, lényegében a naturalizmusból a realizmus felé tartó művészi törekvéseinek. Ha fel is használja eddigi falusi drámáinak motívumait, a napi politika síkjáról sikerül eloldania a konfliktust, s ha tragikum helyett a lírai kiengesztelődésben, az új törekvések öreges-bölcs megértésébe is torkollik a darab kibontakozása, az életváltás minden fájdalját sikerül összesűrítene úgy, hogy lírai elvontsággal s némi retorikával bár, de a fordulat nagyszerűségét és törvényszerűségét is sikerül felvillantania. Reálisabb, részleteiben is igazabb tanyaábrázolása egyúttal lehetővé tette a művészi általánosítást, s ezért, ha aktualitása egy meghaladott társadalmi fejlődési fozkhoz is köti, alkalmas arra, hogy az ábrázolt társadalmi helyzet emberségének, örömeinek és fájdalmainak felidézésével a kollektív emlékezés katarzisszerű kiváltója és hordozója legyen.

Ha a szocializmus építésének feladatát vállaló Sarkadi útját is árnyaltabban és konfliktusokban gazdagabban látjuk, mint eddig, ha a napi politika megkövetelte

zsurnalisztikus naturalizmustól a *Szeptember* érett és emberséges realizmusáig vezető útnak több közbeeső állomását is látjuk, mint eddig (hála a *Január* és a *Párbaj* töredékeinek), a korszak drámai fejlődésének képét mégis sokkal inkább festi át az íróasztalfiókból tavaly előkerült *Kőműves Kelemen*, a Sarkadi-életmű folytonosságának és mélyebb egységének reveláló bizonyítéka. Ez a mű még így, nem teljesen befejezett voltában is nemcsak e korszak, de talán az egész Sarkadi-oeuvre legjelentősebb műve.

A kötet kiadójának, a családnak megjegyzése szerint a befejezetlen dráma változatai valószínűleg 1947–53 között alakultak ki. Azt hiszem, csak az biztos, hogy nem túl közel 1947-hez, de hogy 53 előtt születtek, arra nem mernék megesküdni. 1947-es novellájához, a *Kőműves Kelemen*hez képest akkorát változott a koncepció, hogy ehhez a gyökeres átalakuláshoz idő kellett s bizonyos lejátszódott történelmi események összefüggéseinek felismerése.

A novella a vele körülbelül egyidőben született mitológiai tárgyú novellákkal és a *Pokolraszállással* együtt a fasizmus embert torzító hatása ellen tiltakozik, az események mozgatója Boldizsár cipollai egyénisége, s a többi 11 kőműves, beleértve a feleségét elvesztő Kelelent is, gyengébb annál, hogy ne adja el a lelkét az ördögnek.

A drámának központi hőse, Kelemen, az alkotás lázában égő, a mű megteremtéséért élő ember, aki a lelkét adja a munkába. A többiek babonás, ijedős, csak a haszonért dolgozó emberek, s Kelemen hiába harcol a lelkükért; már meghátrálának a szellemkezeztől újra és újra ledöntött várfalak építésétől. Ellentétpárja itt is Boldizsár, az okos individualista, aki tudja, hogy: „A harcomat megharcoltam, igyekeztem felépíteni Déva várát, nem sikerült. Magamat megőriztem közben. Nem adtam oda az ügynek — nem magamat, csak a fáradságomat. A munkámat, a verejtékeimet, a testi erőmet. Az kárba veszett. A lelkemet azt nem adtam, azt nem hagytam kárba veszni... Minden kell, csak a lelked nem kell. Azt megtarthatod magadnak.” (276.)

A vele vitázó Kelemen szerint: „Lélek, szív kell a falakba. Hitvány kontár, aki csak a mának épít... Lelket kell beleadni, hogy időálló legyen.” (277.) Önmaga nem babonás, de a többiek hitének felkeltésére elfogadja az egyezséget az első megérkező asszony falbaépítésére, mert: „Így halad előre az emberiség: áldozatok árán... Az alkotást sohasem adta ingyen a természet. A küzdelemben elhullottak testén léptek az utódok tovább, az újabb eredmények felé... A keresztény dogma rettegése: szabad embert ölni? Embert ölni a várért? De nem így szól a kérdés igazában, hanem úgy, hogy ér-e egyetlen ember annyit, mint a hosszú időkre, a nagy időkre szóló alkotás. S meg kell győzni kit-kit a hite szerint, hogy nekünk az alkotás a feladatunk.” (290.) A „történelem csele”, hogy a legnagyobb áldozatot a leg tudatosabbnak, az úgy megszállottjának kell hoznia. Kelemen egy a feleségével, tette így önfeláldozás-értékű, de jóhiszeműségét kétségbe vonják, felesége után gyermekét is elveszti, faluja kiátkozza, a kész mű várható eredménye ellene és eszményei ellen fordul (munkatársai csak a haszonnak, a várható jólétnek örülnek, a vár pedig sokszorosan megtérül építetőjének, a parasztokat kizsákmányoló és a kereskedőket megadóztató várúrnak). Az életének társát életének értelméért feláldozó Kelemennek azt kell kétségbeesetten meglátnia, hogy munkája értelmét fenyegeti veszély, hogy áldozata értelmét vonják kétségbe, s utolsó könyörgő szavai az Öreghez azt mutatják, saját belső hite is megrendült, nagy szavai és kitörései egyre inkább a belső bizonytalanság elleplezésére szolgálnak: „...hát nem hiszi el, hogy nekem megérte? Mit bánom én, hogy kié lesz a művem, mikor kész van. Mit bánom én, hogy mit csinálnak vele, míg fennáll.” (328.)

Nem vitás, hogy az elöl járó, a szocializmus építéséért legtöbbet vállaló ember tragédiája ez, s Sarkadi belesűrítette a dogmatizmus kora minden embertelenségének bírálatát, megkérdőjelezve, vajon szabad-e embert áldozni a műért, vajon megéri-e a mű az érte feláldozott életeteket és emberi értékeket, a hit válságát, a belső kiüresülést. De ahogy korábbi paraboláiban is, itt sem egyértelmű műve állásfoglalása: egyszerre vonzza az áldozatos élet szépsége, a mű és az alkotás sze-

retete, valamint az érte áldozott értékek iránt való sajnálat. A Kelemen-féle magatartást egyszerre láttatja a legemberibbnek és a legembertelenebbnek, az ábrázolás hangnemében együtt van a tragikum és az irónia, még ha az események előrehaladtával egyre nagyobb teret is kap az utóbbi.

Ha valóban „szocialista” drámaírói szakaszában keletkezett, gyökeresen módosítja a korszak egységéről vallott eddigi felfogást. Nemcsak tartalmilag, a hit válsága történetfilozófiai és etikai szintű megragadásában. Témájában is, hisz szó sincs valamilyen konkrét faluábrázolásról. Stilisztikailag pedig a „modern” Sarkadi továbbélése, folytatása az 1949 előtti parabolisztikus műveknek, s előkészítése a parabolisztikus értelmű, az emberi élet értelméért küzdő utolsó nagy műveknek. Bár ezeknél sokkal „közéletibb”, mondanivalója is a közügyért tevékeny életfelfogás válsága, s ezért, 1956 után, valóban boldizsárabb irányba fejlődött tovább életműve, a magányos individuum problémáinak vizsgálata irányába.

Jelentős és közismert utolsó drámaival, az *Oszlopos Simeonnal* és *Az elveszett paradicsommal* nem óhajtok részletesebben foglalkozni. Az adott keretek között inkább csak az újdonságokról, az eddig kötetben meg nem jelent művekről, s a drámai életműről vallott felfogásunkat átalakító hatásukról szerettem volna néhány gondolatot elmondani. Úgy látom, az életmű egységét részben egyén és feladat lehetséges viszonyainak végletes ellentétek között vergődő megítélésében, részben egy modern dramaturgiai eszközökkel dolgozó, történetfilozófiai és történet-etikai kérdésekre többnyire parabolisztikus mesében választ kereső művészeti módszerben kell megsejtenünk, amelyhez viszonyítva sematikus korszakának naturalista dramaturgiája és stilisztikája csak kényszerűen elfogadott divatjelenség, s ezért nem csoda, hogy egyetlen jelentős realista stílusú művének, a *Szeptembernek*, sem méltó előzménye, sem következménye nincs életművében.

Ami pedig az értékrendet illeti, az újonnan megismert művek közül a *Kőműves Kelemen* nemcsak a Sarkadi-oeuvre egyik legnagyobb remeke, csak *Az elveszett paradicsom* szintjével mérhető műve, hanem születése korára visszavetítve dráma-irodalmunk egyedülálló, reprezentatív alkotása. (*Szépirodalmi*, 1974.)

CSETRI LAJOS

Bálint Tibor: Nekem már fáj az utazás

Régi gyönyörű havak hullottak újból az emlékezetbeli tájra, s az író ahogyan végigtipeg, mintha madár lépne csillagot a hóban. Nem rohan a vad fergeteggel, súlyos tömböket nem taszít el magától, nem gyúri maga alá a távolságokat. Abban, hogy *tipeg*, van valami meghatározó: kecsesen könnyed járása nem a kötélből font hálót, de a legfinomabb csipkét idézi fel a szóképek labirintusában. Egy Kosztolányi, egy Krúdy rajzolta fel pár vonással oly tökéletesen a vízmosásos emberarcot, mint ahogy Bálint Tibor a kötet címadó novellájában. „Az ő arca is csupa repedés volt: az áll szikkadt gödrei körül sugár alakban tört fölfelé néhány mélyebb nyom, mint a kátyúból kivergődött szekéré, de az ajak szürke homokjába ismét besüppedtek a kerékvágások, s mintha már nem tudnának megbirkózni a száj széles és szigorú árkával, az orr alatti bőrmező szinte sima maradt; túl azonban a jobb és bal oldali sáncon, amely a felső ajkat védte, megint egymásra szaladtak a ráncok, körbe-körbe forogva összetorlódtak a szemek mélyedéseiben, feltörtek, és csomóba hányták a talajt, s félig betemették a két tavacsját.”

Mi tűnik ki a fenti idézetből? Az, hogy az író *angyaljárása a lépcsőházban* nem fejeztetett be, a hágcsón, a stílus meredélyein fölfelé való kapaszkodás újabb, ritka

levegőjű magaslatot ígér. Ahol lehet kapkodni a levegő után, lehet gyönyörködni a metaforákban és szidni az *írói mutatóváltást*, de az ember sohasem válhat közömbössé. A *Nekem már fáj az utazás* harmadszáz novellájában kétszeres az emlékezés: a már korán kialakult, zárt, novellisztikus formákban csiszolódott stílus emlékszik önmagára s egyben előhívja az emlékekéből, lírai hangulatjelentésekből és mese-szerű víziókból kiteljesedő valóságot. Történés tulajdonképpen egyetlen írásban sincs, nem is eredeti ötlet — üljünk le és meséljünk! — indítja el a mondandót az ecetfák alatt levő öregek padjánál, a szereplők inkább hőbortjaikkal és példázataik furcsaságaival, mintsem „jellemfejlődésükkel” tűntetnek, mégis teljesnek, emberileg hitelesnek mutatkozik a Bálint Tibor rajzolta világ.

Az író Krisztus összes sebével: a bölcs öregek tapasztalta-mesélte történelem újat mutató távlatával próbálja érzékeltetni erény és bűn, szeretet és gyűlölet, élet és halál mindenkori dilemmáját. Ahogyan könyvéről írott vallomásában mondja: *a távlatot, a bölcsesség édes, megnyugtató szavát* keresi. Ha hősei, megszólaltatott örökké búcsúzó vendiákok kifogytak a történetekből, önmagát álcázza száznegyvenhét évesnek, s a kissé romantikusnak festett díszletek, a *síró ecetfák alatt* önmagát mondja. A hősi sors, a kiemelkedő személyiség nem érdekli, de még az olyan tragikus változásokat hozó esemény, mint a háború, is egyetlen nézőpontból izgatja. A mindenüket: kedvesüket és összes ingóságukat elvesztő *túlélők*, a mindenkori, mert pofont elszenvadni sem jó, mert életre is alkalmatlan *megalázottak* miként viselik el bukottságuk szegényét?

Bálint Tibor számára teljesen mindegy, hogy a történelem szigora avagy a személyes sors vargabetűi formázták olyanná emberei arcát, amilyenek. Kiindulópontnak, művészi igazságát bizonyítandó, a teljesen (jól-rosszul) megélt életet veszi; attól a ponttól nyomoz visszafelé, ahonnan a továbbélés már csoda: minden perc ráadás! Amíg hősei, a lazan kapcsolódó keretet mesével kitöltő *vendiákok* örökön csak begyűjtenek, ő hallgatva és elámulva a beszédeken, tudatosan szétválaszt: menny és pokol, menny és pokol. S ahogy széttöredezik és utána az írói példázat nem didaktikus, de a csehovi szemüveg leleplező távlatosságával összeáll az emberarc, nincs különbség: a fényességgel ékeskedő is lehet purgatórium, mint ahogyan a túlvilági szenvedést jelképező hely is átváltozhat az üdvözültek lakóhelyévé.

A novellák Golgotáján minden szereplő önmaga ácsolja a keresztet, s hogy ezt az öregek padjára magával hozza, az elmesélve-példamutatás, a különös körülmények között végbemenő tisztulás díszítmény jellegére utal. Az el-elmozdítható színpad maga a romantika, mégis drámainak hat a mögüle kibukó könnyes-bús történet, és sziklaszilárdnak a *Nyári színpad* Gálosfai által feltámasztott álomfala. A téma nem Bálint kezdeménye, az öregedő színész csakazértisből fakadó, fölülmúlhatatlan játéka azonban egy nem is akármilyen regény, a *Zokogó majom* külvárosi romantikáját csalta újból az író tollára. A *Vannak utcák, vannak házak* féllábú emberek-ből szerveződő falujának extremitását, Zimics irodalomtanár és Pásztor Bertalan költő jelképes erejű történeteit (*Példázatok a halálról*), a zenepedagógus Rózsa kálváriáját (*Az elátkozott ház*), a *Trombitáljatok, disznók* Pityuvszki úr mesélte özvegyasszonyának férjfogását más szerző is megírhatta volna, de Gálosfai alakja, a novella helyszín- és környezetrajza, a *Sáncaljáról* — nem Nagy István-i döndülő léppéssel, hanem a minden mindegy tündéri játékosságával — szabadult söröző nézősereg és Gálosfai nagy mutatóváltása: *mindnyájan Ványa bácsik vagyunk!* Bálint Tibor-i remeklés. Ahogyan egymásba folynak a búcsút novellában eljátszó kolozsvári író és Csehov szavai, ahogyan a kisemmizett és megcsalott Gálosfai-Ványa bácsi utolsó fellépésére a Sörkertbe elcipel életét — így írni!

És hogyan élni?, mert tulajdonképpen minden novellában ez a kérdés. Követhető-e az álombeli utazó, aki anélkül, hogy eljutna valahová, *végigszenved a talpfák keménységét és a töltés éles köveit?* (*Nekem már fáj az utazás*). Bálint Tibor „hősei” belülről fájnak, eljátszott, sohasem visszatérő esélyeiket fölemésztette a háború. Az általuk rajzolt *Párhuzamos görbék* legtöbbször még a végtelenben sem találkoznak, s bármily tragikus véget érjen is egy-egy történet szereplője, csoda, hogy mindig akad, aki tovább folytatja a mesét. Groteszk fényében elkomoruló véres

borzalmak (*Monokristályok szerkezete*) és derűvel színezett agglegénysztorik (*Egy mai férfi arcképe*) váltogatják egymást, s a monoton mesélésben el is szürkülhetne az öregek padja fölött az ég. S hogy a vég nélküli példázatokban: az egyetlen írói fogással többfajta gondolati síkot egyberántó parabolákban mégsem fáradunk bele, e lírikus próza nyelvi erejének, az író tündéri realizmusának köszönhető. Valami mindig átragyogja a szöveget, s a szavak jelentésén túl hangulati erőt kölcsönöz az ábrázolt tárgynak. Sosemvolt történesek félénk kisemberei táltosodnak meg, elporladt világok és élethelyzetek kapnak feltámadásnyi fényt Bálint Tibor ide-oda indázó mondataiban. Aki még mindig — és alighanem mindhalálig — a 7-8 éves kisfiú, valahai önmaga álmokképét keresi, ahogy az első szakállas-mezítlábas emberben Krisztust vélte fölfedezni. Bölcs szavú öregjeit ez a régi emlék ültette az igazmondás, a lemerülve-megtisztulás padjára. Az ő döntőnői szavuk lobbant fel minden költői látomást, álmohajójuk ringása nem más, mint egy-egy megsüllyedt, de tisztasága folytán sohasem elsüllyedő élet.

Az író szeretetmítosza különösen a kisemberek, a Hektor és Böske (*Zokogó majom*) örömtáncát elragadva szemlélők és a körforgásba minduntalan beállni akarók fejére helyez glóriát. Elismeri, hogy ez az ékitmény törekénynek látszódnak, s talán még azt is, hogy a heroikusságig felfokozott élethelyzet itt-ott nem a hősök ténykedéséből, hanem csak a stílus erejéből s az írni tudás bámulatos fondorlataiból következik, de tudván tudja, hogy a gigantikus tablók mellett figyelmet érdemel az *arcképek a körömháton* miniatúráinak igazsága is. A tömörszerűen és durván megmunkált darabokkal e novellás könyv a művés kézi munkát állítja szembe. A *Nekem már fáj az utazás* álomban kalandozó öreg írója tulajdonképpen Bálint Tibor önismeretről tanúskodó esélyét mondja. A megmaradásra? „Lehet, hogy nem lesz *divatos*, mert a hegyek és a folyók sosem jönnek divatba, sem a kenyér, sem az ivóvíz, de ha ideig-óráig megfelelnek is rólad, ne félj attól, hogy nem élsz...” (*Kriterion*, 1973.)

SAKOLCZAY LAJOS

Gion Nándor: Ezen az oldalon

Gion Nándor új könyve egy többé-kevésbé zárt közösségről, a városszéli Keglovics utca lakóiról szól. Romodáról, az ácsról s Bergerről, az asztmás feltalálóról, a valamikor bordélyházból szabadult Várynéről, a szenteskedő méhészről, Jánosról és leányáról Erzsébetről, akit egy villanszerelő elcsábít, Adamkóról, a téglagyári munkásról, a késdobáló Kordovánról, Madzsgajról, aki a városka jegyzőjeként minden percét az embereknek áldozta, mígnem belefáradt a reménytelen küzdelembe s Várynéhez került kegyelemkenyérre, aztán szól a „félhülye Sebestyén gyerek”-ről, s másokról is, bennük és általuk az emberség változatairól, az emberség lehetőségeiről.

A Keglovics utcaiak látszólagos csöndes, kiegyensúlyozott világában visszafotott, de annál erősebb szenvedélyek munkálnak. A ki-kirobbanó konfliktusok azonban sohasem csak a közvetlenül érdekelt sorsát világítják be, hanem azt a rendkívül bonyolult kapcsolatszöveget is, ami az utcabelieket meghatározóan egymáshoz fűzi. Minden összeütközésben egymásrautaltságuk derül ki, s rögtön az is, hogy képtelenek egymáson segíteni. Ha véletlenül akarnak, a jószándék feltétlenül visszajára fordul.

A szenvedélyek nem észlelhetők teljességükben. Az életanyag s az írói technika — nagy feszültséget ébresztve, inkább takarja, mint láttatja őket. Gion Nándor ugyanis azokat az életmozzanatokot választja műépítőnek, amelyek már-már érdektelenül kisszerűek, a szokásos „költői” regényvilág elemeivel szemben tüntetően prózaiak, a szenzációkkal szemben mindennapiak. Tényeket közöl, mindig csak

olyasmit, mit a szereplők közvetlenül látnak, hallanak. Arról egyetlen szó sincs, hogy ez vagy az a figura mit érez, mit gondol, mit képzel. Csak tettek vannak, konkrét tettek, mégpedig határozott és szilárd normák szerint való tettek. Minden más szücskégtelen fikciónak minősül, s kimarad a mű konkrétan fogható anyagából.

A Keglovics utcaiak tehát nem töprengnek sorsukon, hanem élnek azt. Történetük nem ismeri a közbenső állapotokat: a cselekvés logikája mentén a legegyszerűbb úton törnek az igazságot osztó megoldáshoz. Vajon nem így épülnek-e fel a népballadák? S mint azokban, vajon az élet, a világ szemléletének nem ugyanaz a fölénye mutatkozik-e meg Gion Nándor könyvében? Mindez a monoton, szerkesztetlen, dezilluzionált, morbid, elidegenedett művek dömpingjének idején!

Amitől persze még nem lenne Gion Nándor igazán jó író, s könyve se volna a már eddig is oly sokféle formát teremtő valóságigény, s az illúziók nélküli humanista életlátás remeklése. Attól azonban, ahogy a Keglovics utcaiak világát az eleven jellemek felől teljessé és jelentőssé építi, ahogy ezt a világot a Keglovics utca körül alakot öltő tágabb világra vonatkoztatja, mégpedig az élettörvények evidenciájával, már feltétlenül.

De konkrétan hogyan valósul meg mindez? Poétikailag újdonságot teremtve. Az *Ezen az oldalon* huszonnégy novellaszerű, önállóan is megálló írásműből épül fel. Azért nem mondhatók — a hagyományos értelemben — novellának, mert teljesen nyitottak. Mindegyikben más és más a szituáció, a konfliktus természete, s változik az emberek, események láttatásának nézőpontja, viszont azonosak a szereplők, ha nincsenek is mindig azonos súllyal jelen, meg-megismétlődnek bizonyos motívumok, mint a regény zárt cselekményén belül szokásos, mintegy a történet egységét is hangsúlyozandó. Ezek az írásművek tehát feltételezik egymást, előzményeikben és következményeikben egyaránt olyannyira, hogy nincs egy sem, amely teljességgel felfogható volna a többiek ismerete nélkül. A részek, láthatóan, egy-egy, közösséget is jellemző, meghatározó figura konfliktusait vetítik elénk, az egész együtt pedig a közösséget. Fontos lelemény, hiszen így az egyén sorsa nem azonosítható a közösségével, viszont az előbbiből levezethető az utóbbi, megmutatható az esetlegesben a törvény, mégpedig a spontaneitás természetességével. S legyen az egyén végzete akármilyen, a közösség felől zavartalanul, s a maga teljességében ölthet alakot az emberség és a szeretet. Az az emberség, amiből nem hiányzik a gyengeség, a gyalórság, a szenvedés, annyira nem, hogy talán épp ezek a szeretet és az emberség forrásai, de mindenhogyan megnyilvánulási alkalmai.

Egy-egy szereplő vagy esemény három novellaszerű írásban mutatkozik meg jelen idejűen, esetleg részről részre változó nézőpontból, majd egy negyedik kerekíti teljesre a képet az illető „megható” történetének krónikás hangú elmondásával. Többnyire ez a negyedik világosítja meg a múlt felől az összefüggéseket, visszamenőleges hatállyal értelmezi és megítélteti mindazt, ami az előző háromban lényegi mozzanatként előkerült. Hihetetlenül árnyalt karakterek, megokolt akciók, események bontakoznak ki: a teljesség intenzív irányú.

Mármost a további novellák az előzőekből bizonyos motívumokat újra és újra felidéznek. Ezek a motívumokon át a megváltozott összefüggések visszamenőlegesen új és új hangulati, érzelmi, gondolati rétegeket tárnak fel a szikkadtnak látszó tényanyagban. Ilyen motívum a „legszebb halott”, Gizike Schladt képe a sírkövön. Az ő sírkövét nem dönti ki Romoda, az ő képe alá tesznek virágot az Erzsébet tiszta szépségétől bódult gyerekek, majd az ő képét törik össze, amikor Erzsébetben csalódnak, mert kiderül, hogy éppen gondosan épített fűkunyhójukban feküdt: le a villanszerelővel, s az ő képét keresi a „félhülye Sebestyén gyerek” Kordován. távozása után, irként bánatára, magányára. Gizike Schladt képe tehát a tisztaság, a jóság, a szépség jelévé gazdagodik, s ebben a minőségében a korábban vele kapcsolatba kerülők karakterét jellemzi, érzékelteti azok kimondhatatlan, s másképp napvilágra soha nem kerülő érzelmeit, vágyait. Sejteti egyben azt is — halott lány képéről lévén szó, hogy a tisztaság, jóság, szépség: az emberibb élet elérhetetlen messziből üzen.

Gion Nándor ítélete hiteles. Amit mond, a hétköznapi anyagából bontja ki, az emberi sorsokból következőnek mutatja: az esetlegességek mögött a közösség sorsaként törvényszerűnek. Mindezt érett magabiztossággal, s hadd ismétljem: a valahová tartozás meleg emberségével.

Azt, hogy Gion Nándor teljesítménye teljesen váratlanul ért volna, nem mondhatom. A Fórum 1968-as regénypályázatán első díjat nyert munkája, a *Testvérem, Joáb* idejében figyelmeztetett: jelentős író készülődik. S ez a jelentős író most itt van. (Fórum, 1973.)

VARGA LAJOS MÁRTON

Szerkesztő: asztal

Arcok a múltból címmel 48-as honvédportrékból rendezett kiállítást a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum. A felvételeket Plohn József vásárhelyi fényképész készítette a századfordulón. A most kiállított negyven portré csupán töredéke Plohn egykori háromezer üveglemezből álló hagyatékának. A fontos néprajzi és fotótörténeti dokumentumokból egyébként ezerhatszázat mentett meg a vásárhelyi múzeum.

*

Száraz György *A nagyszerű halál* című, lapunkban megjelent (1973. 10. sz.) drámáját mutatta be július 5-én a Gyulai Várszínház. A darabot Sík Ferenc rendezte, a főbb szerepeket Paláncz Ferenc, Csikos Gábor, Pákozdi János, Bárány Frigyes, Peczkay Endre, Orbán Tibor, Iványi József, Szoboszlai Sándor, Kézdy György, Nagy Gábor és Tordai Teri játszotta. Az előadás méltatására szeptemberi számunkban beszámoltunk. — A Várszínházban az idén Száraz György műve mellett Tirso de Molina *A zöldnadrágos lovag* című vígjátékát láthatta a közönség.

*

Salló István két kis könyvét kaptuk Csikszeredából. Az egyik: Három vidám játék — a népi játékok hagyományaira épülő három egyfelvonásos, a másik: Nagyapó meséi — a Hargitában gyűjtött mesék földolgozása. Mindkettő színvonalas népművelő kötet, Salló Ist-

ván jelentős közművelődési munkájának bizonyága.

*

Tanulságos könyvet hozott nemrégiben a posta. A *Balmazújvárosi Lenin Tsz 25 éve* példa lehet minden hasonló jellegű, hasonló céllal és szándékkal készülő kiadvány számára. „Ebben a könyvben csupán egy szöveget mutatja, jelene és jövője áll, de talán mondtunk valamit a változó parasztságról még akkor is, ha az balmazújvárosi, ha csak a krónikásan rideg, hiteles megállapítás hangján” — olvashatjuk a kötet végén. A történeti rész (Csige József munkája) mellett Szalai Csaba riportorozata bizonyítja az „Így együtt voltunk valami” Veres Péter-i igazságát.

*

Vendégeink voltak: George Sbârcea román író, zenekritikus, műfordító, a magyar irodalom kitűnő ismerője és fordítója. Bálint Tibor romániai magyar író, aki a könyvhét vendégeként több irodalmi esten vett részt hazánkban. Látogatást tett szerkesztőségünkben két bangladesi vendég is: Mazharul Islam professzor, költő, aki folklóriskával is foglalkozik, Khondker Mohammad Elias író, aki a magyar függetlenségi mozgalmakról ír könyvet.

*

A Sebő-Halmos Együttes klubjának tájékoztatóját jelentette meg Sípall, dobbal címmel a XIV. kerületi tanács. A füzet többek között Nagy László-interjút, több verset közöl, valamint a Sebő Ferenc által megzenésített költemények kottáiból mutat be egy csokornyit.